

**EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

EGE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF EGE SOCIAL SCIENCE

Cilt | Volume : 6

Sayı | Issue : 1

Haziran | June 2025

İZMİR

e-ISSN: 2651-4982

Ege Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yayınları

EGE
SOSYAL BİLİMLER
DERGİSİ

JOURNAL OF EGE SOCIAL SCIENCE

Cilt | Volume : 6 Sayı | Issue : 1

Haziran | June

2025

İZMİR

EGE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ESBD) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yılda iki defa (Haziran - Aralık) elektronik olarak yayınlanan akademik, hakemli, bilimsel bir dergidir.

JOURNAL OF EGE SOCIAL SCIENCES is an academic, peer-reviewed, scientific journal published electronically, biannually (in June & December) by Ege University Institute of Social Sciences (Graduate School of Social Sciences).

e-ISSN 2651-4982

Grafik düzenlemeler - Teknik İşler

Graphic Desing - Technical works

Ender ÖZBAY
E-mail: ozbayender@gmail.com

Elektronik Yayınlanma Tarihi (DergiPark) | Date of Electronic Publication (on DergiPark)

01.07.2025

Yazıların hukuksal, ahlakî, fikirsel sorumluluğu yazarına aittir. Yazarın görüş ve söylemleri Ege Sosyal Bilimler Dergisi'ni temsil etmez.

The legal, ethical and ideational responsibility of the articles belong to the authors. The opinions and discourses of the authors do not represent the Journal.

EGE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF EGE SOCIAL SCIENCE

e-ISSN 2651-4982

Sahibi | Owner

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına | *On behalf of Ege Un. Institute of Social Sciences*

Prof. Dr. Mustafa MUTLUER (Enstitü Müdürü | *Institute Director*)

Yazı İşleri Müdürü | Managing Director

Koray KULEYİN (Enstitü Sekreteri | *Institute Secretary*)

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Aytekin ERDOĞAN

Yayın Editörü | Production Editor

Dr. Arş. Gör. Ender ÖZBAY

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN

Almanca Dil Editörü | German Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR,
Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN,
Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN,
Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ

Adresi | Address: Ege Üniversitesi Kampüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zemin kat, 35100,
Bornova-İzmir-Türkiye. **Tel:** 0090 232 311 2017. **E-Mail:** sosbilen@mail.ege.edu.tr

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Akademik Danışma Kurulu | Academic Advisory Board

Prof. Dr. Mikail ACIPINAR (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)
Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Nur BALKIR (Doğuş Üniversitesi, İstanbul)
Prof. Dr. Andreas BÖHM (Karlsruhe Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel BULUT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin CEVİZOĞLU (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Leyla COŞAN (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Şerife ÇAGIN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Vedat ÇALIŞKAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniv.)
Doç. Dr. Aylin ÇANKAYA (Celal Bayar Üniversitesi, Manisa)
Prof. Dr. Aysun DOĞAN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Lale DOĞER (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. İ. Pelin DÜNDAR (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Muvaffak DURANLI (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Hatice Harika DURGUN (Celal Bayar Üniv., Manisa)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Süreyya EROĞLU BİLGİN (Süleyman Demirel Üniv., Isparta)
Prof. Dr. Selami FEDAKAR (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. F. Belma FİRLAR (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Mehmet GÜRBÜZER (Muğla Sıtkı Koçman Üniv.)
Doç. Dr. Beycan HOCAOĞLU (İzmir Katip Çelebi Üniv.)
Prof. Dr. Siret HÜRİSOY (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Ayşe Ceyda ILGAZ BÜYÜKBAYKAL (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN MEZ (İstanbul Topkapı Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Mehmet KAŞKA (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)
Prof. Dr. A. Ayşen KAYA (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Yücel KARADAŞ (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Nahit Erdem KÖKER (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Nevin KOYUNCU (Ege Üniversitesi, İzmir)

Doç. Dr. Filiz KÜNÜROĞLU İNAL (İzmir Katip Çelebi Üniv.)
Prof. Dr. Zerrin KURTOĞLU ŞAHİN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Nadim MACİT (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL (İzmir Katip Çelebi Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa MUTLUER (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Özlem NEMUTLU (Celal Bayar Üniversitesi, Manisa)
Doç. Dr. Pelin ÖNDER EROL (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Ziynet ÖNDOĞAN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. M. Kirami ÖLGEN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Mehmet Öcal ÖZBİLGİN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Elçin DOĞAN GÜRBÜZER (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Mustafa ÖZEL (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniv., İstanbul)
Prof. Dr. Zuhale ÖZEL SAĞLAMTİMUR (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Serdar ÖZTÜRK (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir)
Prof. Dr. Atilla SİLKÜ (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Olca SÜRGEVİL DALKILIÇ (Dokuz Eylül Üniv., İzmir)
Doç. Dr. Ebru TALAY (Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Ahmet TALİMCİLER (Bakırçay Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ (Ege Üniv., İzmir)
Doç. Dr. Cevat TOSUN (Hitit Üniversitesi, Çorum)
Prof. Dr. Nilgün AVCI (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Aygül UÇAR (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Ayşe USLU (Düzce Üniversitesi)
Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN (Ege Üniversitesi, İzmir)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Şemsetdin YAĞMUR (Ege Üniv., İzmir)
Prof. Dr. Nuran EROL IŞIK (Ege Üniversitesi, İzmir)
Prof. Dr. Alev Fatoş PARSA (Ege Üniversitesi, İzmir)
Doç. Dr. Kahraman YAĞIZ (Adıyaman Üniversitesi)
Doç. Dr. Halit ÜRÜNDÜ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Faruk YÜCEL (Ege Üniversitesi, İzmir)

Cilt 6 - Sayı 1'in Hakemleri | Reviewers of the Volume 6 - Issue 1

Doç. Dr. Aylin ÜNAL
Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Elif KURTULUŞ ANARAT
Dr. Öğr. Üyesi Esen KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Fehime Mine TEMİZ
Prof. Dr. Göknur BOSTANCI EGE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih ASLAN
Doç. Dr. Mehmet GÜRBÜZER
Doç. Dr. Selçuk TÜRKYILMAZ
Doç. Dr. Süreyya EROĞLU BİLGİN

Dr. Sevgiser AKAT ÖZENİR
Doç. Dr. Sultan (ŞEHİTOĞLU) OKUMUŞOĞLU
Dr. Veli BAÇARU
Doç. Dr. Vildan KOÇOĞLU GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Yasemin POLAT
Prof. Dr. Yücel KARADAŞ
Prof. Dr. Emel YARIMOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih ASLAN
Doç. Dr. Funda CİVELEKOĞLU
Dr. Öğr. Gör. Halil ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

ARAŞTIRMA | RESEARCH

Anadolu’da Afsunculuk Ve Bereket-Lanet Getiren Büyü Uygulamaları

Inchanting and Spelling Practices that Give Blessings-Curses in Anatolia

Subutay Taylan KARA 1-21

Idyma Antik Kenti’nden Ele Geçen Ağırlık Ve Ağırşak Örnekleri

Examples of Weights and Spindles Whorls Uncovered from the Ancient City of Idyma

Ufuk BAGANA 23-47

Baba-yi Emir Dergisi’nin Din Meselesine Eleştirel Yaklaşımı

Critical Approach of Baba-yi Emir Magazine to the Issue of Religion

Açelya BİLGİHAN 49-63

Daphne’de Eski Bir Sağlık Kültü ve Bir Adak Yapısı Olarak Şeyh Yusuf El-Hekim Köprüsü Bağlamlarında Kültürel Örüntüler

Cultural Patterns in the Contexts of an Old Health Cult and the Sheikh Yusuf al-Hekim Bridge as a Votive Structure in Daphne

Ender ÖZBAY 65-107

Marksist Emek – Değer Teorisinin Gelişim Sürecine Poincare’in Bilimsel Paradigmasından Bir Bakış

A Look at the Development Process of Marxist Labor - Value Theory from Poincare’s Scientific Paradigm

Mevlûde Sinem LAFCI 109-121

DERLEME | REVIEW

Anoreksiya Nervosa: Batı, Asya, Afrika ve Orta Doğu Toplumlarında Kültürel Ve Sosyal Dinamikler

Anorexia Nervosa: Cultural and Social Dynamics in Western, Asian, African, and Middle Eastern Societies

Hande KAPLAN - Kader BAHAYİ 123-137

ANADOLU'DA AFSUNCULUK VE BEREKET-LANET GETİREN BÜYÜ UYGULAMALARI*

* * *

INCHANTING AND SPELLING PRACTICES THAT GIVE BLESSINGS-CURSES IN ANATOLIA

Subutay Taylan KARA**

ÖZ

Büyü konusunda, büyü'nün temel unsurlarından biri olan afsunculuk terimi önemlidir. Afsunculuk, genel olarak ferdin veya toplumun esenliği için yapılan bir uygulama türüdür. Genel anlamda bakıldığında, dinden ve dinin kutsal bildiği temellerden faydalanır. Genellikle din alanında ve din adamlarıyla iş görür; duaya ve kurbana başvurur. Tekniği kısmen büyü'nün taklit ve temas tarzıdır. *Anima* kelimesi, Latince'de "can" veya "ruh" anlamında kullanılmıştır. Bazı kişilerin, gizemli bir majik etki veya güç taşıdığı düşünüldü ve birçok olağanüstü olayın nedeni olarak kabul edilirdi. Bu etkiye Melanezya kökenli "*mana*" denir. Büyücü-hekim, günümüz medyumları gibi ölümlerle iletişim kurar ve onların mesajlarını iletirdi. Orta Çağ'daki *nekromanlar* gibi, ölümlerin ruhlarını ve diğer varlıkları kontrol etme yeteneğine sahip olduklarını iddia ederlerdi. Animistik dünya görüşüne göre, hastalıkların nedeni canın bedenini terk etmesi ve başka bir varlığın bedene girmesi olarak görülürdü. Büyücü-hekim, canı geri getirmeye ve diğer varlığı bedenden çıkarmaya çalışırdı. Kötü varlığı uzaklaştıran ilaç, *mana* ile ilişkilendirilirdi; bu, büyücü-hekim için geçerli olabilirdi. İşte bu nedenle "afsunculuk" terimi ortaya çıkmıştır. Afsunculuk yapan hekim, hastanın yaşamına af sunar ve bunu ise büyüleri yoluyla gerçekleştirdiğini iddia eder. Bu kişiler, simyacılar'dan önce gelen bir tür doğal ilaç uzmanı olarak tanımlanabilirler. Çalışmada ilk olarak, Hitit ve en son olarak da Yunan-Roma dönemlerine ait kaynaklardan bereket-lanet büyüleriyle alakalı bilgiler derlenerek; bu bilgiler, büyü'nün insan hayatının neredeyse tüm alanlarında var olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak, büyü'nün insanlar için vazgeçilmez bir olgu olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Afsunculuk, Bereket, Lanet, Hitit, Antik Yunan, Roma

* Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Ergün LAFLI danışmanlığında tamamlanan "Antik Çağ'da Anadolu'da Kahinlik, Afsunculuk ve Yıldız Bilimciler" başlıklı Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

** Dr., Doktorant, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6831-7336> ♦ e-Mail: s.taylankara@hotmail.com

ABSTRACT

In the subject of magic, the term incantation, which is one of the basic elements of magic, is important. Incantation is generally a type of practice done for the well-being of the individual or society. Generally speaking, it benefits from religion and the foundations that religion deems sacred. It usually works in the field of religion and with clergy; it resorts to prayer and sacrifice. Its technique is partly the imitation and contact style of magic. The word “*anima*” was used in Latin to mean “soul” or “spirit”. Some people thought that it carried a mysterious magical effect or power and was considered the cause of many extraordinary events. This effect is called “*mana*”, which is of Melanesian origin. Like today’s mediums, the witch doctor communicated with the dead and conveyed their messages. Like the necromancers of the Middle Ages, they claimed to have the ability to control the spirits of the dead and other beings. According to the animistic worldview, the cause of illness was seen as the soul leaving the body and another being entering the body. The witch doctor tried to bring the soul back and remove the other being from the body. The medicine that removed the evil being was associated with mana; this could be valid for the witch doctor. This is why the term “incantation” emerged. The doctor who performed the spell claimed to do this by offering forgiveness to life through spells. These people can be defined as a type of natural medicine specialist that came before the alchemists. First, information about blessing-curse spells was compiled from sources belonging to the Hittite and lastly the Greek-Roman periods; this information showed that magic existed in almost all areas of human life. As a result, it was understood that magic was an indispensable phenomenon for people.

Keywords: *Anatolia, Incantation, Blessing, Curse, Hittite, Ancient Greek, Roman*

Giriş

İnsanoğlunun doğaüstü güçlerin varlığına olan inancı ve bu güçlerden yardım alabileceği düşüncesi tarih boyunca oldukça köklü bir geçmişe sahiptir (Tanç, 2023, 3-12). Belirli bir başlangıç tarihi olmamakla birlikte, insanlığın var olduğu her dönemde ve kültürde çeşitli nedenlerle doğaüstü güçlere başvurulduğu görülmektedir. Bu arzunun, bireysel güç ve ayrıcalık kazanma isteği üzerine inşa edilmiş evrensel bir dürtü olduğu ve insan doğasının bir parçası olduğu söylenebilir. Her dönemde, bu tür bir güce sahip olan kişilerin ayrıcalık elde edeceğine inanılmıştır (Akin, 2001, 29-30). Bu gücü ve onun kullanımını ifade eden genel kavrama ise “büyü” denir.

Günümüz Türkçesi’nde “*afsun*” kelimesi, “*Tabiat kanunlarına aykırı sonuçlar elde etmek iddiasında olanların başvurdukları gizli işlem ve davranışlara verilen genel ad olan, büyü, sihir ve füsün*” anlamıyla tanımlanmıştır (Eren, 1998, 238). Eski Türkçede, Divanü Lugat-it-Türk’te bu kelime “*bügü*” olarak yer alır ve “akıllı, bilge” anlamında kullanılır (Atalay, 1991, 125). Moğolca’da ise “*büge*” şeklinde geçen kelime, şaman, büyücü veya şifacı anlamlarına gelir (And, 1974, 26-27). Eski Türk metinlerinde de bu kelimeler ve türevlerine sıklıkla rastlanmaktadır (And, 1974, 38-39).

Afsun teriminin antik kökenine bakıldığında, İngilizce’deki “*magic*” ve “*magi*”, Fransızca ve Almanca’daki “*magie*” kelimelerinin Grekçe “*mageia-magos*” kökenli olduğu görülmektedir (Tanyu, 1992, 501). Latince’de bu terim “*magus-magicus*” olarak kullanılmaktadır (Kabağaç & Alova, 1995, 272). Herodotos’a göre (Hdt. 1, 101), bu kelime Batı İran’daki Med halklarından olan *Mag*’lardan alınmıştır. İlk kez Perslerin Zerdüşť rahipleri arasında kullanılan “*magos*” kelimesi genellikle olumlu bir anlam taşır ve “ateş taşıyan rahip” anlamına gelir. Ancak tarihsel süreçte, bazı büyü uygulamalarının kötü amaçları nedeniyle bu kelime birçok dilde olumsuz anlamlar da kazanmış ve “büyücü, cadı, sihirbaz (*Goeteia*)” şeklinde kullanılmaya başlanmıştır (Jones, 2005, 55-59).

Eski Farsçadaki “*magu-*” köküne baktığımızda, bu kelimenin *Avesta*’da (Yasna 65.7.) yalnızca bir kez geçtiğini ve burada “rahip” anlamında kullanıldığını görmekteyiz. Batı İran’da “rahip” anlamını tam olarak kazanması ise Akhamenid Dönemi (İ.Ö. 550-330) sonrasına rastlanmaktadır (Jones, 2005, 55-59). Herodotos, *Historia* adlı eserinin 1, 3, 4 ve 7. bölümünde Zerdüşť rahipleri’nin büyü uygulamalarından ve uygulamaların içeriğinden bahsetmektedir.

Afsun, genel anlamda maddi dünyada gerçekliği değiştirmeyi amaçlayan ve doğaüstü varlıklarla sembollerle ve sözlerle kurulmakta olan ilişkisini tanımlamaktadır (Türkan, 2012, 1).

Büyü terimi, anlam ve kelime açısından hala bir derece gizemi korumakta olup, son 2 yüzyıldır anlaşılmaya çalışılmaktadır. Büyü; devlet (yazılı kaynaklarda büyü uygulayan hanedan üyeleri, yasalar vb.), din (mitoloji, okült/spiritüel/kült vb.), metafizik, bilim (antropoloji, arkeoloji, felsefe, psikoloji, teoloji, kimya, simya, biyoloji, gemoloji, elektromanyetik enerji vb.), tıp (eczacılık, şifacılık vb.), toplum ve insanın dahil olduğu

insanlık tarihi boyunca birçok alanda önemli bir yer edinmiştir. Özellikle Anadolu ve Mezopotamya kültürlerinde büyü tanımı, algısı ve kullanım şekilleri gözlemlenmiştir (Türkan, 2012, 68).

Günümüzde, büyü kavramının ne olduğu, uygulamaları ve gerçeklikleri gibi konular, bilimsel ve sanatsal bakış açılarıyla tartışılmaya devam etmektedir. *Büyü*, insanlık tarihinde ve kültürlerin algısında oldukça etkileyici bir yer tutmakta ve hemen her toplumsal alanda varlığını sürdürmektedir. Ancak, bilimsel kaynakların azlığı ve materyal eksikliği, büyü konusunun güncel ve ilgi çekici bir araştırma alanı olmasını sağlamakta, aynı zamanda çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu farklı görüşler, büyü kavramının tanımlarını zenginleştirmiştir. Büyü inancının ilkel insanlardan günümüze kadar sürekliliğini koruması, konunun hala merak edilmesine ve etkileyici bulunmasına neden olmaktadır (Tanç, 2023, 5-8).

Büyü, tarih ve diğer bilim dalları tarafından da araştırılan bir konu olup, “*bilim ve dinin ötesinde, insanın en temel arzularını ve nedensellik anlayışını en sade biçimiyle ortaya koymaktadır.*” (Türkan, 2012: 1).

1. Hitit Toplumunda Bereket-Lanet Getiren Afsunlar ve Ritüeller

Hitit kültüründe uygulanan büyü ritüelleri, amaçlarına göre iki ana gruba ayrılmaktadır: zararlı etkiler yaratmak amacıyla yapılan (lanet) *kara büyü* ve yararlı amaçlar taşıyan (bereket) *ak büyü* (Tanç, 2023, 141-143). Hititlerde lanet afsunu yasaklanmış olup, bulunan *çok sayıda* metin bereket afsunu ritüellerine aittir (**Res. 1-2**). Bu metinlerin çoğu Hattuşa’dan ele geçmiştir. E. Larouche’un “Catalogue des Textes Hittites” adlı kapsamlı eserinde bu büyü metinleri 3 ana kategoriye ayrılmıştır: *Anadolu Büyüleri* (CTH 310-CTH 471), *Kizzuwatna Büyüleri* (CTH 470-CTH 500) ve Farklı Dillerde Yazılmış Büyüleri (CTH 725-832). Binlerce Hitit büyü metni arasında, toplum yararına yapılan bereket afsunu ritüellerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir (Başol, 2014, 47-55).

Lanet getiren (kara büyü) afsunlar; Antik kültürlerde var olan Hititler’de kanunlarca yasaklanarak korkulan bir uygulama olduğu görülmektedir. Zarar vermek isteğiyle yapılmakta olan lanet afsunu, büyüün bir türüdür ve cadıdan (*alwanzatar*) bedhah varlıkların, kötü istekler uğruna kullanılmakta olduğu bilinmektedir. Hititler’de, Eski Mezopotamya’dan değişik şekilde, lanet afsununu sadece belli bir grup değil, herkes yapabiliyordu. Hitit yazılı kaynaklarında doğrudan lanet afsunu örneklerine rastlanmamaktadır; ancak lanet afsununun etkilerini yok etmek için yapılan bereket afsunlarında geçen bazı metinler sayesinde bu tür büyü hakkında bilgi edinmekteyiz. Hititler, lanet afsununun ölümcül olabileceğine ve hatta ülkenin barışını ve ilerlemesini tehdit edebileceğine inanmıştır. Ayrıca, sadece cadıların kötücül büyüleri değil, onların çağırdığı ruhlar ve cinlerin yanı sıra tanrıları kızdıran çeşitli günahlar da lanet afsunu olarak kabul edilmiştir (Tanç, 2023, 142).

Bu günahlardan da anlaşılacağı üzere, Hititlerde kötü söz söylemek, kem gözle bakmak, fesatlık yapmak, lanet etmek, yalan söylemek, yalan yere yemin etmek, kan dök-

mek, kara büyü uygulamak, krala saygısızlık göstermek ve ölü kültürle bağlantılı olan Taş Ev'e ait yiyecekleri veya yasaklanmış gıdaları tüketmek gibi davranışlar yasaklanmış ve lanet afsunuyla eş tutulmuştur. Burada özellikle dikkat çeken başka bir davranış, büyü- lü yiyeceklerin tüketilmesi veya onlara temas edilmesi durumudur. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, büyü- lü nesnelerin kirli kabul edilmesi ve büyü- nün yayılma tehlikesine karşı büyük bir titizlikle zararsız hale getirilip imha edilmesi Hitit ritüellerinde önemli bir yer tutar. Bu çerçevede, rastgele bir büyü ritüelinin ardından kirli sayılan bütün malzemeler, lanet afsunu sebebiyle tehlikeli bir silah haline dönüşme olasılığı taşımaktadır. Bu durumda, Eski Mezopotamya'da lanet afsunu amacıyla kullanılan heykelciklerin hedeflenen bireyin sahip olduğu toprağa gömülmesi uygulamasıyla benzerlik göstermektedir (Klinger, 2002, 458).

Bereket getiren (ak büyü) *afsunlar*; Hitit kültüründe olumlu ve iyileştirici bir amaçla kullanıldığı görülmektedir. En temel işlevi ise lanet afsununun zararlı etkilerini ortadan kaldırmaktır. Hitit büyücülerinin, diğer kültürlerdeki büyücülerden farklı olarak belirli alanlarda uzmanlaştıkları ve yaptıkları büyülerin, kullanılan tabletlerde adlarıyla anılmakta olduğu bilinir. Hititler, tüm sorunlarının çözüm kaynağı için bereket afsunu ritüellerine başvurmuşlardır. Bulunan birçok bereket afsunu ritüeli metninden elde edilen bilgilere göre; baş ağrısı, ses kısıklığı, göz hastalıkları, yaralanmalar, sarılık, ağız hastalıkları, kalp krizi, depresyon, kısırlık, kabuslar, doğum ve hamilelik sorunları, salgın hastalıklar, cinayet, şiddet, dedikodu, öksürük, kral ve kraliçeyi arındırma, dostlar arasındaki anlaşmazlıklar, üzüm bağlarının verimsizliği, ordudaki salgınlar gibi tıbbi, psikolojik, bireysel ve toplumsal birçok alanda bu büyülerin kullanıldığı anlaşılmaktadır (Tanç, 2023, 143-159).

Bu çalışma içerisinde, Hititlerde çok bulunan bu büyü ritüeli metinleri arasından; tıbbi, psikolojik ve toplumsal konulara odaklanan, bilhassa arındırma kuvveti yüksek olan ve adı yazıtlarda sıkça geçmekte olan kuvvetli ak büyücülerin sahip oldukları bilinen bazı özel bereket afsunu ritüeli örnekleri yer almaktadır. Bunlar;

Salgına Karşı Aşhella Ritüeli (Hatti): Hatti kültürü ile alakalı ve büyücüler *Aşhella* tarafından toplumlarına fayda sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bu büyü, fazlaca bir ehemmiyete sahiptir (Tanç, 2023, 143-145). Tek bir şahıs negatif bir halden kurtulmak adına tedavi eden bir ayine başvurabileceği gibi, bu ayinden de anlaşıldığı gibi benzer koşullarda toplu katılımlar da olur. Hatti ordusunun içinde meydana gelen bir bulaşıcı hastalığa karşı gerçekleştirilen bu özel büyü ritüeli, dört gün boyunca sürmüştür (Dinçol, 1985, 23-26).

Büyü ritüeli sürecinde; tanrılara sunular sunarak onların memnun edilmesinin önemi, arınmanın zorunluluğu, ritüel esnasında bile büyü- lü nesnelerden kaynaklanabilecek kirliliğe karşı korunmanın gerekliliği, kullanılan zengin materyallerin etkisi, farklı büyü tekniklerinin nasıl bir arada uygulanabileceği, sözcüklerin güçlü analogi etkisi, hastalığın cansız veya canlı nesnelere aktarılıp uzaklaştırılması veya ortadan kaldırılması, ritüelin başarıyla sonuçlandığına dair sarsılmaz inanç dikkat çekmektedir.

Kirliliğe Karşı Ammihatna Ritüeli (Kizzuvatna): Hitit kültüründe kirlilik, lanet afsunun güçlü bir silahı olarak kullanılabilmekte ve çok bulaşıcı bir kötücül güç yaymaktadır (Tanç, 2023, 145-149). Kizzuvatna kültürüne ait büyücü *Ammihatna*'nın geliştirdiği bu özel ritüel, bu kirliliğin sebep olduğu olumsuz durumu tedavi etmek amacıyla kullanılmıştır (Murat, 2002, 21-60).

Bu uzun ve karmaşık ritüel metninde, yedi gün süren bir süreçten bahsedilmektedir. Ritüelde, değişik büyü yöntemlerinin aynı anda kullanıldığı, birçok tanrı ve tanrıçanın değişik sunular ve kurbanlarla hoşnut olunmasına çalışıldığı gözlemlenmiştir. Psikolojik etkinin bu süreçte mühim bir rol oynadığı ve çeşitli aktarım yöntemleriyle arındırmanın gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Kötü güçlerin ve kirliliğin tamamen yok edilmesi ve uzaklaştırılması amaçlanmıştır. Büyücünün ritüelin başarıyla tamamlandığını ilan edip, kişilere gümüş gibi saf olduklarını söyleyene kadar, farklı malzemeler ve tekniklerle arındırmaya devam edilmesi, psikolojik etkinin gücünü önemli ölçüde artırmaktadır. Hititli büyücülerin bu tür yoğun psikolojik etki barındıran ritüelleri, onların toplumda saygın bir konuma yükselmelerini ve uzman olarak kabul edilmelerini sağlamıştır. Ayrıca ritüel metninde geçen sedir ve ılgın gibi bazı materyallerin, Eski Mezopotamya büyü materyalleriyle (bkz. Tanç, 2023, 149) benzerlik gösterdiği de fark edilmektedir (Başol, 2014, 98).

Aile İçin Geçimsizliğe Karşı Maštigga Ritüeli (Hitit): Bu Hitit dönemi ritüeli, aile içindeki geçimsizlik sorununu çözmeye yönelik olarak tasarlanmıştır. Kavgalı aile üyelerini kötü ya da lanetli sözlerin olumsuz etkilerinden kurtarmayı ve bu etkileri kalıcı olarak uzaklaştırmayı amaçlamaktadır (Tanç, 2023, 150-153). “Büyücü kadın” *Maštigga*'nın uzmanlık alanına giren bu ritüelin, dönemin toplumunda sıkça başvurulmuş bir uygulama (**Res. 3**) olduğu görülmektedir (Reyhan, 2002, 26-65).

Sal SU.GI (yaşlı kadın) *Maštigga*'nın büyü ritüeli bağlamında; kullanılan çeşitli büyü yöntemlerinin bir arada nasıl uygulandığı, tanrılara sunulan adaklar, zengin büyü materyallerinin etkin kullanımı ve büyücü kadının bu malzemeleri hastalarla başarılı bir şekilde nesneleri benzetme ve onları başkasına aktarma yoluyla nasıl ilişkilendirdiği görülmektedir. Ayrıca, sözlerdeki yoğun analojinin, psikolojinin etkili rolünün ve ritüel boyunca defalarca gerçekleştirilen arınmanın başarıyla sonuçlandığına nasıl inanıldığı da gözlemlenmektedir.

Doğum Zorluklarına Karşı Papanikri Ritüeli (Hitit): Doğum, Hititler için de diğer antik toplumlarda olduğu gibi hayati öneme sahip ve zorlu bir süreçtir (Tanç, 2023, 153-157). Doğumun sorunsuz gerçekleşmesi, anne ve bebeğin korunması, lohusa annenin ve yeni doğanın güvenliği hem ebeler hem de hekim-şifacılar kadar büyücülerin de sorumluluğundadır. Antik dönemlerde olduğu gibi Hititler de doğum sırasında karşılaşılan olumsuz durumları kötücül güçler ya da işlenen günahlara bağlamış ve bu sorunları gidermek için büyü ritüellerine başvurmuşlardır. Büyücü *Papanikri*'nin gerçekleştirdiği bu ritüelde, doğumu henüz başlamamış olan ve doğum sandalyesi üzerinde oturmakta olan bir kadının, kocasının işlediği bir günaha atfen lanetlenmiş olduğuna inanılmakta ve bu lanetin ortadan kaldırılmasına çalışılmaktadır (Güçerdem, 2007, 80).

Bu karmaşık ve ayrıntılı ritüelin amacı, annenin ve bebeğin, babanın işlediği farz edilen günahı arındırılması ve tanrıların hoşnut edilmesidir. Hamile olan kadın doğum sandalyesi üzerine oturunca, eğer kilden bir kap veya sandalye kırılırsa lanetli olduğuna kanaat getirilir. Ritüel için öncelikle zengin içerikli materyaller hazırlanır ve ritüel, tanrıları hoşnut ederek başlatılır. Daha sonra bebeğin doğumu ritüelle paralel olarak gerçekleşmiştir, böylelikle bebeğin temizlenmesiyle hem anne hem de bebeğin arındırılması sağlanır. Tanrılara, lanetin bütün etkisinden kurtulunması için yeniden adaklar sunulur ve kurbanlar verilir. Değişik büyü yöntemleriyle lanet çeşitli nesnelere aktarılır, bu nesneler büyücü tarafından yok edilerek ortadan kaldırılır. Ritüelin başarıyla sonuçlandığı ilan edildikten sonra, tanrılara şükretmek amacıyla yemek yenir ve içkiler içilir. Lanetin çeşitli canlı ve cansız nesnelere aktarılarak uzaklaştırılması veya yok edilmesi, tanrıların memnun edilmesiyle birlikte tamamen ortadan kalktığına inanılır (Başol, 2014, 78-79).

Taknaz/Arınma Sağlamak için Tunnawiya Ritüeli: Hitit kültüründe arınma ritüelleri fazlaca önem taşımaktadır. Bilhassa krallar ve kraliçeler adına düzenlenen arınma ritüellerinin arasında büyücü *Tunnawiya*'ya dair olan taknaz büyü (toprakten çekip almak) dikkat çekicidir. Bu ritüelde, açıklanamayan bir kirlilikten bahsedilir ve kişiler ruhsal anlamında toprağa sokulup tekrar çıkarılarak ruhsal arınma sağlanır.

Bu ritüelde kullanılan malzemeler, diğer ritüellere kıyasla daha az çeşitli olsa da, ritüelin amacı dikkat çekicidir. Tanrılara yapılan sunular ve kurban edilmiş olan hayvanlar yanında, kral ve kraliçenin ruhsal arınması adına açılan çukur mühim bir simgedir. Bu çukur, yeraltı dünyasıyla bir bağlantı noktası olarak kabul edilir ve bir geçit işlevi görür. Arınma ritüelinde, kral, kraliçe veya ilgili kişi bu çukurda bir yatağa yatırılır ve olumsuz durumlarının yeraltına gönderilmesi amaçlanır. Daha sonra büyücü, bu kişiyi yeraltından geri çıkararak ritüeli tamamlar. Bu süreç, bir tür kefarete ödeme olarak kabul edilir ve kişilerin kötücül güçlerini yeraltına bıraktıkları, bu sayede hem bedensel hem de ruhsal olarak arındıklarına inanılır. Her ritüelde olduğu gibi, tanrılar memnun edilir, adaklar sunulur ve büyücü, büyüün başarılı olduğunu ilan eder (Tanç, 2023, 157-159).

Anadolu topraklarında ve Hititlerde büyüün büyük bir öneme sahip olduğu, bu ritüellerden de anlaşılmaktadır. Sürekli gelişen ve durmaksızın devam eden büyü kültürü, hemen her medeniyeti etkilemiş ve bu kültürler arasında yoğun bir etkileşim sağlanmıştır. Özellikle yazının yaygınlaştığı, okuryazarlığın arttığı, bilimin, sanatın ve dinin yükseldiği Antik Yunan ve Roma toplumları bu kültürel alışverişin en önemli örneklerinden biri olmuştur.

2. Antik Yunan-Roma Toplumunda Bereket-Lanet Getiren Afsunlar ve Ritüeller

Büyü inancına göre, bir büyüün başarılı olabilmesi için tüm bileşenlerin eksiksiz bir şekilde bir araya gelmesi şarttır. Ancak bu unsurlar tam olduğunda büyücü, doğanın ve doğaüstü güçlerin gizemli dünyasına adım atabilir.

Lanet getiren (kara büyü) afsunlar; Eski Yunan ve Roma'dan ele geçirilen büyü materyalleri incelendiğinde, lanet afsunlarından ziyade bereket afsunlarının daha yaygın olduğu görülmektedir (Tanç, 2023, 174-177). Bununla birlikte, özellikle lanetleme tabletleri, beddua yazıları ve kötü bakıştan koruma amaçlı büyüler de bulunmaktadır. Büyü kendi başına büyük bir güç taşır ve bu güç, büyücünün amacına bağlı olarak hem fayda hem de zarar getirebilir. Doğüstü bir varlığın enerjisiyle güçlendirilen bir bebek, figür veya nesnenin hangi amaçla kullanılacağı tamamen büyücünün ve büyüü talep eden kişinin iradesine bağlıdır; büyü yapılan kişi yalnızca bir hedef, çağırılan varlık ise sadece bir araçtır. Örneğin, bir bağlama büyüü hem iyilik hem de kötülük amacıyla kullanılabilir. Sevgi ve aşk gibi olumlu bir duygu için yapılan bir büyüde bile, hedef kişinin iradesi devre dışı bırakıldığında, büyüün fayda mı yoksa zarar mı verdiği ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, zarar verdiği kesin olan bazı büyülerden, özellikle kem göz/nazar büyülerinden bahsetmek mümkündür.

Büyünün etkili olabilmesi için, büyücünün konsantrasyonu, odaklanması ve hayal gücünü kullanma yeteneği büyük bir önem taşır. Bu amaçla büyücüler, çeşitli özel yöntemler tercih edebilirlerdi. Bunlardan biri bakışın içindeki güçtür. Antik dönem insanlarına göre, bir varlığın ruhu gözlerde toplanır ve bu ruhsal güç, büyüü bir enerjiye dönüşebilir (Pindar. Pythien 5. 18; Plinius. Naturalis Historia. 11. 145; Gökay & Kadioğlu, 2003, 38). Bu enerji, özellikle zarar vermek isteyen bir büyücüde ya da kötü niyetle yoğunlaşmış herhangi bir bakışta ciddi bir lanet afsunu etkisi yaratır ve en güçlü hali, karşılıklı bir bakışma sırasında ortaya çıkar. Kem göz olarak bilinen bu bakış, hastalıklara hatta ölüme neden olabilir, ancak bakışın sahibinin tespit edilmesi zor olduğu için bu tür bir büyüye karşı önlem almak güçtür. Antik çağda olduğu gibi günümüzde de *amulet*ler/muskalar veya tılsımlar, kem gözün etkilerini engellemek için kullanılan yaygın bir bereket afsunu yöntemi olarak bilinir. Bu *amulet*ler, genellikle koruyucu bir tanrı gözünü simgelemek amacıyla göz şeklinde yapılır ve takı olarak vücutta taşınabildiği gibi, evlerde, gemilerde ya da kalkanlarda da kullanılır. Antik dönemde en çok korkulan bakış, yılanın bakışıydı ve onun insanları hipnoz ettiği düşünülürdü (Gökay & Kadioğlu, 2003, 38). Yılanın bu özelliğinin, bakışıyla insanları taş a çeviren *Medusa* ile bağlantılı olduğu düşünülebilir.

Büyünün gücünde, büyücünün çıkardığı sesler de önemli bir rol oynar. Doğaya ya da çağırılan varlıkla ilişkilendirilen hayvan seslerinin büyü sırasında kullanıldığı bilinmektedir. Büyücülerin tiyatral hareketlerle çeşitli sesler çıkardıkları, çığlık attıkları ya da uludukları anlatılmaktadır. Bu seslerin yanı sıra, ritmik ve tonlu şekilde sıralanmış büyüü sözlerle "*epode*" denir. *Epode*, hastalık yaymak, sakatlık yaratmak, hava koşullarını kontrol etmek, kötülük yapmak veya aşk büyülerini bağlamak için sıklıkla kullanılmış ve oldukça etkili olduğu bilinmektedir (Gökay & Kadioğlu, 2003, 38).

Antik dönemde kullanılan zararlı büyülerden biri de lanetleme ve *beddua* tabletleri, levhaları ve papirüsleriydi. Bilinen en eski beddua örneği, İ.Ö. 4. yüzyıla tarihlenen bir papirüste (ceza tehditli Artemisia bedduası; Betz 1986, XL) yer almaktadır.

Bu papirüste Artemisia, ölümler tanrısı Oserapis'e seslenerek, kızının cenaze törenini gerçekleştirmeyip ölü hediyelerini çalan babanın cezalandırılmasını talep etmektedir. Lanetleme ve beddualar özellikle Hellenistik dönemin sonlarından itibaren yaygınlaşmış, Roma döneminde ise toplumsal yaşamdan devlet işlerine kadar birçok alanda varlık göstermiştir (Görkay & Kadioğlu, 2003, 38; Betz 1986, XL).

Bunun yanı sıra, büyücülerin çağırdıkları ruhları, doğüstü varlıkları veya *daimon*ları hedef kişilere musallat ederek çeşitli kötülükler vermeye çalıştıkları büyü metinleri de (Anastasi koleksiyonu) mevcuttur. Bu büyülerde, büyücüler yeterli büyü gücüyle ruhları kontrol altına alır, onları hedefe yönlendirir ve bu ruhları hastalık yaymak, ölüm getirmek veya başka zararlı istekleri yerine getirmek amacıyla kullanırlar (Görkay & Kadioğlu, 2003, 40).

Bu tür büyülerin, kişinin iradesini yok sayma ve zorlayıcı doğası nedeniyle aşk, bağlama ve cazibe büyüleri de bu kategoriye dahil edilmiştir. Özellikle birbirine benzer ritüellere sahip olan bu büyüler, antik dönemde oldukça yaygındı ve bu konuda en çok yazan antik yazar Theokritos'tur.

Theokritos'un *Idyll* isimli eserinin ilk bölümünde (Theokritos *Id.* 2.15 vd.), Simaitha ve hizmetçisi Thestylis'in, ay ışığı altında gerçekleştirdikleri bir aşk ve bağlama büyüünü ayrıntılı şekilde anlatılmaktadır. Bu büyü, başka kadınlarla birlikte olan Simaitha'nın eski sevgilisi Delphis'i geri kazanma amacını taşır. Ritüel, belirli hazırlıklarla başlar ve birkaç aşamadan oluşur. Asıl büyü, girişin ardından dört satır ve dokuz paragraf uzunluğundaki bir şiirde yer alan "*lynks! Bu sevdiğim adamı benim mekânıma getir*" şeklindeki nakaratın tekrarlanmasıyla başlar. *lynks*, büyücünün ipe asılarak sarkıtılan ve dönüş yönüne göre yorumlanan halka şeklindeki küpesidir. Büyünün ardından, Hekate'nin çağrıldığı ilk aşamaya geçilir. Bu bölümde kullanılan malzemeler arasında yanan bir ateş, defne yaprağı, pembe yünle sarılı bir vazo, sunu arpası anlamına gelen *alphita*, mısır başağının dış yaprakları anlamına gelen *pitura* ve bağlama büyüünde büyü malzemesi olarak geçen *philtr*a kelimesi yer alır. Simaitha, sırasıyla üç *alphitay*ı ateşe atıp "*Delphis'in kemiklerini saçıyorum*" der, ardından defne yapraklarını ateşe bırakıp "*Onun da vücudunu aynı şekilde ateş bürüsün*" diye söyler ve son olarak pituraları ateşe saçarak Hekate'ye dualar eder. Tanrıçanın geldiğini köpek havlamaları işaret ettiğinde, Simaitha kendisini korumak için gong sesi çıkarmalıdır. Ritüelin ilk aşamasında amaç, adamın bedenini aşkın ateşiyle tekrar yakmaktır (Görkay & Kadioğlu, 2003, 40-41).

Ritüelin sonraki aşamasının amacı, adamın iradesini kırarak onu büyü yoluyla geri dönmeye ve tekrar aşık olmaya zorlamaktır. Bu aşamada Simaitha, bir balmumunu eriterek "*Onu da aynı bu şekilde erit*" der. Ardından, metal bir nesne olan ve büyüde döndürülerek kullanılan *rhombus*u çevirir ve "*Onu da aynı bu şekilde döndürerek kapıma getir!*" diye seslenir. Üç kez tekrar edilen bu işlemle birlikte Simaitha tanrıçaya sıvı sunumu yapar ve adamın tüm eski aşklarını unutup kendisine dönmesi için dua eder. Sonrasında bir şiir ile ritüelin üçüncü aşamasına geçilir. Bu aşamada, Simaitha adamın kaçınılmaz olarak büyüünün etkisine kapılacağına inanır ve Delphis'e ait giysi parçalarını ateşe atar.

Ardından hizmetçisi Thestylis'e dönerek, Delphis'in evinin eşiğini çiçek ve hoş kokulu bitkilerden oluşan *throna* ile ovmasını ve bunu yaparken “*Onun kemikleri de aynı şekilde ovulsun!*” demesini söyler. Ritüelin sonunda, Simaitha bir kertenkeleyi ezip Delphis için büyüü bir içecek hazırlar ve ritüel tamamlanır (Görkay & Kadioğlu, 2003, 41).

Görüldüğü gibi, *aşk* büyülerinin temel amacı, hedef kişiyi büyü yoluyla zorlayarak geri döndürmek ve yeniden aşkla tutuşmasını sağlamaktır. Aynı etki, cazibe ve erotik bağlama büyülerinde de görülmektedir. Bu büyülerde sıkça geçen “bağlama” terimi nedeniyle, bu tür ritüeller bağlama büyüleri olarak da adlandırılmaktadır. Ritüel sürecinde, “benzer benzeri doğurur” ve “parça bütüne aittir” prensiplerinin yanı sıra yakma, bağlama, koklama, sürme ve ovma gibi yöntemlerin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ateşe atılan metaforik malzemeler bazen defne yaprağı ve mersin gibi basit maddeler olurken, bazı durumlarda ise aşağıdaki büyü metninde belirtildiği gibi daha karmaşık karışımlardan oluşmaktadır.

Büyücünün, bu tanınmış metinde yer alan karışımı hazırladıktan sonra, küçük parçalar halinde ayırarak ateşe koyup tütsü gibi yaktığı ve bunu büyüü sözlerle desteklediği bilinmektedir (Görkay & Kadioğlu, 2003, 42).

Bereket getiren (ak büyü) *afsunlar*; Eski Yunan ve Roma'da yarar sağlamaya yönelik büyülerin özellikle kehanet ritüelleri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Tanç, 2023, 177-185). Bunun yanı sıra, şans ve başarı elde etme, büyüü tılsımlar ve muskalar aracılığıyla kötü güçlerden korunma, hastalıkların iyileştirilmesi ve sınıflandırılması zor olsa da günlük yaşamı kolaylaştıran pek çok faydalı büyü ritüeli de bulunmaktadır. Bu ritüeller arasında kaybolan eşyaların büyü yoluyla bulunması, istenmeyen gebelikten korunma, olumsuz hava koşullarının değiştirilmesi ya da evdeki böcek istilasından büyü yardımıyla kurtulma gibi örnekler yer alabilir. Ancak bu kültürlerde fal ve kehanet, büyü pratiklerinin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır.

İlkel toplumlardan günümüze kadar etkisini sürdüren, güneş ve ay tutulmaları, kasırgalar, yıldırım düşmeleri, seller ya da rüyalar gibi doğa olaylarına kozmik anlamlar yükleyerek geliştirilen kehanet ve bilicilik, Eski Yunan ve Roma toplumlarında en yaygın ritüeller arasında yer almıştır. Bu tür kehanet büyüleri, şimdiyi ya da geleceği görme yetisine sahip olduğuna inanılan özel kahinler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kahinler, astrologlar ya da gök bilimciler olabilmekte ve doğaüstü işaretleri doğrudan okuyabilme veya yorumlama yeteneğine sahip sayılmaktaydı. Kehanet, insanın varoluşunu anlama ve mikrokozmos ile makrokozmos arasındaki bağlantıyı kurma çabasının bir sonucu olarak tarih boyunca önemli bir yer edinmiştir. Bu tür büyülerde, kehanette bulunan kişinin, genellikle Apollon veya Helios gibi bilici güce sahip olduğuna inanılan tanrılar ya da doğaüstü varlıklar ile iletişime geçmesi gerekiyordu. Sorular, gündelik yaşamdan savaş gibi önemli olaylara kadar geniş bir yelpazede sorulabiliyordu. Özellikle Roma'da devlet kararları alınmadan önce kehanet ritüellerine sıkça başvurulduğu biliniyordu. Ayrıca, İskender'in ya da İsa'nın doğumu gibi tarihi olayların da kehanetlerle önceden bilindiği örnekler arasında (Plutarkhos'un Paralel Hayatlar; Kutsal Kitap'tan Yaratılış 3:15, Yeşaya

7:14, Mika 5:2) yer alır. Kehanet, kahinlerin tanrılardan ya da ölülerden, doğa olaylarından ya da hayvan organlarından pek çok aracı ile gelen işaretleri doğru yorumlayarak sorulara yanıt bulmalarını sağlamıştır. Roma'da ise astrologların bu amaçla kullanıldığı bilinmektedir (Sülün, 2020: 45-47).

Antik Yunanda kehanet sırasında yaşadıkları nöbetler nedeniyle delilikle ilişkilendirilen kahinlerin verdiği cevaplar kesin bir doğruluk taşımamaktadır. Bu cevapların her zaman gerçeğe dönüşmediği bilirse de, bu durum kahinlerin tanrılardan bir mesaj almadığı anlamına gelmemektedir. Gelecek ve tanrıların iradesi, süreç boyunca yapılan bir davranış ya da alınan farklı bir karar nedeniyle değişebilir. Kahinler, toplum içinde diğer büyücülere kıyasla daha büyük bir değer görmüşlerdir; çünkü tanrılardan gelen mesajları yalnızca onların doğru şekilde yorumlayabileceğine inanılmıştır. Roma ordularını yönlendiren ordu kahinleri ve tapınaklardaki kadın kahinler olan *Sibyller* gibi figürler, bazen kralların en yakın danışmanları konumuna bile gelmiştir. Bu da kahinlerin ve kehanetin toplumda ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Sülün, 2020: 50-58).

Kehanet soruları genellikle, bir işe başlamadan önce o işin sonucunun iyi mi kötü mü olacağını ve tanrıların bu durumdan memnun olup olmayacağını öğrenmek amacıyla sorulurdu, ancak daha basit, gündelik sorular da vardı. Bu soruların ortak noktası, genellikle evet ya da hayır gibi kesin cevaplar gerektirmeleriydi. Kehanet ritüellerinde, büyücü tarafından tanrılar ve aracı varlıklarla iletişim kurulurdu. *Anubis*, *Apollon*, *Helios*, *Horus* ve *Mithra* gibi gökyüzü ya da yeraltı tanrılarının yanı sıra, *daimon*lar, melekler, *moiralar* ve *musaların* isimleri de bu ritüellerde anılmaktaydı. Kehanet bazen bir hapsirme, yağmurun yağması, ani bir rüzgar, güneş tutulması gibi doğal olaylarla gelebilirken, bazı durumlarda daha belirgin yöntemler kullanılırdı. Bu yöntemler arasında kurban kanını içme, kutsal sudan içme, ateş ve dumanın şekillerini gözlemleme, defne yaprağı çiğneme, rüya görme ya da tanrıya kurban sunma gibi uygulamalar yer alıyordu. Kehanet almak için kullanılan malzemeler arasında defne, gül, mür, zeytin, bal, Caria inciri, ibis kuşu, bok böceği, kandil ve ölümler gibi nesneler bulunmaktaydı. Ayrıca, büyüsel formüller ve sözcükler de ritüelin bir parçasıydı. Ritüelin zamanı ve mekanı da büyük önem taşıyordu ve bu büyücü tarafından özenle belirleniyordu. Kehanet büyülerinin, Antik Çağ'da büyük ilgi gördüğü ve halk tarafından sıkça başvurulmuş bir yöntem olduğu bilinmektedir. Antik çağlarda önemli kehanet merkezleri arasında Delphoi, Klaros, Didyma ve Patara yer almaktadır ve birçok ünlü kahin (Khalkas, Mopsos), tarihte önemli dönüm noktalarına yön vermiştir (Tanç, 2023, 178-179).

Antik Yunan ve ardından Roma büyü kültürüne, "Mısır'dan geçtiği" bilinen bir kehanet ritüeli, tanrıya sunulan kurbanın iç organlarının incelenip yorumlanmasına dayanmaktadır ve metinlerde en sık geçen yöntemlerden biridir. Hayvanların iç organlarına bakarak kehanet yapan kişilere *haruspex*, yaptıkları yorumlara ise *extispicium* denir (Dürüşken, 2000, 22). Özellikle ordu kahinleri, tanrılarla iletişim kurmak için bu hayvan kurban etme yöntemine sıklıkla başvururdu. Bir kehanet ritüelinde kurban edilen koyun, keçi veya boğa gibi bir hayvanın, hem kesilmeden önce hem de kesildikten sonra iç or-

ganlarında belirli işaretler aranırdı. Eğer hayvan kesilmeden önce hareketsizse, bu durum kurbanın uygun olmadığına işaret ederdi. Kurban edilirken akan kanın yönü, hayvanın ne kadar hızlı öldüğü, kuyruğunun hareketi gibi detaylar da kehanetin yorumu için önem taşırdı. Kurbanın iç organları açıldığında ise ilk olarak karaciğer incelenirdi. Karaciğerin loblarından biri eksiğe bu olumsuz olarak değerlendirilirdi. Organların şekilleri, renkleri, üzerlerindeki işaretler ve farklılıklar da kehanet yorumuna dahil edilirdi (Sina, 2019, 197).

Kuşların gözlemlenmesi de kehanet ritüellerinde sıkça kullanılan bir yöntemdir. Özellikle akbaba, kartal veya şahin gibi kuşların uçuş şekilleri, yönleri ve sayıları kehanetin önemli unsurlarıdır. Genellikle kuşun sağdan uçuşması olumlu, soldan uçuşması ise olumsuz olarak değerlendirilir. Bu yöntemle kehanet verdiği bilinen kahinler Teiresias ve Kalkhas gibi isimlerdir ve metinlerde bu kişilere *oionopolos*, yani kuş gözlemcisi denilmektedir (Berkert, 1985, 112).

Metinlerde kehanet elde etmek amacıyla kullanılan bir diğer yöntem olan rüyaya yatma ritüellerinin, açık bir şekilde “Eski Mısır büyü kültürü”nden etkilenmiş olduğu görülmektedir. Bu ritüellerde, Apollon ve Hermes’in yanı sıra Ra, Thoth, Isis gibi Mısır tanrılarının isimlerine de rastlanır. Tanrılar veya onların aracıları olan *daimon*lar ve melekler, sorulara cevap vermek üzere rüyalara çağrılırlar. Ritüellerde zeytin dalları, Mısır’a özgü bitkiler, Apollon’un sembolü olan üçayaklı sehpa, büyülu oyuncaklar ve ilahiler gibi unsurlar kullanılır. Mısır büyü kültürüne benzer şekilde, çağrılan varlığın isminin yazılması, büyülu formüllerin ve kandillerin de bu ritüellerde yer aldığı gözlemlenmiştir (Sülün, 2020, 63).

Apollon ismiyle yapılan bir kehanet büyüünde (PGM 1.263-347), çağrılan varlığa *kutsal isimlerle* seslenilirken sağ elde defne dalı, sol elde ise asa tutulduğundan bahsedilir. Ritüelin sonunda varlığı geri göndermek istendiğinde, bu malzemeler ellerde yer değiştirir. Ayrıca, bir ölüden kehanet almak amacıyla keten bir yaprağa yazılmış büyülu sözlerin cesedin ağzına yerleştirilip rüyaya yatırıldığı bir büyü metni de (PGM VH.727-39) mevcuttur. Bu uygulamanın, ölen kişinin ruhuna belirli bir soru yöneltmek amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Bir başka metinde ise, kutsal isimler ve büyülu formüller bir papirüse yazılır, ardından bu papirüs yanan bir kandilin içine yerleştirilir ve rüyaya yatma ritüeli gerçekleştirilir (Faraone & Obbink, 1991, 177).

Başka bir *rüyaya yatma* ritüelinde ise (Sülün, 2020, 64-65), keten bir şeridin üzerine mür mürekkebi ile büyülu kelimeler ve isimler yazılır, ardından bu şerit bir zeytin dalına sarılarak başın sol tarafına yerleştirilir. Sonrasında, kandile yedi kez büyülu sözler üflenip kandil söndürülür ve temiz bir zemin üzerine hasır serilerek rüyaya yatırılır. Ayrıca, defne yaprağının üzerine büyülu kelimeler ve isimler yazılarak gerçekleştirilen rüyaya yatma yöntemine dair ritüel metinleri de bulunmaktadır.

Eski Yunan ve Roma’da pagan, Yahudi ve Hristiyan inançlarının bir arada var olduğu senkretik yapıya dair bir örnek teşkil eden kehanet büyüü metninde şu ifadelere rastlanmaktadır:

“Ey efendi Apollon, Paian ile gel,
Sorularıma cevap ver efendim. Ey üstat.
Dudaklarım ne zaman gizli kelimeleri söylerse
Parnassos Dağı'nı ve Delphoi Pythosu'nu terk et,
Yüce tanrı Zeus'un baş meleği.
Ve sen, cennetin krallığını yöneten MICHAËL,
Seni baş melek GABRIËL'i Olympos'tan aşağıya çağırıyorum,
Şafak vakitlerinde sevindiren ABRASAX,
Gel şafaktan gün batımına görünen merhametli
ADÖNAL. Dünyanın babası,
Tüm doğa senin korkunla sarsılır, PAKERBËTH.
Yalvarıyorum sana Olympos'un başı...” (Türkan, 2012, 163-164)

Anlaşılabileceği üzere, her türlü eylemin tanrılar nezdindeki kabulü, bu eylemin olası sonuçları ya da merak edilen herhangi bir konu, geçmişten günümüze kadar tüm toplumlar tarafından önemli görülmüş ve kehanet yöntemleriyle öğrenilmeye çalışılmıştır.

Eski Yunan ve Roma'da, kehanet büyülerinin yanı sıra sağlık ve korunma amacıyla yapılan büyülere de sıkça rastlanmaktadır. Bu büyülerden elde edilen en önemli verilerden biri, tılsım ya da muska (*amulet*) olarak kabul edilen doğal taşlar (*gemma*)dır. Belirli durumlara yönelik koruma sağlamak veya hastalıklardan korunmak amacıyla bu taşlar özel şekillerde kesilip, üzerine ilgili duruma dair büyü sembolleri kazınmıştır (**Res. 4-8**). Genellikle Mısır'da üretilen bu *gemma* taşlarının, özellikle İ.S. 2. ve 3. yüzyıllarda, erkekler de dahil olmak üzere geniş bir kitle tarafından kullanıldığı bilinmektedir (Görkay & Kadioğlu, 2003, 42). Taşların etkisi, taşın türüne, üzerindeki sembolere ve genellikle Grekçe yazılmış büyü harflere göre değişmektedir. Bu semboller büyü varlıklarla ilişkilendirilir ve taşın kendisinin de büyü bir güce sahip olduğuna inanılır. Genellikle sindirim sorunları, zehirlenmeler, doğum ağrıların azaltılması, sağlıklı hamilelik, sırt ve göz ağrıları gibi çeşitli rahatsızlıklar için kullanılan bu taşlar, büyüün etkili olabilmesi için genellikle yüzük ya da kolye olarak vücutta taşınır.

İlk *gemma*, mide rahatsızlıkları için kullanıldığı bilinen, üzerinde yılan gövdeli aslan başlı *Chnoubis* tasviri ve ismi bulunan yeşil jaspis taşından yapılmıştır. Taşın göğüs üzerinde taşınması gerektiği belirtilir. Zaman zaman taşın türü akik, hematit veya khalkedon olabilir, ancak tasvir ve yazının taş üzerinde yer alması önemlidir (Görkay & Kadioğlu, 2003, 42-43).

Bir diğer *gemma*, Thoth'un sembolü olan kara leylek (ibis kuşu) tasvirini taşıy ve kalp biçiminde kesilmiş steatit taşından yapılır. Bu taşın, kalp üzerinde bir kolye olarak taşınması gerektiğine inanılır. Kara leylek, zehirli hayvanları yemesiyle bilinir ve bu gemmanın kalp ve mide rahatsızlıklarına, ayrıca zehirlenmelere karşı etkili olduğu düşünülür (Görkay & Kadioğlu, 2003, 43).

Başka bir *gemma* ise sancılar ve karın altı kramplarına karşı kullanılan, rahim ve doğum ağrılarını hafiflettiğine inanılan bir taştır. Üzerinde Nemea aslanıyla savaşılan Herakles tasviri bulunan kırmızı akik veya med taşları altın bir yüzüğe yerleştirilmeli ve vücutta taşınmalıdır. Bu taşların arka yüzünde yan yana dizilmiş üç “K” harfi bulunur (Görkay & Kadioğlu, 2003, 43-44).

Göz hastalıkları ve körlüğe iyi geldiğine inanılan bir diğer *gemma*, her şeyi görebildiği düşünülen güneş tanrısı Helios’un kutsal hayvanı olan kertenkelenin tasvir edildiği yeşil akik taşlarıdır. Bu taşın büyüsel ritüeli şu şekildedir: Yeşil akik üzerine hilal şeklindeki aya dikey bir kertenkele motifi kazınır. Ay hilal evresindeyken yeşil bir kertenkele yakalanır, demir bir aletle kör edilir ve dokuz gün boyunca bu kertenkele, yapılan *gemma* ve demirden yapılmış bir yüzükle birlikte bir kapta tutulur. Dokuz gün sonunda kertenkelenin tekrar görmeye başlayacağına ve yüzüğün körlük ve göz rahatsızlıklarını iyileştireceğine inanılır (Görkay & Kadioğlu, 2003, 44).

Tarihin her döneminde önemli bir sorun olarak görülen cinsel hastalıklara iyi gelen bir başka *gemma*, cinsel gücün sembolü olan akrep figürlü sarı akik taşından yapılmış yüzüklerdir. Akrep figürü, aynı zamanda Mısır tanrısı Seth’in kutsal hayvanı olarak da kabul edilir. Bu *gemmanın*, cinsel hastalıklara şifa verdiğine ve cinsel gücü artırdığına inanılmaktadır (Michel, 1995, 386).

Sonuç

Görüldüğü gibi, afsun (büyü) olgusu, tarih öncesi dönemlerden başlayarak insanlıkla birlikte var olmuş ve özellikle Antik Yunan ve Roma’da büyük ilgi görmüştür. Bu dönemlerde, yazının etkin şekilde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, felsefenin doğuşu ve çok sayıda filozofun ve antik yazarın büyüü anlama çabaları, bilim, sanat ve dinin gelişmesine ve aralarındaki sınırların belirginleşmesine yol açmıştır. İnsanların merak duygusu bu dönemde araştırma ve sorgulama ihtiyacını artırmış, tanrı ve kutsal kavramlarından öte dinin gücü artmış, şifacılık tıbbın ve cerrahinin temellerine dönüşmüş ve büyü ile ilgili çalışmalar psikoloji, felsefe, astronomi, astroloji, teoloji, *farmakoloji* gibi bilim dallarının yanı sıra, tiyatro, şiir, müzik, heykel, mimari gibi sanat dallarının gelişimine de katkıda bulunmuştur. Halk, bu gelişmelere rağmen büyüü yaşamlarının bir parçası olarak sürdürmüş, gelecekte haber alma, kehanet, fal ve *amulet* gibi afsun türlerine olan ilgileri artarak devam etmiştir. Semavi dinlerle birlikte Antik Çağ’dan Orta Çağ’a, oradan da günümüze kadar ulaşan büyü, insanlık ve toplumların birçok yönünü anlamamıza yardımcı olan güçlü bir inanç kültürü olarak etkisini sürdürmüştür (Sülün, 2020, 6-45).

Mısır büyüünde yararlı “berekat afsunu” ile zararlı “lanet afsunu” ayrımını yapmak zor olsa da, bu ayrımın Anadolu’da, Hititler ve Yunan-Roma toplumlarında belirginleştiği görülmektedir. Babil’de lanet afsununun sıkça yapıldığı, devlet yasaları ve krallar tarafından yasaklandığı, büyücüler için ölüm cezası verildiği ele geçen metinlerde açıkça belirtilmektedir. Aynı yasaklar Hitit ve Yunan-Roma kanunlarında da mevcuttur.

Özellikle Anadolu ve Hitit metinlerine göre, lanet afsunu yasaklanırken, bereket afsununa kralların dahi ilgi göstermeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Lanet afsunu her zaman yasaklanan, korkulan ve korunulması gereken bir büyü olarak kabul görmüş, bu büyüyü yapanlar ise cadılar olarak ayrılmıştır. Bereket afsunu ise yarar sağlayan, şifacılığıyla toplumun bir parçası haline gelen bir uygulama olmuştur. Anadolu'da lanet afsununu yok etmek, kötülüklerden arındırmak gibi ritüellerin isimleri metinlerde geçmektedir. Aynı zamanda cinsel gücü artırmak, aşırı sevdâyı dindirmek, bereket sağlamak, hastalıklardan korunmak, kolay doğum yapmak, anne ve bebeği cinlerden korumak, kötü rüyalarından kaçınmak gibi çok çeşitli büyü metinleri bulunmaktadır. Nazardan, yılan-akrep-köpek ısırıklarından, yapıların kötücül varlıkların saldırısına uğramasından ve her türlü olumsuzluktan korunmak için de *muskalar* ve *tılsımlar* kullanılmıştır. Anadolu ve Hitit halkları için birlik ve beraberlik büyük önem taşır. Örneğin, bir kişi lanet afsunuyla kirlenmişse, bu kişi derhal arındırılmalı ve toplumun geri kalanına zarar vermemesi sağlanmalıdır. Aksi takdirde felaketlerin tüm toplumu etkileyeceğine inanırlardı. Özellikle Anadolu'da temizlik ve arınma ritüellerine büyük önem verilmiştir (Başol, 2014, 27-29).

Hititlerde, benzer durumların yanı sıra, büyücüler toplum içinde ün kazanmış ve tanınmış kişiler haline gelmiştir. Mezopotamya'da da büyü yalnızca büyücüler tarafından yapılmaktaydı, ancak bir büyücü birçok farklı büyüde yer alırdı. Bu alanında uzmanlaşma, Hititlerin en belirgin farkıdır. Hititlerde, detaylı bir şekilde yazılmış büyü tabletlerinin büyücünün ismiyle anıldığı görülmektedir. Belirli bir büyüde uzmanlaşarak ün kazanan büyücüler, toplum ve krallar tarafından da ilgi görmüştür. Büyülerin içeriğinde dikkat çeken bir diğer nokta, toplum yararına genel konuların ele alınmasıdır. Hititlerde, diğer faydalı büyülerin yanı sıra, aile içi anlaşmazlıkların giderilmesi, salgın hastalıkların tedavisi, doğumun kolaylaştırılması ve temizlenme, arınma gibi büyü ritüelleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, büyücülerin çoğunluğunun kadın olması da dikkat çekicidir. Hitit büyü ritüellerinin aktarımında, izlenen yolun, kullanılan yöntemlerin, malzemelerin, sunulan kurbanların, zamanın, mekanın ve ritüel sonunda her şeyin zararsız hale getirilip arındırılması gerektiğinin kesin ve detaylı talimatları büyücü tarafından verilmiştir. Bu durum, toplumdaki büyü algısının ve büyüünün konumunun anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır (Tanç, 2023, 141-159).

Antik Yunan ve Roma toplumlarında büyü kültürü, kendisinden önceki medeniyetlerin etkilerini taşımakla birlikte, semavi dinlerin izlerini de barındırıyordu ve dinle iç içe bir yapı sergiliyordu. Bu toplumlarda Mısır etkisi belirgin bir şekilde görülmekte, yazının yaygınlaşmasıyla birlikte büyüye dair bilgi aktarımı da hız kazanmıştı. Toplumun hemen her kesimi büyüye ilgi göstermiş, özellikle *kehanet büyüleri* büyük rağbet görmüştü. Kehanet merkezleri, hem yerli hem de yabancıların sorularına cevap aramak için başvurduğu yerler haline gelmiş ve bu merkezlerde önemli büyü metinleri kaydedilmiştir. Antik yazarların aktarımlarında kehanet büyülerinin yanı sıra sağlık, hastalıklardan korunma, nazardan korunma, arınma, aşk ve cazibe büyüleri, bağlama ritüelleri, *daimon* çağırma, şans ve başarı elde etme gibi birçok büyü türünden bahsedilmektedir. Roma döneminde ise büyücüler, gökbilimci ve astrolog olarak iki farklı

uzmanlık alanında etkili olmuşlardır. Bu büyü kültürü, günümüz modern toplumlarında bile ilgiyle karşılanmaya devam etmektedir (Tanç, 2023, 169-186).

Antik toplumlarda bilimin, tıbbın, felsefenin, edebiyatın ve sanatın yükselişiyle birlikte, akılcı yaklaşımlar ve materyalist merakların artması sonucu büyü aşağılanmaya ve reddedilmeye başlanmıştır. Lanet afsununun yasaklanmasının ardından, kehanet kitapları dışındaki tüm büyü pratikleri ortadan kaldırılmaya çalışılmış, papirüsler ve metinler yakılmış, metal levhalar ve taş tabletler yok edilmiştir. Bu tür olaylar tarihte birkaç kez tekrarlanmıştır. Özellikle Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarının yayılmasıyla birlikte Paganizm ve ona bağlı büyü tamamen dışlanmaya çalışılmıştır. Ancak tüm bu baskı, yasaklama ve yok etme girişimlerine rağmen afsun, gücünden ödün vermeden uygulanmaya, zaman içinde varlığını korumaya ve az da olsa bazı materyaller bırakmaya devam etmiştir. Pek çok kadim kültürün inançlarını içinde barındıran afsun, Antik Çağ'dan sonra bile, karanlık dönemlerde dahi bir umut ışığı gibi toplumların içinde varlığını sürdürmüş ve günümüze kadar, temelinde büyük bir değişiklik olmadan ulaşmayı başarmıştır (Köseklî, 2022, 21-22).

KAYNAKÇA

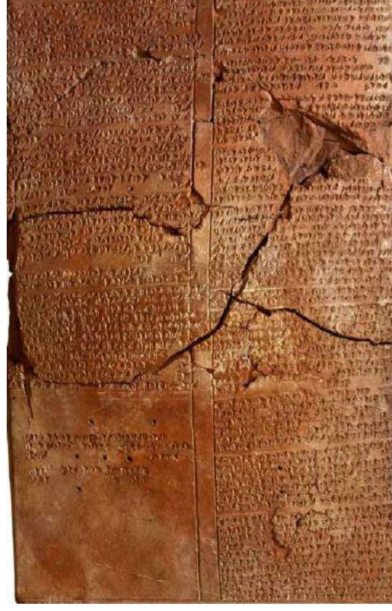
- Akın, H. (2001). *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- And, M. (1974). *Oyun ve Büyü (Türk Kültüründe Oyun kavramı)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atalay, B. (1991). *Divanü Lügat-it-Türk Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Avesta (2013). (Ed.) Arnaldo Albertis. Italy: Utet Publisher.
- Başol, S. (2014). *Hititlerde Büyü ve Büyü Malzemeleri*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Betz, H.D. (1986). *The Greek Magical Papyri in Translation (PGM)*. Chicago: Chicago University Press.
- Burkert, W. (1985). *Greek Religion*. (J. Raffan, Çev.). Oxford: Blackwell Publishers.
- Dinçol, A. M. (1985). "AŞHELLA Ritüeli (CTH 394) VE Hititler'de Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Tolu Bir Bakış", *Belleten Dergisi*, Cilt: XLIX, 193, 1-40.
- Dürüşken, Ç. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eren, H. (1998). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Faraone, C. A. & Obbink, D. (1991). *Magika Hiera Ancient Greek Magic and Religion*. New York: Oxford University Press.
- Görkay, K. & Kadioğlu, M. (2003). Antik Yunan ve Roma Dönemlerinde Büyü ve Büyücülük, *Elemterefış Anadolu'da Büyü ve İnanişlar*. İstanbul.
- Güçerdem, B. (2007). *Hitit Ritüelleri Üzerine*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Herodotos (2011). *Herodot Tarihi*. (M. Ökmen, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jones, L. (2005). *Encyclopedia of Religion*, Cilt: 8. New York.
- Kabaağaç, S., Alover, E. (1995). *Latince Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Klinger, J. (2002). Arınma Ritüelleri ve Kötülükleri Defetme Büyüleri, Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk, *Bonn*, 456-459.
- Kösekli, K. (2022). *Eski Yunan Toplumunda Büyü*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Laroche, E. (1971). *Catalogue des Textes Hittites (CTH)*, Paris.
- Michel, S. (1995). Medizinisch-magisch Amulettengemmen, *Schutz und Heilung durch Zauber und edle Steine in der Antike*, AW 5, 376-387.
- Murat, L. (2002). *Kizzuwatnalı Rahip Ammihatna'ya Ait Bir Ritüel Metin (CTH 471)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Pindaros (2015). *Bütün Zafer Şarkıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Plinius (1855). *The Natural History of Pliny I-II*. (H. T. Riley & J. Bostock, Çev.). H. G. Bohn. London.
- Reyhan, E. (2002). *Hitit Kaynaklarında Kizzuwatna'lı Kadın Maštigga'ya Ait Ritüel Metinler*. Ankara: A.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Hititoloji) Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Sina, A. (2019). “Antik Yunan’da Ordu Kâhinleri”, *Cedrus içinde* (195-211), c. (VII).
- Sülün, O. (2020). *Antik Hellen ve Roma Toplumlarında Büyü ve Kehanet*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Tanç, K. (2023). *Antik Çağ Önyasya Kültürlerinde Büyücülük*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Tanyu, H. (1992). *Büyü*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 6, İSAM.
- Türkan, A. (2012). *Roma İmparatorluğu Önyasyası'nda Büyü ve Büyücülük*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

GÖRSELLER

Res. 1: Hattuşa, Hitit büyü ritüeli tablet örneği, (Boğazköy Kazı Arşivi)

Res. 2: Hattuşa, Hitit büyü ritüeli tablet örneği, (Boğazköy Kazı Arşivi)

Res. 3: Aile içi geçimsizliklere karşı büyücü Mastigga'nın ritüel tableti, Hitit. (Tanç, 2023, Resim 56)

Res. 4: Abraksas betimli amulet, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Türkan, 2018, 114)

Res. 5: Abraksas yazılı amulet (Görkay & Kadioğlu, 2003, 44)

Res. 6: Kara leylek tasvirli, kalp, mide rahatsızlıkları ve zehirlenmelere karşı koruma oluşturduğuna inanılan amulet örneği (Görkay & Kadioğlu, 2003, 40)

Res. 7: Chnoubis tasvirli, mide rahatsızlıkları için kullanılan akik amulet örneği (Görkay & Kadioğlu, 2003, 43)

Res. 8: “Sindir” yazılı ve Chnoubis tasvirli, mide rahatsızlıkları için kullanılan bir amulet örneği (Görkay & Kadioğlu, 2003, 41)

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | *Ege University, Institute of Social Sciences*
Ege Sosyal Bilimler Dergisi | ***Journal of Ege Social Science***
e-ISSN 2651-4982
Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2025 | *Volume: 6, Issue: 1, June 2025*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Müdür (On behalf of Ege Univ. Institute of Social Sciences, Director): Prof. Dr. Mustafa MUTLUER ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Koray KULEYİN (Enstitü Sekreteri | Institute Secretary) ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Öğr. Üy. Aytekin ERDOĞAN ♦ Yayın Editörü (Production Editor): Dr. Ender ÖZBAY ♦ İngilizce Dil Editörü (English Language Editor): Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN ♦ Almanca Dil Editörü (German Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR, Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN, Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Ege Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Haziran ve Aralık ayında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal Of Ege Social Science is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in June.

İDYMA ANTİK KENTİ'NDEN ELE GEÇEN AĞIRLIK VE AĞIRŞAK ÖRNEKLERİ*

* * *

EXAMPLES OF WEIGHTS AND SPINDLES WHORLS UNCOVERED FROM THE ANCIENT CITY OF IDYMA

Ufuk BAGANA**

ÖZ

Bu çalışmada 2021 ve 2022 yıllarında araştırma ve kazı çalışmaları yürütülen Idyma Antik Kenti'nden ele geçen pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları, ağırşaklar ve balıkçı ağırlıkları incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, kentteki dokumacılık ve balıkçılık faaliyetleri hakkında değerlendirilme yapılmıştır. Çalışmanın konusu olan ağırlıklar, Gökova'nın kuzeyindeki Asartepe Mevkii'nde konumlanan ana kent ve Azmak nehrinin kıyısında bulunan Akyaka Kalesi'nde yapılan kazılardan ele geçmiştir. Kazılardan ele geçen dokuma tezgâhı ağırlıkları, diskoid, piramidal ve konik olmak üzere üç guruba ayrılmıştır. Pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları, dikey dokuma tezgâhı kullanımının saptanmasında saptayıcı bir rol oynamaktadır. Yapılan çalışmada farklı bilimsel yayınlarda yer alan deneysel arkeoloji çalışmalarından yararlanılmıştır. Günümüze kalıntıları ulaşmamış olan dokuma tezgâhlarının kentte hangi sıklıkla kullanılmış olduğu değerlendirilmiştir. Bunun yanında kazılardan ele geçen değişik hammaddelerden yapılmış olan ağırşaklar, kentte yapılan dokumacılık faaliyetlerini desteklemektedir. Idyma kentinden ele geçirilen piramidal kurşun ağırlıkların ise balıkçılık faaliyetlerinde, olta ve ağ ağırlığı olarak kullanılmış olduğu düşünülmüştür. Balık ağırlığı olarak piramidal kurşun ağırlık, katlamalı kurşun ağırlık ve taş ağırlık bu faaliyetlerin kentte yürütüldüğünü destekleyen kanıtlardır. Farklı hammaddelerden yapılmış ve farklı şekillere sahip ele geçen ağırlıklar, pişmiş toprak tezgâh ağırlıklarının ve kurşun ağırlıkların işaret ettiği faaliyetlerin kentteki faaliyet niteliğini anlamaya yönelik ipuçları sunmuştur.

Ahahtar kelimeler: *Pişmiş toprak tezgâh ağırlığı, dikey dokuma tezgâhı, balık ağırlıkları, ağırşak.*

* Bu çalışma 29-31 Mayıs 2023 tarihlerinde Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından İzmir'de düzenlenen 2. Uluslararası Ege Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur. Tam metni daha önce yayımlanmamıştır.

** Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9484-579X> ♦ e-Mail: ufukbagana@gmail.com

Çalışmanın oluşturulmasında rehberlik ve desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Abdulkadir Baran'a ve Idyma Kazı Başkanlığı'na; malzeme çizimlerinde çalışmalarından yararlandığım Idyma Kazı Ekibi'nden Arkeolog Sude Bayraktaroğlu'na ve Sanat Tarihçisi Melike İmri'ye teşekkür ederim.

ABSTRACT

In this study, terracotta loom weights, spindle whorls, and fishing weights recovered from the ancient city of Idyma, where research and excavations were carried out in 2021 and 2022, were examined. As a result of the examination, weaving and fishing activities in the city were evaluated. The weights, which are the subject of the study, were recovered from the excavations in the main city located in Asartepe Mevkii in the north of Gökova and Akyaka Castle located on the banks of the Azmak River. The loom weights recovered from the excavations are divided into three groups: discoid, pyramidal and conical. Terracotta loom weights play a decisive role in determining the use of vertical looms. In this study, experimental archaeology studies in different scientific publications were utilized. The frequency of the use of weaving looms in the city, the remains of which have not survived to the present day, was evaluated. In addition, the spindle whorls made of different raw materials recovered from the excavations support the weaving activities in the city. The pyramidal lead weights recovered from the city of Idyma are thought to have been used in fishing activities as fishing rod and net weights. Pyramidal lead weights as fish weights, folded lead weights, and stone weights are the evidence supporting that these activities were carried out in the city. The recovered weights made of different raw materials and with different shapes provide clues to understand the character of the activities in the city that the terracotta bench weights and lead weights indicate.

Keywords: *Terracotta loom weight, vertical loom, fish weights, spindle whorl.*

GİRİŞ

Idyma Kenti, antik dönemde Karia Bölgesi sınırları içinde yer almaktadır. Kent, Hellenistik Dönem'de Rhodos Peraiası olarak adlandırılan bölge içerisinde bulunmaktadır. Bu bölge kabaca Knidos'tan Kaunos'a kadar uzanan bir alanın içinde yer alır (Ps. Skylaks: 99). Kentin adına ilk defa MÖ 5. yüzyılda Atina Vergi Listeleri'nde rastlanır (ATL III, 212). Kent ilk sikkelerini de MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından sonra basmıştır (Head, 1897: 61 vd, lev. 21; Eddy, 1973: 72- 99; Robert, 1937: 473, lev. 5-6).

Ana kent, lokasyon olarak Gökova Mahallesi, Asartepe Mevkii'ndedir. Kent, Sakar geçidinin güneyindeki yamaçta yer almaktadır. Buranın 3 km kadar batısında, Azmak nehrinin kuzeyindeki tepede ise ana kentin bir uzantı yerleşimi olan Akyaka Kalesi bulunmaktadır.

Idyma Antik Kenti, güney akropoliste konumlanan mekanlar topluluğu, Doğu Yapı olarak adlandırılarak kazılmıştır. 2022 yılının Eylül ve Ekim aylarında yapılan kazılarda Doğu Yapı'da 5 adet mekân ortaya çıkarılmıştır (Resim 1-2).

Resim 1: Doğu yapının güneydoğudan kuş bakışı görünümü

Resim 2: Doğu Yapı mekanlarının drone vasıtası ile çekilmiş fotoğrafı

Bu çalışmada Idyma Antik Kenti'nde 2021 ve 2022 yıllarında yapılan kazılarda ele geçen tüm ağırlık ve ağırşaklar değerlendirilmiştir. Makalede değerlendirilen arkeolojik malzeme, antik kentin Akyaka Kalesi kısmında 2020 ve 2022 yılları arasında, ana kente ise 2021 ve 2022 yıllarında gerçekleştirilen kazılardan ele geçmiştir. Kazılardan ele geçen ağırlıklar, hammadde, dönem ve tip ayrımı göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır.

Ele alınan pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları değerlendirildiğinde, piramidal ağırlıkların tümünün Idyma ana kentinden ele geçmiş olduğu görülmüştür. Çift delikli pişmiş toprak diskoid ağırlıkların ise büyük çoğunluğu ana kentten ele geçmiştir. Tek deliğe sahip pişmiş toprak diskoid ağırlıklar ise Akyaka Kalesi'nde gerçekleştirilen kazılarda ele geçmiştir.

Pişmiş toprak tezgâh ağırlıklarının yanında kentte dokumacılık faaliyetleri hakkında bilgi veren ağırşaklar ise taş ve kemik olmak üzere iki farklı hammaddeden yapılmış olarak ele geçmiştir. Ağırşaklar, ağırlıklı olarak Akyaka Kalesi'nde yapılan kazılardan bulunmuştur.

Yapılan kazılarda balıkçılık faaliyetleri ile ilişkilendirilen piramidal ve katlamalı kurşun ağırlıklar da ele geçmiştir. Bulunan iki adet piramidal kurşun ağırlığın bir tanesi kaleden, diğeri ise ana kentte yapılan kazılardan ele geçmiştir. Bunun yanında balıkçılık faaliyetleri ile ilişkilendirilebilecek bir adet silidir biçimli tek delikli taş ağırlık da ana kentteki Palaestra kazılarında ele geçmiştir.

ANTİK DÜNYADA DOKUMACILIĞIN GELİŞİMİ

Dokumacılık faaliyetleri, insanların hayvansal ve bitkisel ürünlerin liflerinden iplik elde etmesiyle başlamıştır (Yağan, 1978: 10). İpliğin elde edilmesi için de ilk kullanılmaya başladığı zamanlardan günümüze değin çok büyük değişikliklere uğramadan kullanılan teknik araçlar geliştirilmiştir. Eğirme işleminde, yünün iplik haline getirilmesi için, yünü uzatmaya yarayan iğler (Koşay, 1951: 73, pl.197/1; Dörpfeld, 1902: 340, 390; Büken, 2003: 85) ve yünün sabit bir dönüş yakalayarak büküm oluşturması için ağırşaklar kullanılmıştır (Aytaç, 1982: 3). Arkeolojik veriler, tekstil faaliyetlerinin MÖ 7. binde ikili iplik sistemi ile dokuma yüzeyi oluşturularak dokumanın yapıldığını göstermektedir¹.

Arkeolojik analizlerin ışığında, Batı Anadolu'da, Troas bölgesinde yer alan Smintheion Antik Kenti'ndeki Kalkolitik yerleşimden ele geçen 960 adet seramik kadesinin üzerindeki izlerden, bitkisel liflerin kullanılarak, 'bir alttan, bir üstten' ve 'iki alttan, iki üstten' teknikle oluşturulmuş, MÖ 5000 yıllarına tarihlenen hasır üretiminin olduğu anlaşılmıştır (Özdemir, 2012: 146). Bu örneklerden MÖ 5000 yıllarında Batı Anadolu'nun kuzeyinde gelişmiş bir dokumacılık tekniğinin olduğu anlaşılmıştır.

Bitkisel dokumacılık faaliyetlerinin yanında, Smintheon'dan ve Alacalıgöl'den ele geçen ağırşaklar (Özdemir ve Bamyacı, 2018: 5-7; Blum, 2012: 147, pl.4/1-2) Kalkolitik Dönem'de tekstil üretiminde hayvansal liflerin de kullanılmış olduğunu göstermektedir.

MÖ 5000 yıllarında insanların dokumacılık faaliyetleri için hangi tip koyunun yününden yararlanacağını bildiği arkeolojik kanıtlarla desteklenmiştir (Barber, 1991: 24).

MÖ 3. bin yıldan itibaren birçok yerleşim yerinde görülen tekstil ürünlerinin üretimine dayalı teknik malzemeler ele geçmiştir. Bu durum iplik ihtiyacının arttığını ve kullanımının yaygınlaştığını göstermektedir. MÖ 3. Bin yıla tarihlenen Troia II tabakasında bakır ve taş ağırşaklar bulunmuştur (Barber, 1991: 54).

¹ Anadolu'da ilk tekstil ürünleri için bk: Burnham, 1965: 171-172; Büken, 2003: 80; Oy, 2019: 136-137.

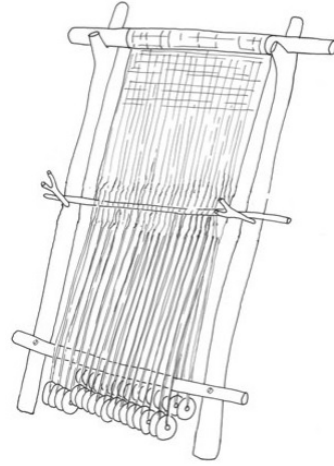
MÖ 2. binyılda Asur tabletlerinde-yün ticaretinin nasıl ve kimler tarafından yapıldığı, tekstil ticaretinin, ulaşımının nasıl sağlandığı anlatılmıştır (Veenhof, 1972:130-137; Özgüç, 2005: 14). Ayrıca Anadolu'da 2. Binde Oymaağaç'ta (Özgüç, 1978: 31), Hotoztepe'de (Özgüç, Akok, 1958:16. Res.2-3), Alacahöyük'te (Koşay, 1951:73) çeşitli madenlerden yapılmış iğler bulunmuştur (Karaoğlu 2013: 2005).

Anadolu'da MÖ 9. yüzyılda dokumacılık faaliyetlerinin artışı Gordion'da Erken Phryg Dönemi'ne tarihlenen 1000'den fazla ağırşak ve 2750 civarında ele geçen tezgâh ağırlıklarından anlamaktayız (Burke, 2005: 72-76).

Antik Yunan'da kazı alanından ele geçen tekstil üretim ürünlerinin yanı sıra üretimin yapıma aşamalarının gösterildiği eserlerden² üretim sürecine yönelik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bunun yanında antik dönem yazarları³ da eserlerinde tekstil ürünleri hakkında bilgi vermektedir.

Yün ve keten gibi hammaddelerin iplik haline getirilip dokuma ihtiyacının karşılanması, elde edilen ipliklerin belli bir teknikle işlenip tekstil ürünü haline getirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Buna yönelik olarak antik dönemde üç çeşit dokuma tezgâhı kullanılmıştır. Bunlar; yatay yer tezgâhı, alt ve üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgâhı ve uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhıdır (**Şekil 1**). Tezgâhta dokumanın yapılması için ilmek geçirilen ipi aşağıya doğru çekmek için tezgâh ağırlıkları kullanılmıştır. Arkeolojik kazılarda çeşitli kontekstlerden ele geçen tezgâh ağırlıkları, üretilmeye başlandıkları ilk dönemden itibaren temel olarak üç farklı tipolojiye ayrılır. Bunlar piramidal, konik ve diskoid biçimli tezgâh ağırlıklarıdır (Fazlıoğlu, 2001: 10).

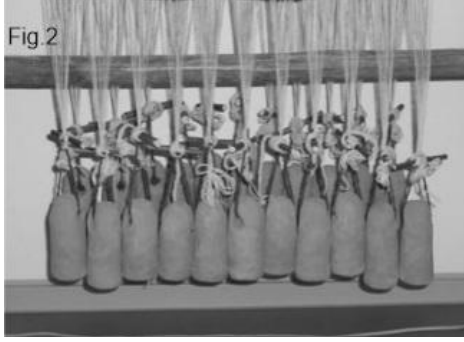
Dokuma tezgâhları ise organik hammadde üretilmiş olduklarından arkeolojik kazılardan bütün bir dokuma tezgâhı ele geçmemiştir. Bu amaçla Danimarka Ulusal

Şekil 1: Dikey dokuma tezgâhı (Martensson vd. 2009: fig. 1)

- 2 Vazo üzerinde ip eğiren kadın betimlemesi Wilson 1938, 15, fig.3; Samos'tan Genelaos Grubu içinde Khiton ve Hymation giyen uzanmış erkek heykeli MÖ 560-550 Boardman, 2005, fig.91; Kırmızı figürlü Atina vazolarında betimlenen yün eğirme ve tekstil ürünleri için bk. Boardman, 2002, 216-220; Siyah figürlü Atina vazolarında günlük hayatta tercih edilen tekstil ürünleri için bk. Boardman 2003, 206-208.
- 3 Ne çeşit döşeklerin ve giysilerin kullanıldığı için bk. Plinius VIII. 190-193, kirpi dikenlerinin yün tarağı olarak kullanılması ve bu konuda tekelleşmeyi önlemeye yönelik senato kararları için bk. VIII. 135 Plinius; Homeros'un İlyada'sında, Helen'in yaptığı dokumanın anlatılması 3.125-128; Dokuma sürecinde yünün nasıl ve hangi aletlerle hazırlandığı detayları için bk. Aristophanes Lysistrata, V, 565-570.

Araştırma Vakfı Tekstil araştırma Merkezi deneysel arkeoloji metotları ile dokuma tezgahının pratik yaşamda kullanımının anlaşılmasına yönelik bir dizi araştırma yürütmüştür (Martensson, 2009: 378) (**Şekil 2-3**). Buna göre tezgâh ağırlığının ağırlığı ve dokunacak kumaşın ip kalınlığı arasında bir bağlantı kurmak mümkündür.

Şekil 2-3: Piramidal ve diskoid ağırlıkların deneysel arkeoloji yöntemiyle çözgü iplerine bağlanması (Martensson vd. 2009: fig. 10-11)

IDYMA'DAKİ DOKUMACILIK FAALİYETLERİ

1. Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlıkları

Üç temel formda yapılan pişmiş toprak tezgâh ağırlıklarının, antik yerleşmelerde yapılan kazılarda bazı merkezlerde belli formlarının tipolojik gelişiminin incelenebileceği şekilde kesintisiz üretildiği görülmüştür. Diskoid formlu ağırlıklar Batı Anadolu ve adalar çevresinde, piramidal ağırlıklar Atina ve çevresinde, konik ağırlıklar Korinth'te yoğunlukla bulunmuşlardır (Fazlıoğlu, 2001, 26).

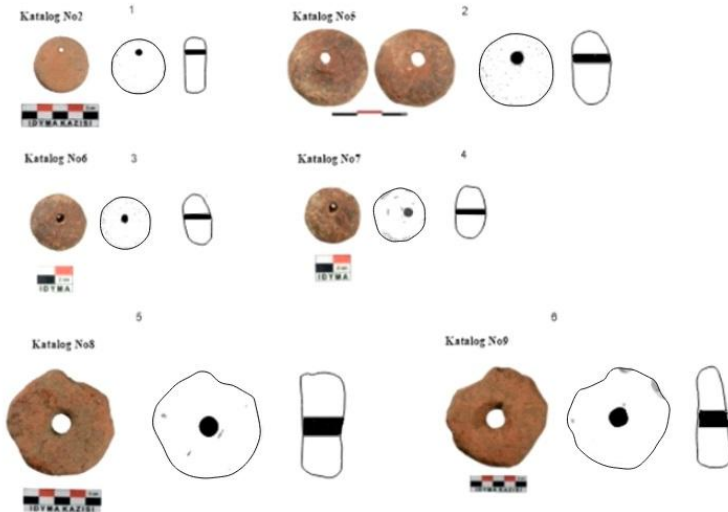
Idyma Antik Kenti'nde 2021 ve 2022 yıllarında yapılan arkeolojik kazılarda, Idyma ana kent ve Akyaka Kalesi'nden 26 diskoid, 17 piramidal ve 1 konik olmak üzere toplam 44 adet pişmiş toprak tezgâh ağırlığı ele geçmiştir. Ele geçen ağırlıkların kent içindeki dağılımı incelendiğinde salt dokuma ihtiyacını gidermeye yönelik ışıkların var olduğu söylenemez. Çünkü dolgu toprak içinden bulunan tezgâh ağırlıklarının hiçbiri bir kontekst içinde bulunmamıştır. Fakat günümüzde bile köy evlerinde günlük yaşamın bir parçası olarak dokuma faaliyetlerinin de yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Idyma ana kentte bulunan ve Doğu Yapı olarak adlandırılan alandan piramidal ve diskoid ağırlıklar, ağırşak gibi dokumacılık faaliyetlerine yönelik buluntular yoğunluklu olarak ele geçmiştir. Börükçü Kazıları'nda açığa çıkarılmış olan BDA1 ve BDA2 numaralı yapılar, ilk olarak içlerinde bulunan tezgâh ağırlıkları ve ağırşak gibi buluntulardan dolayı ışık olarak tanımlanmıştır (Söğüt, 2012, 558). Fakat daha sonra yapıların MÖ 4. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasında, dönem eklentileriyle kullanılmış olan, günlük yaşamın sürdürüldüğü bir alan olmanın yanında dokuma alanı ya da işyeri olarak da kullanılmış mekanlar olduğu anlaşılmıştır. Bu değerlendirmeye göre elimizdeki verilerin ışığında Doğu Yapı

mekânlarının Tabaka 1 kazısından ele geçen dokumacılık faaliyetlerinde kullanılmış olan buluntuları, bu yerleşim alanında yapılmış olan dokumacılık faaliyetlerinin direkt olarak bir işliğe bağlı olarak üretim yapılmadan günlük yaşamın sürdürüldüğü mekânlarda kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Tabaka 1 toprağı içinden ele geçmiş olan malzemenin, yamaçta bulunan yapı kompleksine daha üst kottaki yapılardan akıntı sonucu gelmiş olabileceği de göz önünde bulundurulmuştur.

Tip 1 Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlıkları

Diskoid ağırıklar Idyma'da yapılan kazılarda, tek delikli ve çift delikliler olarak ele geçmiştir. Tek delikli ağırıkların asma delikleri ortada ve geniştir (Şekil 4-Katalog No 8,9). Tek delikli örneklere atı Anadolu'da ilk olarak Antandros'ta rastlanır. Yangın geçirmiş bir arkaik evin tabanında bulunan 32 adet ağırılık MÖ 7. yüzyıla tarihlenmektedir (Y. Polat v.d. 2018, 221-222). Antandros'ta bulunan ağırıkların paralel örnekleri Vroulia'da bir mezardan bulunmuştur (Kinch 1914, 57, pl. 34). Tek delikli ağırıklar, MÖ 6. yüzyıldan önce kullanılan tiplerdir. Daha sonra ağırıklardaki delik, ağırığın uç kısmına doğru kaymaya başlar (Şekil 4-Katalog No 2). Ağırıkların boyutları M.Ö 5. yüzyıldan itibaren küçülür (Tamsü & Akça 2002, 204). Ağırılık üzerindeki delikler çift ve tek olarak yapılır. Hellenistik Dönem'in başlamasıyla da bu tip ağırıkların her iki yüzünde de bombelenme görülür. Bu etki Hellenistik Dönem'de artarak devam etmiştir (Fazlıoğlu, 2001, 26-27). Idyma'dan ele geçen çift delikli ağırıkların benzerlerine Pynx, Assos ve Smyrna'da da rastlanır (Ayaz, 2019, Kat. No. 120, 121, 122).

MÖ 4. yüzyıldan sonra çift delikli, delikleri yan tarafta olan diskoid ağırıklar üretilmeye başlanır (Fazlıoğlu, 2001, 26) (Şekil 5). Ağırıkların büyüklüklerinin değişkenlik göstermesi, dokunan iplik türü ile alakalı olmalıdır.

Şekil 4: Idyma Kazılarından ele geçen tek delikli diskoid ağırıklar

Katalog No 2: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgah Ağırlığı, Buluntu no: IA22-02. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı sarı renkli, taşcıklı bir hamur yapısına sahip.

Ölçüleri: Çap: 3,5cm, Kalınlık: 1,5cm, Delik Çapı: 0,3cm.

Bulunduğu Yer: Güney Yamaç, Açma 21, Tabaka 1.

Tanımı: Tek asma delikli, delik kısmı dış çepere yakın, düzgün çeper görüntülü Diskoid Tezgah Ağırlığı. MÖ 6-4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26; Girengir 2020, 41

Katalog No 5: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: IA22-A08. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kil ve taşcık katkılı bir yapısı bulunan eser.

Ölçüleri: Çap: 3,2 cm, Kalınlık: 1,6 cm, Delik çapı: 0,5 cm, Ağırlık: 18,1 gr.

Bulunduğu Yer: Kuzey kule 1-Batı kapısı arası (mimari blok etrafı), Tabaka 1.

Tanımı: Diskoid şekilde yapılmış tek delikli, delik kısmı dış çepere doğru kaymış olan pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. MÖ 6-4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26; Girengir 2020, 41

Katalog No 6: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: IA22-A09. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kil ve taşcık katkılı bir yapısı bulunan eser.

Ölçüleri: Çap: 3,1 cm, Kalınlık: 1,6 cm, Delik çapı: 0,5 cm, Ağırlık: 18,1 gr.

Bulunduğu Yer: Kuzey kule 1-Batı kapısı arası (mimari blok etrafı), Tabaka 1.

Tanımı: Diskoid şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Delik kısmı dış çepere doğru kaymış olan örnek. MÖ 5-4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26; Girengir 2020, 41

Katalog No7: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: IA22-A10. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kil ve taşcık katkılı bir yapısı bulunan eser.

Ölçüleri: Çap: 2,9 cm, Kalınlık: 1,6 cm, Delik çapı: 0,6 cm.

Bulunduğu Yer: KK1-BK1 arası, (Mimari blok etrafı), Tabaka 1

Tanımı: Diskoid şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Delik kısmı dış çepere doğru kaymış olan örnek. MÖ 5-4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26; Girengir 2020, 41

Katalog No8: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: IA22-A11. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren sarımsı ve taşcık içeren bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüleri: Çap: 6,1cm, Kalınlık: 2,2cm, Delik Çapı: 0,8cm.

Bulunduğu Yer: Güney Yamaç, Açma 5, Tabaka 2.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Yüzeyi büyük ölçüde aşınmış olarak ele geçmiştir. Asma deliği ortadadır. MÖ 1. yüzyıl.

Referans: Popovic ve Vranic 2006, 325, Pl. 6/70; Erol ve Tamer 2012, 123-Levha4

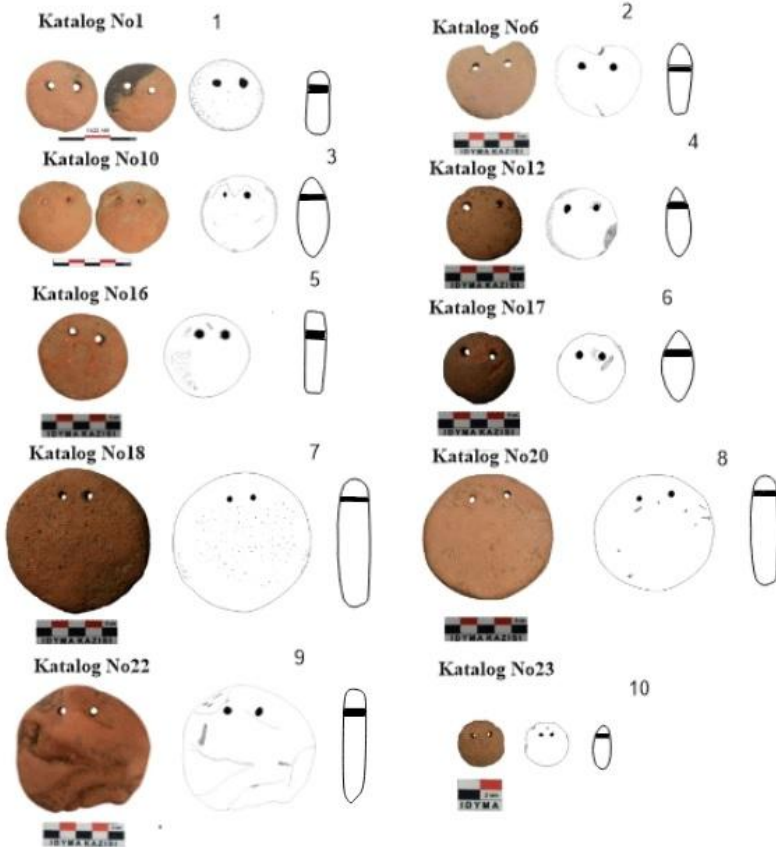
Katalog No9: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: IA22-A12. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı ve killi bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüleri: Çap: 8,2cm, Kalınlık: 2,5cm, Delik Çapı: 1,5cm.

Bulunduğu Yer: Güney Yamaç, Açma 7, Tabaka 2.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Yüzeyi büyük ölçüde aşınmış olarak ele geçmiştir. Asma deliği ortadadır. MÖ 1. yüzyıl.

Referans: Popovic ve Vranic 2006, 325, Pl. 6/70; Erol ve Tamer 2012, 123-Levha4

Şekil 5: Idyma'dan ele geçen pişmiş toprak çift delikli diskoid ağırlıklar.

Katalog No 1: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: IA22-A01. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği, kırmızımsı sarı renkli, taşcık katkılı bir hamur yapısına sahip.

Ölçüleri: Çap: 2,6 cm, Kalınlık 1 cm, Delik çapı: 0,3 cm, Ağırlık: 2,4 gr.

Bulunduğu Yer: Şapelin batı dış kısmından yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir.

Tanımı: Çift asma delikli, düzgün çeper görüntülü Diskoid Tezgah Ağırlığı. Üzerinde yanık izleri mevcut. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26; Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54. Kolenoglu 2019, 203-210

Katalog No 6: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: IA22-A09. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kil ve taşcık katkılı bir yapısı bulunan eser.

Ölçüleri: Çap: 3,1 cm, Kalınlık: 1,6 cm, Delik çapı: 0,5 cm, Ağırlık: 18,1 gr.

Bulunduğu Yer: Kuzey kule 1-Batı kapısı arası (mimari blok etrafı), Tabaka 1.

Tanımı: Diskoid şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26; Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 10: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A04. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren, kırmızımsı renkli, bol miktarda taşcık içeren bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüleri: Çap: 4,5 cm, Kalınlık: 1,9 cm, Delik genişliği: 0,2 cm.

Bulunduğu Yer: Palaestra, Açma No: M3 batı, Tabaka 1.

Tanımı: Diskoid şekilde yapılmış çift delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26; Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 12: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A08. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı renkte, bol taşcık içeren bir hamur yapısına sahiptir. Eser yüzeyinde büyük gözenekler bulunmaktadır.

Ölçüler: Çap: 4,5 cm, Kalınlık: 1,7 cm, Delik çapı: 0,4 cm.

Bulunduğu Yer: Palaestra, Mekân 3, yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış çift delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığıdır. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26, Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 16: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A17. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı renkte, bol taşcık içeren bir hamura sahiptir.

Ölçüler: Çap: 6,5cm, Kalınlık: 1,2cm, Delik çapı: 0,05cm.

Bulunduğu Yer: Doğu Yapı, Mekân 2, Tabaka 1.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış çift delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığıdır. Eserin yüzeyinde büyük gözenekler bulunur. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26, Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 17: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A19. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı renkte, bol taşcık içeren bir hamura sahiptir.

Ölçüler: Çap: 4.1cm, Kalınlık: 1,9 cm, Delik çapı: 0,4cm.

Bulunduğu Yer: Doğu Yapı, Mekân 2, Tabaka 1.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış çift delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığıdır. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 18: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A20. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı renkli, bol ve iri taşcıklı bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüler: Çap: 9,6cm, Kalınlık: 2,5cm, Delik çapı: 0,4cm.

Bulunduğu Yer: Theatral yapı, Açma No: C4, Tabaka 1.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış çift delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığıdır. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26, Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 20: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A22. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren açık kırmızı renkte killi bir hamura sahiptir.

Ölçüler: Çap: 9,2cm, Kalınlık: 2cm, Delik çapı: 0,5cm, Ağırlık: 176,5gr.

Bulunduğu Yer: Doğu Yapı, Mekân 2, Tabaka 2.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış çift delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığıdır. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26, Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 22: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A32. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı killi bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüler: Çap: 7.7cm, Kalınlık: 2.2cm, Delik Çapı: 0.4cm.

Bulunduğu Yer: Theatral Yapı, Açma No: C4, Tabaka 1.

Tanım: Çift asma delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı, Hamura diskoid formu tam olarak verilememiştir. Eserin yüzeyinde yapımından kaynaklanan kıvrımlar mevcuttur. Eserin kullanım sürecindeki aşınmalar da mevcuttur. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26, Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Katalog No 23: Pişmiş Toprak Diskoid Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A35. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı renkte ve iri taşcıklı bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüler: Çap: 2,9cm, Kalınlık: 1,3cm, Delik çapı: 0,3cm.

Bulunduğu Yer: Theatral Yapı, Açma No: C4, Tabaka 2.

Tanım: Diskoid şekilde yapılmış çift delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığıdır. En erken örnekleri MÖ 4. yüzyıl.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 26, Aslan 2007, Levha 60-101/Resim 34-54, Kolenoglu 2019, 203-210.

Tip 2 Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlıkları

Piramidal pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları, erken dönemlerde sadece tek asma delikli olarak üretilmekteydi. MÖ 6. yüzyıldan sonra çift delikli piramidal tezgâh ağırlıklarının da üretimine başlamıştır. İki delikli örneklerin de ortaya çıkmasıyla tek delikli piramidal ağırlıkların üretimine devam edilmiştir (Fazlıoğlu, 2001, 27). Malzeme tipolojisinin değişmesine rağmen iki tip piramidal tezgâh ağırlığının üretimine devam edilmesi, dokumada kullanılan iplik türünün ince ya da kalın olması ile açıklanabilir. Idyma Antik Kenti'nde yapılan kazılarda sadece tek delikli piramidal tezgâh ağırlıklarına rastlanmıştır (Şekil 6). Tepesi düz kesilmiş olarak üretilmiş olan piramidal ağırlıkların örneklerine Korinth (Davidson, 1952, Pl. 76, No. 1196), Pynx (Davidson & Thompson, 1943, 80, Fig. 35, No. 108) gibi merkezlerde rastlanmaktadır. (Şekil 6-Katalog No 43-44). Tabanda dikdörtgen bir tabana sahip olduklarından bu örnekler, piramidal form içinde sayılmıştır.

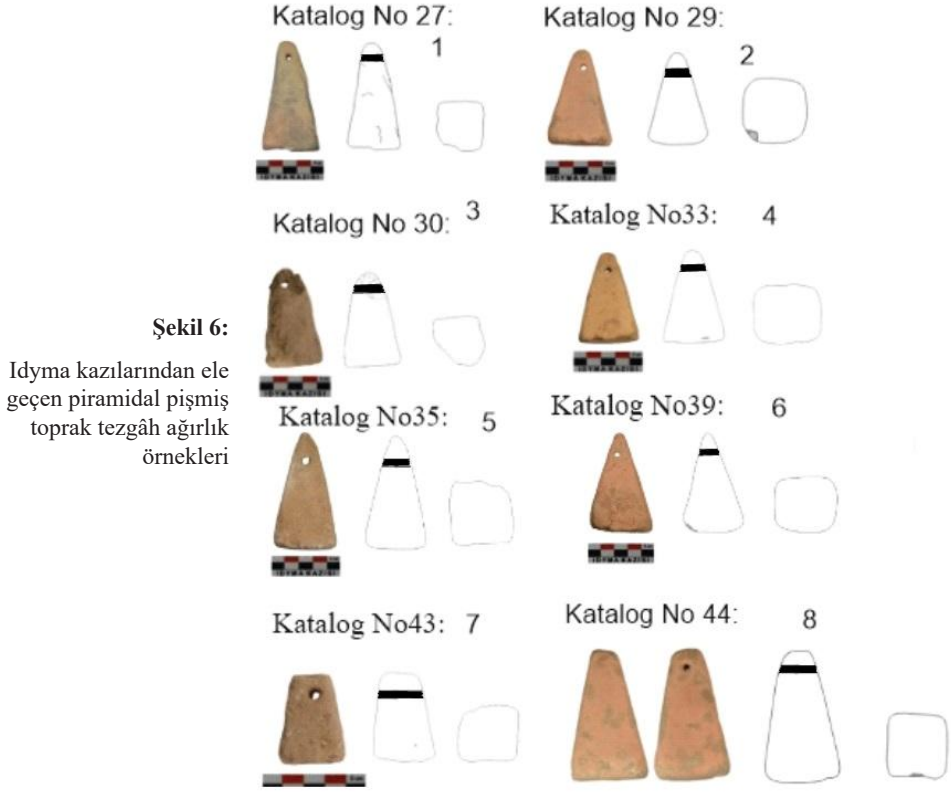
Katalog No 27: Piramidal Pişmiş Toprak Ağırlık, Buluntu No: ID22-A07. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren, mat kırmızı-sarı tonları arasında değişen renkte, killi ve taşcık içermeyen bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüler: Uzunluk: 8,3 cm, Taban genişliği: 4,4 cm, Delik genişliği: 0.4 cm.

Bulunduğu Yer: Palaestra, Mekân 3 batı, Tabaka 1.

Tanım: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; Tamer 2012, Levha 3-Fig 6-15, 122.

Katalog No29: Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A11. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren sarımsı kiremit renginde bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüler: Uzunluk: 6,5cm, Taban genişliği: 4,1cm, Delik çapı: 0,4cm.

Bulunduğu Yer: Doğu Yapı, Mekân 1, Tabaka 1.

Tanım: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; Tamer 2012, Levha 3-Fig 6-15, 122.

Katalog No 30: Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A15. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren mat sarımsı gri renkli bir hamura sahiptir.

Ölçüler: Uzunluk: 7,2cm, Taban genişliği: 4,2cm, Delik çapı: 0,6cm.

Bulunduğu Yer: Theatral yapı, Açma No: C4, Tabaka 1. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; Tamer 2012, Levha 3-Fig 6-15, 122.

Katalog No 33: Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A25.
Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren sarımsı mat bir hamura sahiptir.

Ölçüler: Uzunluk: 6,8cm, Taban genişliği: 4.4cm, Delik çapı: 0.4cm.

Bulunduğu Yer: Theatral Yapı, Açma No: D4, Tabaka 1.

Tanım: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; Tamer 2012, Levha 3-Fig 6-15, 122.

Katalog No 35: Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A27.
Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren sarımsı renkli taşcıklı bir hamura yapıya sahiptir.

Ölçüler: Uzunluk: 8 cm, Taban genişliği: 4,3cm, Delik çapı: 0,5cm.

Bulunduğu Yer: Doğu Yapı, Mekân 4, Tabaka 1

Tanımı: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Eserin yüzeyinde çatlaklar oluşmuştur. Taban kısmında aşınma mevcuttur. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; Tamer 2012, Levha 3-Fig 6-15, 122.

Katalog No 39: Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A34.
Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren sarımsı renkte bol taşcıklı bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüler: Uzunluk: 8,3cm, Taban genişliği: 5,1cm, Delik çapı: 0.4cm.

Bulunduğu Yer: Theatral Yapı, Açma No: C4, Tabaka 2.

Tanım: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığıdır. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; Tamer 2012, Levha 3-Fig 6-15, 122.

Katalog No 43: Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A03.
Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren sarımsı renkte, bol taşcıklı bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüleri: Uzunluk: 4,7 cm, Taban genişliği: 3,4 cm, Delik çapı: 0,4 cm.

Bulunduğu Yer: Palaestra, Mekân 2, Tabaka 1.

Tanım: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır. Bu tarz tepesi düz kesilmiş olan ağırlıklar, daha çok MÖ 7. yüzyıl tipleridir. Fakat Kyme'de bir 4. yüzyıl gömüsünden mezar hediyesi olarak bu tip, tepesi düz kesilmiş piramidal ağırlığa rastlanmıştır.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; bk. Foça 2020 209; benzer Myrina yüzey buluntuları için bk. Aydoğmuş 2017 233-234

Katalog No 44: Piramidal Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlığı, Buluntu No: ID22-A05. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı renkli, bol miktarda taşcık içeren bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüleri: Uzunluk: 6,8 cm, Taban genişliği: 3,5 cm, Delik çapı: 0,3 cm.

Bulunduğu yer: Palaestra, Mekân 3 batı, Tabaka 1.

Tanım: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Tek asma delikli ağırlıkların üretimi Atina'dan ele geçen örneklerle göre MÖ 6.-7. yüzyıldır. Bu tarz tepesi düz kesilmiş olan ağırlıklar, daha çok MÖ 7. yüzyıl tipleridir.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 27; bk. Foça 2020 209; benzer Myrina yüzey buluntuları için bk. Aydoğmuş 2017 233-234

Tip 3 Konik Pişmiş Toprak Tezgâh Ağırlıkları

Tek asma deliğine sahip konik pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları, şişkin kenarlı, düzensiz ana hatlara sahip bir form sergilemektedir. Profilden bakıldığında piramidal ağırlıklara benziyor olsalar da oval yapıdaki tabanları ile bu tipten ayrılmaktadır (Şekil 7). Piramidal ve diskoid ağırlıklar elde ya da basit bir şekilde kalıpta şekillendirilirken konik ağırlıklar çark yapımıdır (Saraçoğlu 2015, 540; Tamsü & Akça 2002, 205.). Keramaikos Mahallesi'nde ve Atina agorasında konik dokuma tezgâhi kalıpları bulunmuştur (Aslan 2007, 18) Konik ağırlıkların gelişimi Korinth kentinden izlenmektedir. Sürekli olarak tek asma deliğine sahip olarak üretilen bu örneklerin gelişimi, MÖ 8. Yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar aralıklı olarak bu kentten takip edilebilmektedir. MÖ 8. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıl sonuna kadar tepe ve taban noktaları düz ve yüzeyleri bombelidir. MÖ 6 yüzyıl sonu ve MÖ 5. yüzyıldan itibaren ise tepe kısmı sivrileşmeye başlar, taban kısmı ise yavaş yavaş profil kazanır (Fazlıoğlu 2001, 28).

Şekil 7: Idyma Akyaka Kalesi'nde yüzey buluntusu olarak ele geçen pişmiş toprak konik tezgâh ağırlığı

Katalog No 42: Konik Pişmiş Toprak Ağırlık, Buluntu No: ID22-A01. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren, kırmızı renkli, sık gözenekli bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüleri: Uzunluk: 5,2 cm, Taban genişliği: 4,4 cm, Delik çapı: 0,5 cm.

Bulunduğu Yer: Kuzeydoğu Sur, dış kısımdan yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir.

Tanımı: Konik şekilde yapılmış tek delikli pişmiş toprak tezgâh ağırlığı. Asma deliği yanlarından hafif yuvarlatılmış olsa da form olarak konik ağırlık olarak ele alınmıştır. Korinthos'tan tipolojik gelişimi takip edilebilen konik ağırlıklar, Fazlıoğlu'na göre çömlekçi çarkında şekillendirilmişlerdir. Yüzey buluntusu olarak ele geçen Idyma örneği, tepe kısmının tam olarak sivri olmadığı için MS 1-3. yüzyıl aralığının ait olabileceği düşünülmüştür.

Referans: Fazlıoğlu 2001, 28; Buruldağ 2022, 81

2. Ağırşaklar

Ağırşak, doğadan elde edilen hayvansal ve bitkisel liflerin iplik haline getirilmesinde, ipin büküm yapması için kullanılmaktadır (Meral & Kızıyalçın 2019: 11). Neolitik Dönem'den itibaren pişmiş toprak, kemik ve taştan üretilen ağırşakların yaygın olarak görülmesi, iplik üretiminin erken dönemlerden itibaren insan yaşamının bir parçası olduğunu göstermektedir (Yağan, 1978: 10). Üretilen ipliğin kalitesi için farklı hammadde ağırlık ve çapta ağırşaklar üretilmiştir (Barber, 1991: 52).

Idyma'da 2021-2022 yıllarında yapılan kazılardan, 5 tane taş (Şekil 8-Katalog No 45,46,49,51,52), 2 tane kemik (Şekil 8-Katalog No 48,50) ve 1 tane pişmiş toprak (Şekil 8-Katalog No 47) hammaddeden yapılma olmak üzere 8 tane ağırşak bulunmuştur. Yoğunluklu olarak kale kazılarında çıkmış olan ağırşakların varlığı, kentte yapılmış olan dokumacılık faaliyetlerini desteklemektedir. Fakat çıkan malzeme bir kontekst içinden bulunmadığından dokumacılıkla ilgili bir işlik alanı tespit edilmemiştir.

Katalog No 45: Ağırşak, Buluntu No: IA22-A07, Materyal: Taş.

Ölçüleri: Çap: 2,2 cm, Kalınlık: 1,2 cm, Delik çapı: 0,4 cm.

Bulunduğu Yer: Güney Yamaç, Açma 1, Tabaka2.

Tanımı: Beyazy renkli, sık gözenekli taştan yapılmış ağırşak. Dış çeperinin orta kısmı çizgi şeklinde oyulmuştur. Dairesel bir forma sahiptir.

Referans: MS 1.- 2. yüzyıl Eliüşük vd. 2022, kat no 20, fig 28; kat no 22, fig. 30.

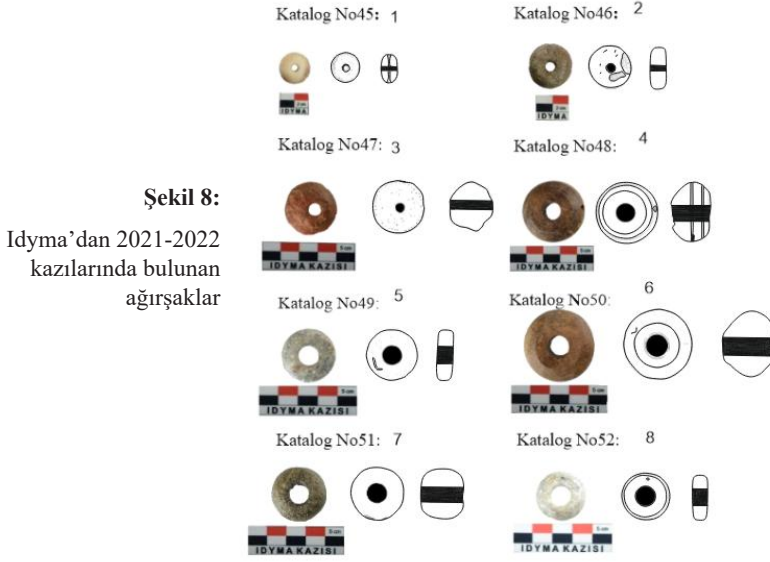
Katalog No 46: Ağırşak. Buluntu No: ID22-A18. Materyal: Taş.

Ölçüler: Çap: 3cm, Kalınlık: 2cm, Delik çapı: 0.6cm.

Bulunduğu Yer: Doğu Yapı, Mekân 2, Tabaka 1.

Tanım: Gri renkli taştan yapılmış ağırşak. Çap kısmında dairesel bir forma sahip olan eser, profilde konik bir yapıya sahiptir.

Referans: MS 1.- 2. yüzyıl Eliüşük vd. 2022, kat no 20, fig 28; kat no 22, fig. 30.

Katalog No 47: Ağırsak, Envanter No: IA21-GY-A5-T1-A01. Materyal: Pişmiş toprak hamur özelliği gösteren kırmızımsı ve taşcık içeren bir hamur yapısına sahiptir.

Ölçüler: Çap: 2,7cm, Yükseklik: 2,2cm, Delik Çapı: 0,5cm.

Bulunduğu Yer: Güney yamaç, Açma 5, Tabaka 1.

Tanım: Şişkin karınlı, konik gövdeli pişmiş topraktan yapılmış ağırsaktır. MÖ 1. yüzyıl

Referans: Davidson/Thompson 1975, 95; dış bükey pişmiş toprak ağırsak örneği için bk: Aslan 2007, Levha 102-103.

Katalog No 48: Ağırsak, Envanter No: IA21-DGİ-T1-A02. Materyal: Kemik.

Ölçüler: Çap: 3,5cm, Yükseklik: 1,4cm.

Bulunduğu Yer: Dehliz Girişi İçi, Tabaka 1

Tanım: Kemikten yapılmış küresel formlu ağırsaktır. Gövde kısmında 5 ayrı hatta kazınarak yapılmış gövdeyi dolaşan çizgi bezeklidir. Eserin alt kısmı aşınmış olarak ele geçmiştir. MS 2-11. yüzyıl.

Referans: Ersoy 2012, 99-100; Ersoy 2017, 111, Lev.: 2, No.47; Karaca 2012, 135

Katalog No 49: Ağırsak, Envanter No: IA22-Dİ-T1-A03. Materyal: Taş.

Ölçüleri: Çap: 2,6cm, Yükseklik: 0,8cm.

Bulunduğu Yer: Dehliz içi, Tabaka 1.

Tanım: Dairesel gövdeli ağırsak. Gövdesini dolaşır şekilde iki adet çizgi bezemesi mevcuttur.

Referans: MS 1.- 2. yüzyıl Eliüşük vd. 2022, kat no 20, fig 28; kat no 22, fig. 30.

Katalog No 50: Ağırşak, Envanter No: IA22-Dİ-T1-A04. Materyal: Kemik.

Ölçüleri: Çap: 4,1cm, Yükseklik: 1,3cm.

Bulunduğu Yer: Dehliz İçi (1,80m Güney), Tabaka 1.

Tanım: Kemikten yapılmış küresel formlu ağırşaktır. Gövde kısmında 4 ayrı hatta kazınarak yapılmış gövdeyi dolaşan çizi bezeklidir. MS 11.yüzyıl.

Referans: Ersoy 2012, Ersoy 2017, 111, Lev.: 2, No.47; 99-100; Karaca 2012, 135.

Katalog No 51: Ağırşak, Envanter No: IA21-MK1-D-T2-A06. Materyal: Taş.

Ölçüler: Çap: 2,7cm, Yükseklik: 0,9cm. Bulunduğu Yer: (Şapel yanı) Mekân1(Dış), Doğu, Tabaka 2.

Tanım: Küresel formlu, şişkin karınlı taş ağırşak.

Referans: MS 1.- 2. yüzyıl Eliüşük vd. 2022, kat no 20, fig 28; kat no 22, fig. 30.

Katalog No 52: Ağırşak, Envanter No: IA21-BK-D-T1-A07. Materyal: Taş.

Ölçüler: Çap: 2,4cm, Yükseklik: 0,8cm.

Bulunduğu Yer: Batı Kule, Doğu

Tanım: Yarı küresel formlu, şişkin karınlı taş ağırşak. Gövdesinde 6 şerit halinde çizi bezek bulunmaktadır.

Referans: MS 1.- 2. yüzyıl Eliüşük vd. 2022, kat no 20, fig 28; kat no 22, fig. 30.

3. Balık Ağırlıkları

İnsanlar beslenme ihtiyaçlarını çevrelerinden karşılayabilmek için tarih boyunca farklı aletler üretmişlerdir. Balık avcılığı için de ürettikleri farklı işlev ve formlarda aletler bulunur. Balıkçılıkta olta ve ağ avcılığı için kullanılan avlanma gerecinin suya batmasını sağlayan ağırlıklar da balıkçılık için kullanılan aletlerden birisidir.

Deniz ve akarsu balık avcılığında kullanılan ağırlıklar muhtemelen ayrı karakterlerdeydi. Idyma hem akarsuya hem de denize yakın olması sebebiyle iki türlü avcılık için üretilmiş olan ağırlıklar kentte kullanılmış olmalıdır.

Yapılan kazılarda kentin çeşitli alanlarından 2 tanesi piramidal (Şekil 9-Katalog No 54,55), 1 tanesi dikdörtgen (katlamalı) kurşun (Şekil 9-Katalog No 53), 1 tanesi de taş (Şekil 9-Katalog No 56), olmak üzere 4 adet balık ağırlığı bulunmuştur.

Idyma Antik Kenti'nden ele geçen piramidal kurşun ağırlıklar, Akyaka Kalesi'nin güney yamacında ve Idyma ana kentte konumlanan Theatral Yapı'da Hellenistik Dönem tabakalarından ele geçmiştir. Ağırlık tabanında kabartmalar bulunan bu ağırlıkların benzeri, Thera Antik Kenti Batı Analemma kazılarında da ele geçmiştir⁴. Idyma'da bulunan piramidal kurşun ağırlıkların taban kısmında aşındığı için tanımlanamayan kabartmalar bulunmaktadır. Thera Antik kenti Batı Analemma kazılarında, TBA/10- Son-

4 T22-TP-T1-M256 envanter numarası ile Muğla Müzesi'ne teslim edilmiştir

daj 2'den ele geçen T22-TP-T1-M256 buluntu numaralı piramidal kurşun ağırlığın tabanında K sembolü açıkça görülebilmektedir (Şekil 10).

2019-2020 yıllarında Rhodos Peraiası Yüzey Araştırması'nda, Yeşilova Kale-si'nden (Baran, 2022: 52) yüzey buluntusu olarak bir adet piramidal kurşun ağırlık bulunmuştur (Şekil 11). No: 1 olarak kaydedilen eserin, ağırlığı 147,9 gram, uzunluğu 4,5 cm, taban genişliği 2,5 cm'dir.

Piramidal kurşun ağırlıklar, yeni buluntuların tespitiyle yeniden değerlendirilmiştir. Yeni çalışmalar, piramidal kurşun ağırlıkların ağ batırıcı olarak kullanılmış olduğunu desteklemektedir (Kletter 2013, 21). Piramidal kurşun ağırlıklar, Olyntus'ta bulunduklarında ilk olarak dokuma tezgâh ağırlıkları olarak değerlendirilmiştir (Robinson 1941: 471-5, plates 153-4). Fakat bu ağırlıklar diğer kurşun ve bronz terazi ağırlıkları ve diğer ağ batırıcılar ile birlikte yayınlanmıştır (Robinson 1941, 447, plates 137-45).

Galili, Rosen ve Sharvit, Haifa yakınlarında yaptıkları su altı kazılarında piramidal kurşun ağırlıkları kanca ve olta balıkçılığında kullanılan nesneler olarak sınıflandırmışlardır (Galili, Rosen ve Sharvit 2010, type L.1.1, igs. 38-9).

Katalog No 56'da yer alan örnekteki gibi tek delikli küçük ağırlıklar genelde ağ ağırlığı⁵ şeklinde kullanılmaktaydı (Galili, 2013, 153). Fakat silindir şeklinde yapılmış olan ağırlığın deliği tek ucundadır. Bu nedenle olta balıkçılığına daha uygun olduğu kurşun örnekler bakılarak düşünülmüştür.

5 Kıbrıs-Kyrena'da çok sayıda ağ ağırlığı ele geçmiştir. Benzer örnekler için bk. (Katzev 2007, 286-299)

Şekil 10:
Thera Antik
Kenti Batı
Analemma
kazılarında
ele geçen
piramidal
kurşun ağırlık

Şekil 11:
Rhodos
Peraia's Yüzey
Araştırması'nda,
Yeşilova
Kalesinden
bulunan piramidal
kurşun ağırlık

Katalog No 53: Dikdörtgen Biçimli (Katlamalı) Kurşun Ağırlık, Buluntu No: IA22-A04, Materyal: Kurşun.

Ölçüleri: Uzunluk: 5,7 cm, Kalınlık: 1,7 cm, Delik çapı: 0,4 cm, Ağırlık: 138,3 gr.

Bulunduğu Yer: Güney Yamaç, Açma 4, Tabaka 3

Tanım: Dikdörtgen biçimli, tek delikli kurşun ağırlık. Eserin dokusunda yıpranmaya bağlı olarak yarıklar oluşmuştur. Eserin Dönemi: MÖ 1. yüzyıl.

Referans: Kletter 2013, 12, Fig. 6-8; Galili ve diğ. 2002, 88, Fig. 39

Katalog No 54: Piramidal Kurşun Ağırlık, Buluntu No: IA22-A05, Materyal: Kurşun.

Ölçüleri: Uzunluk: 4,8 cm, Taban Genişliği: 2,5 cm, Ağırlık: 147,1 gr.

Bulunduğu Yer: Güney Yamaç, Açma 8, Tabaka 2.

Tanımı: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli kurşun ağırlık. Ağırlığın taban kısmında tanımlanamamış bir damga bulunmaktadır. Eserin Dönemi MÖ 1. yüzyıl.

Referans: Kletter 2013, 12, Fig. 6-8; Galili ve diğ. 2002, 88, Fig. 39

Katalog No 55: Piramidal Kurşun Ağırlık, Buluntu No: ID22-A02, Materyal: Kurşun.

Ölçüleri: Uzunluk: 5 cm, Taban genişliği: 2,3 cm, Ağırlık: 139,2 gr.

Bulunduğu Yer: Theatral yapı, Açma No: C1, Tabaka 1

Tanımı: Piramidal şekilde yapılmış tek delikli kurşun ağırlık. Ağırlığın taban kısmında tanımlanamamış bir damga bulunmaktadır. Eserin Dönemi: MÖ 1. yüzyıl.

Referans: Kletter 2013, 12, Fig. 6-8; Galili ve diğ. 2002, 88, Fig. 39

Katalog No 56: Taş ağırlık, Buluntu No: ID22-A38. Materyal: Taş.

Ölçüleri: Uzunluk: 6,2cm, Kalınlık: 1,3cm, Delik çapı: 0,3cm.

Bulunduğu Yer: Palaestra, Mekân 3 batı, Tabaka 2.

Tanım: Silindir şeklinde bir forma sahip olan tek delikli taş ağırlık.

Referans: Antik çağlar boyunca benzer formlarda ele geçen balık ağırlıklarının tarihlenmesi, ağırlıkların bulundukları kontekste ve ağırlığın hammaddesine bağlı olmuştur. Tekil durumda ele geçen bu ağırlık, ele geçtiği tabaka dikkate alındığında 11. ve 12. yüzyıl dolaylarında kullanılmıştır. (Galili, 2013, 152-153 Şekil 12).

SONUÇ

Pişmiş toprak dokuma tezgâh ağırlıkları buluntu gurubunun üretilmeye başlandıkları tarihten itibaren devam eden benzer formlara sahip olması nedeniyle tarihleme problemi bulunmaktadır. Ağırlıkların net olarak tarihlenebilmesi için bunların bir kontekst içinden ya da bir mezardan bulunmuş olması beklenmektedir. Idyma Kazıları'ndan bulunan ağırlıkların hiçbiri bir kontekst içinden ele geçmemiştir. Fakat ağırlıkların Doğu Yapı gibi mekanlarda yoğun bir şekilde ele geçmiş olması buluntuların bir ışık içinde mi yoksa günlük yaşamın bir parçası olarak konutlarda mı kullanılmış olabileceğinin sorgulanmasına yol açmıştır. Börükçü Kazıları'nda açığa çıkarılan MÖ 4. yüzyıldan MS 3. yüzyıla kadar dönem eklentileriyle kullanılmış olan BDA1 ve BDA2 yapılarının Idyma'daki Doğu Yapı ile benzerlik göstermesi, ağırlıkları yorumlama açısından bakış açısı katmıştır. Bu yapılarda bulunan ağırlık ve ağırşaklar, dönem eklentileriyle kullanılmış olan bu mekanlarda günlük sosyal faaliyetlerin bir eklentisi konumunda kullanılmıştır. Tezgâh ağırlıklarının yanında dokumacılık faaliyetlerinin yapıldığını destekleyen ağırşakların da bulunmuş olması tezgâh ağırlıklarının genel tipolojisine bakarak MÖ 7-6. yüzyıldan itibaren kentte dokumacılık faaliyetlerinin yapılmış olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada incelenen tek delikli diskoid ağırlıkların yayılımına bakıldığında bunların tümünün Akyaka Kalesi çevresinde yürütülen kazılardan bulunduğu görülmektedir. Çift delikli diskoid ağırlıkları büyük çoğunluğunun ve piramidal ağırlıkların hepsinin Idyma ana kentten ele geçmiş olması, kentteki erken dönem dokumacılık faaliyetlerinin daha çok Akyaka Kalesi civarında yapılmış olduğunu göstermektedir.

Antik kentte yapılan kazılarda bulunan ağırlıkların tümünün değerlendirilmiş olmasından ötürü balıkçılıkta kullanılan ağırlıklar da incelenmiştir. Bu ağırlıkların varlığı kentte balıkçılık faaliyetlerin yapılmış olduğunu göstermektedir. Idyma, bulunmuş olduğu jeopolitik konumdan ötürü hem deniz balıkçılık faaliyetlerinin hem de akarsu balıkçılık faaliyetlerinin yürütülmüş olması muhtemel olan bir kenttir. Ele geçen balık ağırlıklarının değişken tipolojisi bu durumu desteklemektedir. Piramidal kurşun ağırlıklar deniz balıkçılığı faaliyetleri ile katlamalı kurşun ağırlık ve taş ağırlık ise akarsu balıkçılık faaliyetleri ile ilişkilendirilmiştir.

Kısaltmalar

ATL : The Athenian Tribute Lists, Meritt, B. D., Wade- Gery, H.T., McGregor, M. F., 4 vols., Cambridge, 1939-1953.

KAYNAKÇA

- [Aristophanes](#), (1996). *Lysistrata*, Çev: A. Erhat – S. Eyuboğlu), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aslan, B. (2007). İzmir Agorası'ndaki Bir Grup Hellenistik Dönem Ağırşak ve Tezgâh Ağırlıkları. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi.
- Ayaz, G. (2019). Assos'ta Yunan ve Roma Döneminde Dokuma Aletleri. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans Tezi.
- Aydoğmuş, N. (2017). *2015-2016 Yılı Myrina ve Gryneion Yüzey Araştırmalarında Bulunan Pişmiş Toprak Ağırlıklar*. Myrina ve Gryneion Arkeolojik Yüzey Araştırmaları Belgeler ve Yeni Araştırmalar, ((225-236), (Ed. M. Çekilmez / E. Dereboyu-Poulain), 1. Cilt, Ankara: Aliğa Kent Kitaplığı.
- Aydın, O. (2021). *Erken Dönem İslâm Toplumunda Zenginlik ve Ekonomik Varlıkların Değerleri*, Journal of Islamic Civilization, Volume: 7, Issue: 47, 22-49.
- Aytaç, Ç. (1982). El Dokumacılığı, İstanbul: MEB, Yay.
- Baran, A. (2022). 2019-2020 Yılları Rhodos Peraiası Yüzey Araştırması, *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları*, Ankara.
- Barber, E. J.W. (1991). Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in The Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean, Princeton University Press, Princeton
- Blum, S. W. E. (21-24.Kasım.2012). The Middle Chalcolithic Cultural Sequence of the Troad (Northwest Anatolia): Chronological and Interregional Assessment, *Western Anatolia before Troy Proto-Urbanisation in the 4 th Millennium BC?*, Vienna, Austria
- Boardman, J. (2002). Kırmızı Figürlü Atina Vazoları Arkaik Dönem, (Çev. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul
- Boardman, J. (2003). Siyah Figürlü Atina Vazoları, (Çev. Gürkan Ergin), Homer Kitabevi, İstanbul
- Boardman, J. (2005). Yunan Sanatı, (Çev. Yasemin İlseven), Homer Kitabevi, İstanbul.
- Burke, B. 2005 *The Archaeology of Midas and the Phrygians: Recent Work At Gordion*. University of Pennsylvania
- Burnham, H. B. (1965). *Çatal Hüyük: The Textiles and Twined Fabrics*, Anatolian Studies 15: 169-174
- Buruldağ, E. (2022). *Alexandria Troas'tan Bir Dokuma Ağırlığı*. Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri, 16(1), 69-87

- Büken, R. (2003). *Çatalhöyük Tekstilleri ve Teknik Analizleri*. Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 73, 79-86.
- Davidson (1952). *Corinth: Vol. XII: The Minor Objects; Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens*, Meriden-Stinehour Press.
- Davidson; Thompson (1975). *Small Objects from the Pnyx: I, Hesperia, Supplement VII*.
- Dörpfeld, W. (1902). *Troja und Ilion*, Beck and Bart, Athens.
- Eddy S. K. (1973). *Some Irregular Amounts of Athenian Tribute*, Amercian Journal of Philology 94, 47-70.
- Eliüşük M.; Tekocak M.; Ünlü Y. (2022). *Korykos'tan Üç Kaya Mezarı ve Buluntuları Üzerine Bir Değerlendirme*, Mersin Üniversitesi Kılıkia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları-XXX, Mersin.
- Erol A.F; Tamer D. (2012). *Fatsa Cingirt Kayası 2012-2014 Sezonu Kazılarında Ele Geçen Ağırlıklar Üzerine Değerlendirmeler*, TÜBA-AR 15, 115-138.
- Ersoy A.; Ersoy G. Ç. (2012). *Smyrna/İzmir Kazıları Kemik Buluntuları*, TÜBA-AR 15,95-113.
- Ersoy, A. (2017). *Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna/İzmir Kemik Objeleri*. Ege Yayınlar, İstanbul.
- Foça, S. (2020). *Kyme (Aiolis) Batı Liman Nekropolisi'nden Klasik ve Hellenistik Dönem Mezarlar*, TÜBA-AR 27, 195-215.
- Galili, E.; Zemer A.; Rosen, B. (2013). *Ancient Fishing Gear and Associated Artifacts from Underwater Explorations in Israel- A Comparative Study*, Archaeofauna 22: 145-166
- Galili, E.; Rosen, B.; Sharvit, J. (2002). *Fishing-gear sinkers recovered from an underwater wreckage site, off the Carmel coast, Israel*, IJNA 31/2: 182–201.
- Galili, E.; Rosen, B.; Sharvit, J. (2010). *Artifact Assemblage from Two Roman Shipwrecks of the Carmel Coast*. *Atiqot* 63: 61-110
- Girengir, F. (2020). *Nif Dağı Balıcaoluk Yerleşimi Dokuma Tezgâh Ağırlıkları*. MASROP E-Dergi, 14 (1-2), 33-46.
- Head B.V. (1897). *British Museum Catalog of Greek Coins. Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes (XIX)*.
- Hoffman M (1974). *The Warp-Weighted Loom: Studies in History and Technology of an Ancient Implement*.
- Homer. *İlyada*, (1999). (Çev. A. Erhat- A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul.
- Karaca E. (2012). *Allianoi'da Bulunmuş Kemik Ağırşak ve Örekeler*, İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı, Edirne.

- Karaoğlu H. (2013). Seyitömer Höyük Orta Tunç Çağı'na Ait Çizi Bezemeli Ağırşaklar, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2020 8(6) 2003.
- Katzev, S. W. (2007). The Ancient Ship of Kyrenia, Beneath Cyprus Seas, Great Moments in Greek Archaeology, (Ed. P. Valavanis, D. Hardy), J. Paul Getty Museum, Los Angeles: 286-299.
- Kinch, K.F. (1914). Fouilles de Vroulia (Rhodes) (Berlin).
- Kletter, J. (2013). Pyramidal Lead Objects: Scale Weights, Loom Weights or Sinkers?, *JESHO* 56, Leiden: 1-28.
- Kolenoğlu, D. A. (2019). Grek ve Roma Dönemi İonia Bölgesi Dokumacılık ve Dokuma Teknolojileri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi.
- Koşay, H.Z. (1951). Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1937-1939'daki Çalışmalara ve Keşiflere ait İlk Rapor, Ankara.
- Martensson vd. (2009). "Shape of Things: Understanding A Loom Weight", *Oxford Journal of Archaeology* 28, 373-398.
- Mellink, M. J. (1969). Excavations at Karataş-Semayük in Lycia 1968. *AJA* 73, 319-331.
- Meral, K.; Kızılyalçın, F. (2019). *Antik Çağ'da Kemik Aletlerin Dokuma Aracı Olarak Kullanılması Üzerine Bir Değerlendirme*. Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler, Haziran-Cilt 1.
- Oy. H (2019). *Textile Production in Central Western Anatolia in the Bronze Age, Production And Trade Through The Ages: From Prehistory To The Byzantine Period*, 1. Basım, Bilgin Kültür Sanat, Ankara.
- Özdemir, A. (2012). "Kalkolitik Smintheon (Gülpınar)'da Dokumacılık ve Halıcılık". *Anadolu* 139-153.
- Özdemir, A.; Bamyacı, A. O. (2018). *Erken ve Orta Kalkolitik Dönem'de Batı Anadolu'da Tekstil Üretimi: Gülpınar Buluntusu Ağırşaklarının İşlevlendirilmesi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 28 (2), 1-14.
- Özgüç T.; Akok M. (1958). Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri, TTK Basımevi, Ankara.
- Özgüç, T. (1978). *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar*, Ankara: TTK Basımevi.
- Ünlüer. Y. (2018), Niğde Müzesindeki Bizans Dönemine Ait Ağırlık Örnekleri, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, Volume 3/ Issue 1-ISSAS Special Issue*, s.347-367.

- Pilinius, *Naturalis Historia*. (1938), (Çev., H.R. Rackham), Cambridge, London, (The Loeb Classical Library).
- Polat, Y.; Zunal, O.; Üney, S. (2018) '*Pottery from an Archaic house in Antandros*', *Archaic and Classical Western Anatolia: New Perspectives in Ceramic Studies, Colloquia Antiqua* 19, 201-230.
- Popovic P.; Vranic I. (2006). "The Textile Industry at Krševica (Southeast Serbia) in the Fourth-Third Centuries B.C", *Starinar* LVI: 309-326.
- Robinson, D.M. (1941). *Excavations at Olynthus*, vol. 10, *Metal and Minor Miscellaneous Finds*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Robert, L. (1937). *Etudes Anatoliennes*.
- Saraçoğlu, A. (2015). *Tralleis Konut Alanı Kazılarında Bulunan Dokuma Ağırlıkları*, (eds. C. Şimşek vd. (Eds.), Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan / *Essays in Honour of Mustafa Büyükkolancı*, (eds. C. Şimşek, B. Duman, E. Konakçı), 537-546.
- Söğüt, B. (2012). Börükçü 2003-2006 Yılları Kazıları. *Stratonikeia'dan Lagina'ya From Stratonikeia to Lagina Ahmet Adil Tırpan Armağanı Festschrift in Honour of Ahmet Adil Tırpan*, İstanbul, 553-586.
- Tamsü, R Aça, S. (2002). "Eskişehir'de Dokumacılığın Başlangıcı ve Pişmiş Toprak Dokuma Aletleri", *II. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, 201-209.
- Veenhof, K. R. (1972). *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*, Leiden.
- Wilson, L. M. (1938). *The Clothing of the Ancient Romans*, The John Hopkins University, No. 24, PH.D.
- Yağan, S. Y. (1978). *Türk El Dokumacılığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | *Ege University, Institute of Social Sciences*
Ege Sosyal Bilimler Dergisi | ***Journal of Ege Social Science***
e-ISSN 2651-4982
Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2025 | *Volume: 6, Issue: 1, June 2025*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Müdür (On behalf of Ege Univ. Institute of Social Sciences, Director): Prof. Dr. Mustafa MUTLUER ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Koray KULEYİN (Enstitü Sekreteri | Institute Secretary) ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Öğr. Üy. Aytekin ERDOĞAN ♦ Yayın Editörü (Production Editor): Dr. Ender ÖZBAY ♦ İngilizce Dil Editörü (English Language Editor): Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN ♦ Almanca Dil Editörü (German Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR, Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN, Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Ege Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Haziran ve Aralık ayında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal Of Ege Social Science is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in June.

BABA-Yİ EMİR DERGİSİNİN DİN MESELESİNE ELEŞTİREL YAKLAŞIMI*

* * *

CRITICAL APPROACH OF BABA-Yİ EMİR MAGAZINE TO THE ISSUE OF RELIGION

Açelya BİLGİHAN**

ÖZ

Moskova Knezliği'nin, 16. yy.dan itibaren güçlenmeye başlamasıyla Ruslar yayılcı bir politika izlemişlerdir. Aynı yüzyıllarda Türk hanlıklarının siyasi ve ekonomik olarak gerilemeye başlaması Rusların yayılcı politikalarını kolaylaştırmıştır. 1552 yılında Kazan'ın ve 1556'da Astrahan Hanlığı'nın Ruslar tarafından hâkimiyet altına alınmasının ardından Rusya tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Türk toprakları üzerinde yayılcı politikasına devam eden Rusya, 19. yy.da Kuzey Azerbaycan'ı işgal etmiş ve bu bölgede de diğer bölgelerde uyguladığı Ruslaştırma siyasetini izlemiştir. Rusya Türkleri içindeki aydınlar, ceditçi düşünce yolunda Rusya Türklerinin siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel vaziyet ve sorunlarını çeşitli gazete ve dergiler aracılığıyla duyurmakla beraber bunlara birtakım çözümler de getirmeye çalışmışlardır. Bunlara o dönemde çıkarılan mizah dergilerinin de katkısı oldukça fazladır. *Baba-yi Emir*; toplumsal, siyasi, ekonomik, dini hayatta karşılaşılan problemleri mizahî bir yolla eleştiren ve Ali Abbas Müznib Muttelibzade tarafından 1915-1916 yılları arasında çıkarılmış bir mizah dergisidir. *Baba-i Emir* ilk mizah karakterli dergi olan *Molla Nasreddin*'den etkilenmiş ve sadece molla sorununu değil o dönemde yaşanmış kadın hakları, alkol ve kumar bağımlılığı, uluslararası meseleler, dinî fanatizm gibi çeşitli sorunları da ele almıştır. Derginin yazarları, özellikle mollalara karşı sert bir dille eleştirilerde bulunmuşlardır. Baskıcı bir rejim altında eleştirilerde bulunan bu derginin içeriği bir süre sonra zararlı bulunduğu için 17 Ekim 1916 tarihinde derginin faaliyetlerine son verilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmada *Baba-yi Emir* dergisinin 1915'de yayınlanan sayılarındaki seçili örnekler üzerinden derginin din meselesine eleştirel yaklaşımı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ceditçilik, *Baba-yi Emir*, Azerbaycan, Rusya, Hiciv

* Bu çalışma, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü 4. Uluslararası Bilim Şenliği'nde, 16 Ocak 2024'te çevrimiçi oturumda sunulmuş, tam metni yayınlanmamıştır. Doç. Dr. Yılmaz Özkaya yönetiminde yürütülen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Linsans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-7578-9475> ♦ e-Mail: acelyabilgihan@outlook.com

ABSTRACT

Beginning in the sixteenth century, the Principality of Moscow began to strengthen its political and military power, which paved the way for an expansionist policy pursued by the Russians. Concurrently, during the same century, the Turkic khanates experienced significant political and economic decline, a factor that facilitated the Russians' aggressive expansionist agenda. The conquest of Kazan in 1552 and the subjugation of the Astrakhan Khanate in 1556 marked a decisive turning point in Russian history, initiating a new era of imperial growth. Continuing its expansionist policy over Turkic territories, Russia occupied Northern Azerbaijan in the nineteenth century and implemented Russification policies similar to those it had enforced in other regions. Within the Russian Turkic communities, intellectuals aligned with the Jadidist movement sought to raise awareness about the political, economic, social, and cultural conditions and problems faced by their people. They endeavored not only to articulate these issues through various newspapers and magazines but also to propose potential solutions. Notably, satirical magazines published during this period played a significant role in this intellectual and cultural awakening. Among these, *Baba-yi Emir* was a satirical periodical published between 1915 and 1916 by Ali Abbas Müznib Muttelibzade. The magazine critically addressed a wide range of problems affecting social, political, economic, and religious life through a humorous lens. Influenced by the pioneering satirical magazine *Molla Nasreddin*, *Baba-yi Emir* extended its critique beyond clerical issues to encompass various contemporary challenges such as women's rights, alcohol and gambling addiction, international affairs, and religious fanaticism. The writers of *Baba-yi Emir* employed particularly harsh language in their criticism of religious clerics, especially the mollas, challenging their authority and social role. Operating under an oppressive regime, the magazine's critical content was eventually deemed harmful, leading to the cessation of its publication on October 17, 1916. The present study focuses on a critical examination of *Baba-yi Emir*'s approach to the issue of religion, drawing upon selected examples from the issues published in 1915. Through this analysis, the research elucidates the magazine's use of satire as a means to confront and critique religious orthodoxy and social problems related to faith in early twentieth-century Azerbaijani society.

Keywords: *Ceditism, Baba-yi Emir, Azerbaijan, Russia, Satire*

GİRİŞ

16. yüzyıla kadar Orta Asya ile pek ilişkisi bulunmayan Rusya, bu yüzyılın başında Altınordu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Doğu Rusya'daki etkinliğini artırmıştır. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı işgal ettikten sonra 1556'da Astrahan Hanlığı'nı ele geçiren Rusya, belirli bir plan ve program çerçevesinde keşif hareketlerini gerçekleştirip Türkistan Hanlıklarını işgale başlamıştır. Hanlıklar devrindeyken Azerbaycan'da yerli, bağımsız devlet dâhilinde bir birlik geleneğinin olmaması ve Gence'yi işgal eden Rus birliklerine İran'dan veya Osmanlı'dan herhangi bir tepki gelmemesi gibi sebeplerden dolayı işgallerine devam eden Rusya, Azerbaycan hanlıklarını birer birer ilhak etmiştir.

Ruslar, ele geçirdikleri bölgelerde halka kısmi bir serbestlik tanıyarak onların devlete bağlılığını arttırmaya çalışırken aynı zamanda işgal bölgelerinin dış dünya ile bağlantısını da iyice koparmaya çalışarak dışarıdan gelebilecek herhangi bir yardımın önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Çarlık döneminden itibaren Sovyetler bünyesinde gerçekleştirilen Ruslaştırma politikası; işgal edilen bölgeye ve bileşen faktörlerine göre, elit tabakanın Ruslaştırılması, merkezileştirme siyasetinin bir parçası olarak idari yapılar temelinde bölgenin Ruslaşması ve işgal altında olan çevresel etnik grupların dinsel ve kültürel olmak üzere iki boyutta gerçekleştirilmiştir. Bu sürecin temelinde elbette işgal bölgelerine karşı askeri ve politik bir hâkimiyet kurma ideali yatmaktadır. Bu ideal doğrultusunda başlayan misyonerlik faaliyetleri, Ruslaştırma politikasının bir varyantı olarak değerlendirilebilir. Bu faaliyetlerin ise asıl amacı etnik kökenleri yok etmek değil, halk arasında dini bir asimilasyon yaratmaktır. Bu asimilasyon doğrultusunda Rusya, bir eğitim sistemi oluşturarak halkın “aydınlanması” amacıyla Rusça eğitimler vermeye ve Rus kültürünü halka aşılama yöneltmiştir. Rusya'nın Azerbaycan topraklarında uygulamaya koyduğu bu asimilasyon siyaseti neticesinde Azerbaycan topraklarında medeni bir uyanış gerçekleşmeye başlamıştır.

Ceditçilik hareketinin temellerini atan Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın büyük çabaları sayesinde ortaya konulan “Usul-i Cedit” maarif hareketi ile ceditçilik, yenilikçi mektep çatısı altında belli bir sisteme oturtulmaya çalışılmıştır. Türk toplumlarındaki kültürel ve dinsel problemler gerek basın-yayın organları sayesinde gerek açılan bu yenilikçi mektepler sayesinde ele alınmış ve bunlara çözümler üretilmeye çalışılmıştır. Gaspıralı'nın “dilde, fikirde, işte birlik” ideolojisi bütün Türk topluluklarında olduğu gibi Azerbaycan'da da yankı uyandırdıktan sonra Azerbaycan; Rusya'ya karşı millî bilincini korumayı, kendi diline, tarihine, kültürüne ve dinine sahip çıkmayı seçmiştir. Bu yöndeki en büyük destek, Hasan Bey Zerdabi tarafından 1875-1877 yılları arasında çıkarılan *Ekinçi* gazetesinden gelmiştir. Bu gazete, Azerbaycan basınında millî şuuru aşıl原因an ilk gazetelerden biridir. Çeşitli gazete ve dergilerin baskıcı rejim altında yayın hayatına girdiği bu dönemde yayınlanan ilk mizah dergisi *Molla Nasreddin* 1906-1931 yılları arasında yayımlanmıştır. Azerbaycan'da yenilikçi fikirlerin yerleşmesinde öncü bir rol üstlenen *Molla Nasreddin* dergisi, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış ve Azerbaycan'da mizahın sanatçılar için taşıdığı önemi ortaya koymuştur.

Molla Nasreddin'in amacı halkın sorunlarına ışık tutmak olduğu için kendisinden sonraki birçok yayın organını da olumlu yönde etkilemiştir. Mizah unsurunu ince bir çizgiyle kullanarak siyasî, dinî, içtimaî alanlarda sivri bir dille eleştiriler yapan *Baba-yi Emir* dergisi de bunlardan biridir. Ali Abbas Müznib öncülüğünde Azerbaycan matbuatına kazandırılan bu mecmua, dönemin birçok aydınını çevresinde toplamış ve aydınlar, çeşitli şekillerde görüşlerini beyan etme fırsatı bulmuşlardır. Dergi, Rus Sansür Komitesi tarafından kapatılana kadar Azerbaycan aydınlanması ve tüm Türk dünyası Ceditçiliği açısından önemli görevler üstlenmiştir.

Baba-yi Emir, Azerbaycan'da 20. yüzyılın başında önemli bir kültürel ve edebi platform haline gelmiş ve birçok önemli aydının yazılarına ev sahipliği yapmıştır. Derginin yayını, Azerbaycan'ın modernleşme sürecine önemli katkılar sağlamış ve dönemin entelektüel çevrelerinde büyük bir etki yaratmıştır. Bugün bile Azerbaycan matbuatının saygın eserleri arasında yer almaktadır.

Dergi, mizah unsurunu en ince şekilde kullanarak halkın sorunlarına ayna olma görevini de üstlenmiş ve mizahı sistematik bir eleştiri aracı olarak kurgulamıştır. Özellikle dinî kurumlar ve mollalar, derginin hicivsel üslubunun hedefi haline gelmiş, dinin halk üzerindeki etkisini kötüye kullanan figürler alaya alınarak ifşa edilmiştir. Bu yönüyle dergi, geleneksel değerlerle modernleşme arasındaki çatışmayı gözler önüne sererken, halkı sorgulamaya ve düşünmeye sevk etmeyi amaçlamıştır. Mizah, burada pasif bir eğlence değil; aktif, dönüştürücü ve ideolojik bir işleve sahiptir. Mollaların cehaletleri, riyakârlıkları ve halkı sömürmeye yönelik davranışları karikatürize edilerek kamuoyunda karşıt bir bilinç oluşturulmaya çalışılmıştır. Dergi, özellikle dinî kurumları hedef almış ve halkın cehaletinin temeline yanlış dinî dogmaları koyduğunu da dile getirmiştir.

Baba-yi Emir, özellikle geleneksel mollaları ve onların temsil ettiği tutucu din anlayışını mizahın odağına almıştır. Dergide çizilen mollalar genellikle cehaletle, ikiyüzlülükle ve dünyevi çıkar peşinde koşmakla betimlenmiştir. Bu tipler, dönemin halkı üzerinde dinî otorite kurmuş kişilerin sahte dindarlığını ve iktidar ilişkileriyle olan yakın bağlarını teşhir eder niteliktedir. Mollalar, halkı gerçek bilgidan uzaklaştıran, hurafelere inandıran ve dini kendi menfaatleri doğrultusunda araçsallaştıran figürler olarak sunulmuştur. Bu yolla dergi, dinî kurumların halkın zihinsel ve sosyal gelişiminin önünde bir engel oluşturduğunu ima eder.

Dergide yer alan din eleştirisi yalnızca ideolojik ya da siyasal düzlemle sınırlı değildir; aynı zamanda etik ve ahlaki bir perspektifi de içerir. Mollaların ahlaki yozlaşması, riyakârlığı ve ikiyüzlülüğü hicivle ele alınırken, bu eleştirinin arkasında idealize edilen bir kamusal ahlak anlayışı vardır. Dergi, dini yalnızca bireysel inanç olarak değil, toplumu şekillendiren önemli bir kurum olarak ele almış; bu kurumun yozlaşmasının, toplumun genel çürümesine neden olacağını savunmuştur. Mizah, burada yalnızca yıkıcı değil; aynı zamanda yapıcı bir rol oynamakta, ahlaki bir uyarı işlevi de görmektedir.

Dergide yazılar yayınlayan aydınların başlıca mizah unsurunu zıtlık oluşturmaktadır. Devrinin en karanlık günlerini yaşayan aydın kesim; halktaki cahilliği,

halkın gözünün kör oluşunu, sahte din adamlarının topluma yaydıkları vesveseleri, gerek şiirlerde gerek düz yazılarda kaleme alırken “zıtlık” kavramı üzerinden mesajlarını iletme yoluna gitmişlerdir. Örneğin, gerçek İslam dininin benimsenmediği, bunun yerine hurafelere inanıldığı bir dönemde aydınlar; kaleme aldıkları şiirlerde bu “yalancı mollaları” övmüşler ve onların yolunun doğru yol olduğunu savunmuşlardır. Elbette mizahi olarak kaleme alınan bu tarz şiirlerde bu din tüccarlarının halka uygulamaya çalıştıkları dinî fanatizm, sanki övülmesi gereken harika bir yolmuş gibi anlatılmıştır. *Baba-yi Emir*’de hem birey hem toplum tenkit edilirken gülmece unsurunun arkasına gizlenmiş olan ceditçilik ruhu, kendini derginin her satırında hissettirmektedir. Birey ve toplumun çok yönlü tenkidi, Azerbaycan basınında mizah ile birleştirilerek halkın dikkatine sunulmuş ve toplumun maddi ve manevi varlığına tehdit oluşturan her türlü ayrıcalıklı kesim ve politikalar ince bir mizahî dille okuyuculara sunulmuştur.

YÖNTEM

Bu çalışma, *Baba-yi Emir* dergisinin din meselesine yaklaşımını nitel araştırma yöntemiyle ele almaktadır. Derginin 1915 yılına ait sayılarında yer alan şiirlerden dinî temaları işleyen örnekler seçilmiş ve metin çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Seçilen şiirler; hiciv unsurları, dil ve anlatım teknikleri açısından değerlendirilmiş; eleştirinin biçimi ve amacı ortaya konmuştur. Çözümleme sürecinde, dönemin tarihsel ve toplumsal bağlamı da dikkate alınarak şiirlerdeki din eleştirisinin ideolojik yönü analiz edilmiştir.

BULGULAR

İnsanoğlunun dünyayı anlamlandırmak istediği süreçten itibaren din, insanlığın yaşamını etkileyen en büyük kavram olmuştur. Farklı coğrafyalarda farklı sistemler geliştiren insanoğlu, hakikate ulaşabilmek amacıyla birçok dine inanmış ve bu dinler, büyük toplulukların yaşamını biçimlendirmiştir. Din kavramının net bir tanımını yapmak zordur; çünkü her toplum, dinin farklı bir tanımını yapmaktadır.

İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlıktan sonraki ilahi dinlerin en sonuncusudur. Tek Tanrı inancına önem veren ve öğretileri ayetlere dayanan İslamiyet, MS 7. yy.ın başlarında Mekke’de ortaya çıkmıştır. Yüzyıllar boyunca Türk toplulukları arasına da yayılan İslamiyet, bütün toplulukların yaşam biçimlerini şekillendiren en önemli kavram haline gelmiştir. Bu nedenle tarih boyunca işgal edilen topraklarda öncelik, din yapısının ortadan kaldırılması olmuştur.

Çarlık Rusya tarafından işgal edilen toprakların büyük çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşmaktaydı. İşgal topraklarının daha kolay yönetilebilmesi için ise milletlerin dininin ellerinden alınması gerektiğine inanan ve “böl ve yönet” metodunu uygulayan Rusya için İslamiyet, büyük bir engel teşkil etmiştir. Bu metodun temelinde ise Rusya egemenliğini işgal topraklarında garantileme güdüsü yatmaktadır. İslamiyet, yüzyıllardır Türklerin yaşam biçimlerini, dilini, kültürünü etkileyen çok önemli bir kavram olduğu için Rusya; İslamiyet’i yok etmekten ziyade değiştirme yoluna giderek

onu bir “din olgusu”ndan ziyade siyaset ve adalet olgularını da kapsayan bir olgu içinde değerlendirerek din üzerinde farklı politikalar geliştirmiştir. Bunlardan birincisi katı bir biçimde dinsizlik veya din değiştirme olurken diğeri ise Müslüman topluluklar üzerindeki milli bilincin yok edilmeye çalışılması olmuştur

Katı bir biçimde dinsizliğin Müslümanlar arasına yayılması, yani İslamiyet’in Müslüman Türklerin ellerinden alınması, başından beri Rusya’nın resmi bir devlet politikası olsa da İslamiyet, kilise mantığıyla hiçbir zaman “kurumsallaşmadığı” için İslamiyet’in Müslüman Türk halkının elinden alınması imkânsız olmuştur. Müslüman toplulukları kontrol altına almak için belli bölgelerde kurulan müftülükler üzerinden Ortodoks inancıyla bu topluluklara asimile politikası uygulanmıştır. Bu nedenle dönem dönem Müslümanlar, Çar yönetimine karşı ayaklansalar da bu ayaklanmalar Çarlık tarafından bastırılmıştır. Hatta bu süreçte Rusya tarihine geçen 1864 “Büyük Çerkez Sürgünü” neticesinde 600.000 Müslüman tehcir politikası doğrultusunda göç etmiştir.

19. yy.ın sonlarına doğru bünyesinde birçok milleti barındıran ve çok uluslu bir yapı haline gelen Sovyetler, parçalara ayırdığı bölgelerdeki milliyetçiliği yok etmek amacıyla dil, din, kültür ve milli tarih gibi kavramlara saldırmaya devam etmiştir. Çünkü Türklük ve Müslümanlık gibi kavramlar, ideal “Sovyet tipi insan” oluşturmaya çalışan ve dine karşı bilimi kılavuz alan komünist Rusya için birer tehdit niteliğinde olmuştur. Bu tehdidi zaman içinde yok etmek isteyen Rusya, bölgelere ayırdığı Müslüman Türk halkları içinde farklı etnik kimlikler oluşturma yoluna gitmiştir. Bu baskıcı politikalar bütün Türkistan topraklarında sürdüğü gibi Kafkas topraklarında da, özellikle petrol bakımından zengin Azerbaycan topraklarında da sürdürülmüştür. Azerbaycan’ın dinî fanatizm içinde kıvranan bir halktan modern bir ulusa geçiş süreci sancılı yıllar sonrasında mümkün olmuştur. Özellikle dinî alanda yanlış yönlendirilmeye maruz kalan Azerbaycan Türkleri için bu yanlış dinî öğretiler, Müslüman Türklerin yaşam tarzlarından çevrelerine davranış biçimlerine kadar her şeyi etkilemiştir. Rusya tarafından görevlendirilen yalancı mollalar; halkın arasına yaydıkları vesveseyle toplumsal düzeni bozma yoluna gitmişler, dinin eğitimle de yakından ilişkili olduğunu fark eden mollalar, eğitim bozulması amacıyla da din adı altında eğitime de sistemli saldırılar gerçekleştirmişlerdir.

Dinî fanatizmin toplumsal düzeni olumsuz yönde etkilediğini fark eden Azerbaycan aydınları ise, halkı bu konuda uyarmak ve bu sorunlara birtakım çözüm önerileri getirmek amacıyla basın-yayın organlarını halka ulaşımda ve kendi fikirlerini ifade etmede bir araç olarak kullanmışlar ve çeşitli gazetelerle, mecmualarla Azerbaycan aydınlanmasının yapı taşlarını tek tek örmüşlerdir. Azerbaycan’ın Müslüman Türk aydınları, İsmail Gasprıralı’nın öncülüğünü üstlendiği Ceditçilik hareketi doğrultusunda hareket ederken, dinin eğitimden yaşam tarzına, iktisattan kültüre kadar birçok olguyu etkilediğini, bu nedenle İslamiyet’in doğru bir şekilde öğrenilmesi gerektiğini yayın hayatına kazandırdıkları basın-yayın organlarında çeşitli şekillerde dile getirmişlerdir. Bunlardan biri de Molla Nasreddin dergisinden sonra yayın hayatına giren ve Azerbaycan matbuatının hiciv alanında önemli bir mihenk taşı olan Baba-yi Emir dergisidir. Baba-yi Emir dergisinde çeşitli konular hicvedilmekle birlikte üzerinde durulan en önemli konu

her zaman din olmuştur. Bu mecmua, yanlış dinî öğretileri eleştirirken aynı zamanda yalancı din adamlarını da eleştirmiş, yalancı mollaların hurafelerine ve öğretilerine inanan insanları ise gerçek Müslümanlar olarak kabul etmemiştir.

Baba-yi Emir dergisindeki yanlış din eleştirisi, aşağıda yer alan seçilmiş örnekler üzerinden gösterilmiştir:

“...Dervişe, molla, seyyide, falçıya rövzehanlara¹ ,
Kaziye², halvahorlara, mekr³ ile ev yıhanlara,
Bahmayacak yalak yalak, pullu⁴ , celallı hanlara,
İntilgenti yandırıp od⁵ vuracak duhanlara⁶ .”⁷

“Yol Verin” şiirinden alınan bu kısım, Baba-yi Emir dergisinin dinî fanatizm karşısındaki duruşunu daha ilk sayıdan itibaren vermek istediğinin bir kanıtı niteliğindedir. Gerçekleri her yönüyle halka iletme güdüsüne sahip bu mecmua, ilerleyen sayılarında da sert dinî eleştiriler yapmış ve özellikle mollalar, seydiler üzerinde durmuştur.

“Definden sonra atasız oğul mezkûr molların huzûruna gelip dedi:

- Ay molla emmi⁸, eğer puldan artık kalmışsa iltifat buyurunuz yol harcı edim! Daha gurbet ülkede avare kalmayım.

Molla başladı – Bala! Merhûm atandan kalan 25 manattan hiçbir şey kalmamıştır, buyurunuz men size hesap verim, özünüz de biliniz; bak 3 manat ak, 2 manat kazan kirayesi, iki manat ölü yuyan, 5 manat ölü namazı, 2 manat iki abası⁹ vahşet namazı, büyük bir namaz kılacağam ki onu sen bilmezsin en vaciblidir o da on manat, kaldığına da bir neçe ayete’l-kürsi okuyacağam ki merhum atan kabirde rahat yatsın. Bu atandan kalan igirmi beş manat daha ne kalub ki sana verim, yol harçlığı edesin.

Bu hesabı gören yazık uşak melûl ve mahzûn bayıra çıkdı, olan kalan paltarını da satup özine yol harçlığı eyledi...” (Ayar, 1915, 6)

Kendilerini “ruhban sınıfı” olarak nitelendiren mollalar, halka sadece manevi

1 Şii inancına göre kabul edilen imamların ölümü ile ilgili olarak yazılmış mersiye veya hikayeyi okuyan kimse, ağıtcı.

2 Kıdemli.

3 Hile, düzen, oyun.

4 Parası çok olan, zengin.

5 Ateş.

6 Meyhane. Eskiden yemekhaneye verilen ad.

7 Nesim, “Yol Verin”, Baba-yi Emir, 1915, Sayı 1, s.1.

8 Amca.

9 Para, kuruş.

olarak değil maddi olarak da zarar vermektedir. Baba-yi Emir'in yirminci sayısında yayınlanan hikâyeye bakıldığında babasının vefatından sonra maddi olarak zorda kalan bir gencin babasından kalan 25 manatına molların çeşitli bahaneler ileri sürerek el koyduğu anlatılmaktadır. Bu sözde "ruhban sınıfı"nın açgözlülüğü sebebiyle ise genç, üstündeki paltoyu satıp paltonun parasını kendisine yolculuk için harçlık yapmıştır.

"Tapşırma!"

"Müslümânlar, koçaklar! Vurunuz öldürünüz birbirbirinizi! Bir dakika katl ü gâretten el çekmeyin... Sakit oturmak Müslümân'a yaraşmaz; gücünüz çatamı döğünüz öldürünüz!.. Tabancanız, tüfenginiz bir dane ise, on dâne alınız. Özge için yok, özünüz için... Kırınız, çatınız. Analar gözünü ağlar, dillerinidağdâr ediniz. Dünyâda bundan güzel şey olmaz!.. Yıkınız, dağıdınız, öyle ediñiz bir nefer adamınız kalmasun ki bir günde lâzım olar...

Hiç kesin töhmetinden¹⁰, nefretinden ar eylemeyiniz! Arı, namusu olan; dayım kan töker, ev yıkar, hânümân harab eder... Böyle eylemekte devâm etseniz, gelecekte kan içmekde şüphesiz Vilhelm'i geçeceksiniz... Kimseye bakmayınız; birbirinizi o ki kırmalıdır kırınız! Belki biz de medenî milletler arasında bir ad kazanak!..

Gazete, mecmualar her ne kadar dâd eyleseler, kulak asmayınız, bildiginizi ediniz!.." müzenniblerin¹¹:

Kesildi nutk-ı rikkat¹² zây-ı millet dâd cekmekden

Yorulmaz hayf! Bir dem hançerin cellâd çekmekden!

Gibi yazılarını okudukda müte'essir,¹³ mükedder¹⁴ olmayın bu kulağınızdan vurun öbür kulağınızdan çıkardın, yine heman şâ'ir efendinin:

Çıkıldıkça arşa nâle u feryâdı milletin

Âr eylemez, ne dense de celladı milletin!..

Misalinde olan yazılardan, feryâdlardan ar eylemeyiniz!.. Bunlar boş boş sözlerdir? Bunlara amel eyleyenin özü akılsız delidir.

Doğrudan da insan; öz dindaşını öldürdükte ne kadar hazz alır, ne kadar keyiflenir: Hele ki gördün herif palanın başında gider, diz yere çöküp, tabancayı çıkart, darang... Böğrüne bir gülle vur, oy!.. Adam özü kabağında¹⁵ herifin: 'Aman öldüm!' sesini ettikte istiyor ki kan açup asumana pervaz eylesin..." (Ayar, B., 1915, 2)

10 İftira.

11 Suçlu, günahkâr, hata yapan birisi.

12 Sakin.

13 Üzüntülü, kederli.

14 Kederli, gamlı.

15 Önünde.

Yirmi birinci sayıda yayınlanan “Tapşıрма” adlı bölümde dergi, Müslüman Türk halkın birbirlerine karşı olan şiddet yüklü davranışlarını eleştirmektedir. Müslümanların, Rus ideolojisinin aldatmasına kanarak birbirine düşmesini, birbirleriyle din kardeşi olmak yerine düşmanlaşmasını, üstelik gazete ve dergilerdeki uyarıları dikkate almayıp vahşice davranmaya devam etmelerini hicvetmektedir. Aydınların nazarında Müslüman Türk halkının bu davranışları; büyük bir toplumsal yozlaşma ve medeniyet kavramına indirilmiş en büyük darbedir.

“...Cenâb molla! İndi buyurun görek sizin arzunuz nedir? Molla yüreğinin derin bir köşesinde ah çekip dedi: Benim arzum ancak gazete yazanların tizlik ile biz rûhânîlerin başından redd olmasıdır. Bu da ki mümkün degildir... dedim: Bu öyle ehemmiyetli şey degil, na-ümit ez rahmet et şeytan bûvet.¹⁶” (Ayyar, 1915, 5)

Rusya “Ruslaştırma” politikası gereği işgal toprakları altındaki halkların birlik ve beraberliği gerek dil yoluyla gerekse din yoluyla engellenmeye çalışmıştır. İşgal altındaki halkın, Rusya içinde eritilmesi amaçlandığı için bu “birlik ve beraberlik” dine karşı birtakım sistematik saldırılar altında gerçekleştirilmiştir. İslamiyet’in birliği ve beraberliği savunan bir din olması ve Azerbaycan halkının en büyük ortak paydası olması Rusya tarafından İslamiyet’e saldırı gerçekleştirilmesini açıklamaktadır. Dergideki ceditçiler ise, Ruslaştırma politikası karşısındaki tavrını göstermiş, bir Müslüman bireyin kendi dininden birini kolayca öldürebilmesini ise mizahî bir şekilde ele almıştır.

“Gazete, mecmû’alar her ne kadar dâd eyleseler, kulak asmayınız, bildiginizi ediniz!..” ifadesi, o dönemin Azerbaycan matbuatının halkı bu konuda uyarmaya çalıştığını da göstermektedir. Dönemin çeşitli basın-yayın organları, Ruslaştırma politikasına karşı özellikle birlik ve beraberliği savunuyorken halkın galeyana gelip birbirine düşmesini eleştiren ceditçiler, halkın okudukları karşısında da etkilenmediğini, herhangi bir uyarıyı dikkate almadıklarını da ifade etmiştir.

Üçüncü sayıya ait verilen örnekte ise bir mollanın gazetecileri şikâyet ettiği görülmektedir Rus bürokrasisinin halk içine yerleştirdiği ve kendi memurları belledikleri yalancı din adamlarının dönemin gazete ve dergilerinden hoşnut olmadıkları da aydınlar tarafından iğneleyici bir şekilde ifade edilmiştir. Mollanın kendisine “ruhanî” demesinin nedeniyse kendini toplumda üst bir sınıfa koyma çabasıdır.

“Şur

Mescide gitme Müselmansın: Yerin meyhanedir.

Mescidin her hücresi efsus¹⁷... hanedir.

Va’izin yakma başında put yarım ammame¹⁸:

16 Umutsuz rahmetinden şeytan olur.

17 Yazık.

18 Sarık.

Fikri boş, zikri yalan: Her bir sözü efsanedir.
Minber üste ekleşüp tarif-i cennet eyliyor.
Zındık oğlu zındığın aşkı fakat gılmanedir¹⁹.
Çiğnine²⁰ salmış âbaâya²¹ bu dindarlık mıdır?
Yüz bin ‘aybısetr²² eden perde değil ayanedir²³.
Hatim-i Kur’an, nezr²⁴, ihsan, vakf²⁵-ı bihad²⁶
Duymuyor ama yine söylerem: Bu puç²⁷dünya nedir?
Öyle kasib²⁸istemir, gitsin onu defneylesin.
Eyliyor irad²⁹ kim: Helva u terk hurma nedir?
Beş yetimli dul, topal, şil³⁰kör kalup aç ve susuz.
Mollamızın vadesi her günde üç ihsanedir.
El hınalı,³¹ belde şalı, döşde sakalı uzun.
Kaddi³² mevzun³³, çok yoğun bir kız için divanedir...” (Ayar, M, 1915, 7)

“Şûr” şiirinde aydın yazar, toplumdaki alkol bağımlılığına da dikkat çekmek amacıyla bir Müslüman’ın yerinin meyhane olduğunu söyleyerek ironi yapmıştır. Şiirin devamında mollaların her sözünün yalan olduğunu, bir minder üzerine oturarak cenneti anlattıklarını fakat bunun bir gösteriştten ibaret olduğu dile getirilmiştir. Her şeyi belli bir kazanç uğruna yapan ve toplumdaki asıl düşkünleri görmezden gelen mollaların o dönemdeki genel görünüşlerine de yer verilmiştir. Elleri kına yakan, bellerine şal bağlayan ve sakallarını uzatan mollalar aynı zamanda kendilerinden yaşça küçük kızlara da bakılmaması gereken bir gözle bakmaktadırlar.

19 Cennette hizmet gördüğü tasavvur edilen delikanlılardır.

20 Omuz.

21 Acaba.

22 Gizleme.

23 Acaba nedir?

24 Adak.

25 Duruş.

26 Hadsiz.

27 Hiç, yalan.

28 Fakir.

29 Söylemek, şiirde kınayarak söyleme anlamına da gelmektedir.

30 İş yapamaz durumda olan.

31 Kınalı.

32 Boy, boyu.

33 Biçimli.

Mollalara yapılan bu sert eleştirilerin temelinde ise elbette dönemin dinî kurumlarının geldiği vaziyet ve halkın bu kurumlar karşısındaki çaresizliğinin gösterilmek istenmesi yatmaktadır. Verilen vaazlar ve halka telkin edilen cümlelerin temelinde de gericilik yatmaktadır. Mollalar, kendileri gibi düşünmeyenleri, yani gazete ve dergi okuyarak millî bilincini sorgulayanları “ceditçi” olarak itham edip toplumdan dışlamaya da çalışmışlardır. Dil ve din özgürlüğü için mücadele eden Müslüman Türk aydınların arasında yer alan yalancı din adamları, Rusya’nın sosyal ve siyasi emellerine yardım etmek amacıyla halk arasına vesvese yayarken aynı zamanda dönemin basın-yayın organları tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir.

“Bakın!..

Haydi dindaşlarımız! Hacıya, mollaya bakın!
Bakmayın sanata; dolmaya, mesmeye, bakın;
Koy yer altında, gök üstünde, su ka’rinde hamı
Seyr kılsun, siz hele ilmü’l-esmaya³⁴ bakın
Bakmayın alemi, harb-i âteşe yakmakta ise
Oyun üstünde çıkan kırgına, kavgaya bakın
Bakmayın kan akıtan gözlerine ahrârın³⁵
Dilleri kan eyleyen sağır ve sehpayı bakın
Her tarafta döğülürsen, söğülürsen, özünüz
Sabredek merhamet-i hâlik-i yektâyı bakın
Vatanı parçalasa vahşetle düşmen-i din
Gam değil, siz çalışingarete, yağmaya bakın
Mar-ı³⁶ arkam gibi a’dâ³⁷ sarılıp dursa bize
Bakmayın onlara siz, zülf-i çelipaya³⁸ bakın
Bakmayın katlolunan cana, akan kanlara siz:
“Liza” lar³⁹ elde dutan bade-i hamraya⁴⁰ bakın!
Almayın müslime; parlak âdınız cümle batır
Burakın onları “Anna” ya ve “Sunpa” ya bakın
Çünkü “Anna” kanı Türklük kanını saf kılar

34 Allah’ın en güzel adlarından, bunların esrar ve hassalarından, bunlarla istenilen şeye ulaşma yollarından bahsedilen ilim.

35 Hürler, esir veya köle olmayanlar.

36 Yılan.

37 Düşmanlar, rakipler.

38 Haç, put, istavroz.

39 Güzeller.

40 Kırmızı şarap.

Cehd edin “rûfeka”ya⁴¹ “tanka”ya “Marusya” ya bakın
Olsun onlar size koy mihriyle şefkat “bacısı”
Gece gündüz göz açup ‘ariz-i zibaya⁴² bakın
Bir şey iye batırır milleti koy mahvolsun
Bari ay İntelightsız bu temennaya⁴³ bakın
Siz ki gayretli şereflî ve bilgili kişisiniz:
El-eman, lütfeyle bu mihnet-i uzmaya⁴⁴ bakın
Koymayın halkı çaşup derk ede milletini
Vermeyin yol bu işe, hürmet-i İsa’ya bakın
Kim size söylese yok böyle değil, boş danışır
Bakmayın halka abes, rütbe-i a’laya bakın
Su-i tefsire⁴⁵ salın her sözü molla eminin?
Ne tevârihe⁴⁶, ne de konşuya, hemtaya bakın
Fatih oldu hamu dağlarda gezen yırtıcılar
Siz vurun tar ü defi galgal-i minaya bakın
Tapdayın kahr ü hakaret ile hubbû’l-vatanı⁴⁷
Can ile baş ile siz aşka ve sevdaya bakın
Muhtasar⁴⁸ parçalayın bir “sağ ola” memleketi
Cedd ü ceht⁴⁹ ile durup hizmet-i a’dâya⁵⁰ bakın” (Nesim, 1915, 1.)

“Bakın” şiiri, temelde toplumun aslî değerlerinden uzaklaşmasını ve bu değerlerin siyasî amaçlar doğrultusunda kullanılmasını eleştirirken oldukça ironik bir dille kaleme alınmış hiciv yüklü bir parçadır. Bu şiirde yazar; dinin özündeki ahlak, merhamet, adalet gibi anlayışların yerini gösterişçi ve yoz bir anlayışın almasını hicvetmektedir.

Şiir, ilk dizelerinden itibaren toplumu yeren özelliğiyle dikkat çekmektedir. İkinci dizesinde yer alan “Bakmayın sanata; dolmaya, mesmeye bakın” ifadesindeki ironi; dini liderlerin sanatı dışlayarak halka sadece biçimsel ibadetleri aşıladığı, halkın

41 Arkadaşlar, dostlar.

42 Güzellik sebebi.

43 Arzu, istek.

44 Büyük sıkıntı, zorluk.

45 Kötüye yormak, kötü yorumlamak.

46 Tarihler.

47 Güzeli vatan.

48 Ayrıntılı olmayan, derli toplu; gösterişten uzak, sade.

49 Çalışıp çabalama, büyük gayret sarfetme.

50 Düşmanlar, rakipler.

dikkatini sığ ve maddi şeylere çektiği yönündedir. Aynı şekilde “Su-i tefsire salın her sözü molla eminin” diyerek devam eden dizelerde de Kuran veya dini diğer öğretilerin bilinçli olarak sapıtılmasına değinilmiştir.

Din, bir toplumu bir arada tutan en önemli faktör olmasının yanı sıra kitleleri yönetme gücüne de sahip oldukça etkili bir öğretiler bütünüdür. Rusya, yanlış dini öğretiler kullanarak dinin halktaki diğer manevi duyguları bastırmasını amaçladığı için İslamiyet, bir süre sonra Rusya’nın çıkarları için yanlış yorumlanan bir öğretiler bütünü haline gelmiştir. “Tapdayın kahr ü hakaret ile hubbû’l vatani / Can ile baş ile siz aşka ve sevdaya bakın” dizelerinde de sahte dinî romantizm eleştirilmektedir.

Şiirde sıkça rastlanan “bakın” kelimesi, ironi oluşturmak amacıyla tekrar edilmekte ve okuyucunun dikkatinin yönlendirildiği her unsur, aslında birer toplumsal eleştiriye temsil etmektedir. Örneğin, “Seyr kılsun, siz hele ilmi’l-esmaya bakın” dizesinde, evrendeki mucizelere veya doğrudan deneyime yönelmek yerine soyut, anlaşılması zor ve halktan uzak dinî kavramlara yönelme eleştirilir. “Su-i tefsire salın her sözü molla eminin” dizesinde ise, dini metinlerin çıkar amaçlı yanlış yorumlandığına vurgu yapılmıştır.

Dini öğretilerin bu şekilde araçsallaştırılması sonucunda halkın pasif bir sabır anlayışıyla yönetime ve sosyal adaletsizliklere karşı tepkisiz kaldığı vurgulanmaktadır. Örneğin, “Her tarafta döğülürsen, söğülürsen, dözünüz / Sabrede de merhamet-i hâlik-i yektâyâ bakın” dizelerinde halk, maruz kaldığı zulme karşı mücadele etmek yerine sabretmeye ve merhamet ummaya teşvik edilmektedir. Bu da dinin, siyasi iktidarın halkı kontrol etme aracı haline getirildiğini göstermektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

19. yüzyılın son çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İslam dünyasının genç aydınları öncülüğünde büyük bir reform hareketi başlamıştır. Bu reform hareketinin temelinde ise askerî ve bilimsel alanda gelişen ve doğu ülkelerini sömürmeye başlayan Avrupa’ya karşı kendi dilini, dinini ve kültürünü korumaya çalışan Müslüman Türklerin eğitim alanında ve içtimaî alanlarda gerçekleştirmek istedikleri ıslahat hareketi yatmaktadır.

Gaspıralı İsmail Bey’in öncülüğünü üstlendiği ceditçilik hareketinin büyük heyecanı ve etkisi içinde Müslüman Türk aydınlar, basın-yayın organlarını kullanarak ve Rus sansürlerinin baskısı altında ceditçilik hareketinin çizdiği yolu takip etmişlerdir. Rus hükûmeti tarafından ise sürekli olarak denetime maruz kalan aydınlar için 1905 Rus İhtilali, bir nevi rahatlatma ortamı oluşturmuştur.

1905 Rus Devrimi, gerçek bir anayasal monarşi getirmekten uzak bir hareket olmakla birlikte 1905 olayları; halkın geniş desteğiyle gerçekleşen, politik sistemde bazı değişikliklere yol açan ve hükümetin Rus halkına bazı ödünler vermek zorunda kaldığı bir ihtilal niteliğindedir. Rusya için karışık olan bu dönem, işgal ettiği topraklarda da

sürdürdüğü denetim zincirinde bazı hasarlar veya kırılmalar meydana getirmiştir. Ceditçiler ise bu kırılmaların da yardımıyla 1905 öncesine nazaran daha ferah bir ortamda eserler kaleme almışlardır.

Toplumsal ve siyasi eleştirilerin farklı şekillerde ele alındığı Azerbaycan matbuatının bu döneminde mizah, aydınlar için önemli bir araç haline gelmiştir. Doğu demokrasisi ve toplumsal uyanış için her türlü soruna çözüm arayışında olan aydınlar, gülmece unsurunu sivri bir dil ile harmanlayarak sert eleştirilerde bulunmuşlardır. Mizahı en etkili biçimde kullanan ilk mizah dergisi ise *Molla Nasreddin* dergisidir. *Molla Nasreddin*, kendisinden sonra yayın hayatına girecek birçok mecmuayı etkilemekle birlikte ceditçi yazarlar için kıymetli bir kaynak olmuştur. Azerbaycan’da modern mizahın öncüleri arasında sayılan *Baba-yi Emir*, *Molla Nasreddin* gibi daha bilinen mizah dergileriyle birlikte anılmaktadır. Her ne kadar *Molla Nasreddin* daha uzun ömürlü ve yaygın etki yaratmışsa da *Baba-yi Emir*, bu geleneğin bir parçası olarak özellikle eğitilmiş, şehirli okur kitlesi içinde etkili olmuştur.

Bu çalışma, *Baba-yi Emir* dergisinde din meselesine yönelik geliştirilen eleştiriyi, seçili şiir örnekleri üzerinden değerlendirerek, erken 20. yüzyıl Azerbaycan basınında dinî söylemle kurulan ilişkilerin mahiyetini ortaya koymayı amaçlamıştır. Analizler göstermiştir ki dergideki din eleştirisi, yalnızca bireysel inanç sistemlerine yönelik değil, esasen dinin kurumsal temsilcileri olan mollalara ve onların toplum üzerindeki ideolojik etkilerine yöneltilmiştir. Dergi, mizah ve hiciv aracılığıyla halkın dinî alanda maruz kaldığı baskıları ve bilgi eksikliğini eleştirmiş; bu bağlamda modernleşme, eğitim ve düşünsel özgürlük taleplerinin sözcülüğünü yapmıştır.

Baba-yi Emir’in yaklaşımı, ceditçilik hareketinin etkisiyle şekillenmiştir. Dergi, dinin sorgulanamaz bir otorite olarak değil; tartışılabilir, eleştirilebilir ve dönüştürülebilir bir toplumsal kurum olarak görülmesini teşvik etmiştir. Mizah burada yalnızca estetik bir araç değil, aynı zamanda sansür koşulları altında geliştirilen stratejik bir direniş biçimi olarak işlev kazanmıştır. Özellikle şiirlerde kullanılan ironi, abartı ve çelişki gibi anlatım teknikleri, halkı güldürürken düşündürmeyi amaçlamış; böylece mizah ile eleştiri iç içe geçmiştir.

Tarihsel bağlamda bakıldığında, bu yaklaşım hem Çarlık Rusya’nın baskıcı politikalarına hem de geleneksel dinî yapının modern düşünce üzerindeki tahakkümüne karşı bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. *Baba-yi Emir*, kısa ömürlü yayın hayatına rağmen, dönemin entelektüel atmosferinde dikkat çekici bir iz bırakmış; dinî otoritenin yeniden tanımlanmasına yönelik çağdaş bir sorgulamanın parçası olmuştur.

Sonuç olarak, *Baba-yi Emir* dergisinin din meselesine yönelik eleştirisi, edebi mizah aracılığıyla geliştirilen toplumsal bir farkındalık projesi olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle dergi, yalnızca tarihsel bir belge değil; aynı zamanda düşünce özgürlüğü, eleştirel bilinç ve toplumsal dönüşüm adına önemli bir kültürel miras niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2022). Babayi-Emir Dergisinde Dini Unsurlar. *Uluslar arası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi*, 3(1), 32-39.
- Acar, K. (2008). 1905 Rus Devrimi'nin Genel Bir Değerlendirmesi. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (24), 79-98.
- Açıkkaya, S. (2010). Çarlık Rusyası Hakimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 403-420.
- Adilbayev, A. (2002). Çarlık Döneminde Kazak topraklarında yürütülen Ruslaştırma faaliyetleri. *Bilig*, 23, 67-90.
- Ağabey, G. (2013). *Satirik Baba-yi Emir Jurnalı*. Bakü.
- Ahmadov, H. (2018). Dirilik Dergisi Üzerine Bir İnceleme. *Uluslar arası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 32-44
- Akarslan, Z. (2019). Azerbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basın. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 8.1, s. 1-22.
- Asker, A. (2021). *Azerbaycan Düşünce Tarihi I*. Ankara:YTB Yayınları.
- Atay, A. (2021). Hikâyelerindeki Mizah Unsurları İzleğinde Anar ve “Molla Nasreddin” Geleneği. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (51), 261-282.
- Ayar, B. (1915). Tapşırma, *Baba-yi Emir*, 21, s. 2.
- Ayar, S. (1915). Karabağdan Mektup. *Baba-yi Emir*, 20, s. 6.
- Ayar, M. (1915). Şûr, *Baba-yi Emir*, 5, s. 7.
- Ayyar, (1915). Akdan, Karadan, *Baba-yi Emir*, 3, s. 5.
- Baba-yi Emir Dergisi. (1916-1917). Bakü.
- Bora, A. (2010). Hatırlananlar ve unutulmalar: İslam coğrafyasında modernleşme ve Kadın Hareketleri. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 53, 51-66.
- Demir, T. B. (2021). İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri Dinî İslahçılık ve Ceditçilik.
- Ekti, M. (2024). Bir Ortak Duyuş Biçimi Olarak Mizahın Anlamlandırılmasında Tarihsel ve Dilsel Etkenler. *Söylem Filoloji Dergisi*, 9(1), 518-531.
- Gündoğdu, A. Gaspıralı İsmail Bey ve Türk Aydınlanması. *Düşünce Dünyasında Türkiz* 3.17 (2012): 11-24.
- Konçak, İ. (2013). Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri.
- Mehmet, S. Ü. M. E. (2024). Azerbaycan Basını (1875-1927). *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 1(Volume 10), 128-149.
- Nesim. (1915). Bakın, *Baba-yi Emir*, 2, s. 1.
- Nusretoğlu, T. (2017). *Azerbaycan'da Rus Kilisesi ve Rusçuluk Faaliyetleri (1828-1905)*. Ötüken Neşriyat.
- Samadov, E. (2006). Azerbaycan'da Din Eğitimi. [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | *Ege University, Institute of Social Sciences*
Ege Sosyal Bilimler Dergisi | ***Journal of Ege Social Science***
e-ISSN 2651-4982
Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2025 | *Volume: 6, Issue: 1, June 2025*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Müdür (On behalf of Ege Univ. Institute of Social Sciences, Director): Prof. Dr. Mustafa MUTLUER ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Koray KULEYİN (Enstitü Sekreteri | Institute Secretary) ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Öğr. Üy. Aytekin ERDOĞAN ♦ Yayın Editörü (Production Editor): Dr. Ender ÖZBAY ♦ İngilizce Dil Editörü (English Language Editor): Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN ♦ Almanca Dil Editörü (German Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR, Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN, Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Ege Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Haziran ve Aralık ayında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal Of Ege Social Science is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in June.

DAPHNE'DE ESKİ BİR SAĞLIK KÜLTÜ VE BİR ADAK YAPISI OLARAK ŞEYH YUSUF EL-HEKİM KÖPRÜSÜ BAĞLAMLARINDA KÜLTÜREL ÖRÜNTÜLER

* * *

CULTURAL PATTERNS IN THE CONTEXTS OF AN OLD HEALTH CULT AND THE SHEIKH YUSUF AL-HEKİM BRIDGE AS A VOTIVE STRUCTURE IN DAPHNE

Ender ÖZBAY*

ÖZ

Bu çalışma, Hatay'ın Defne İlçesi'nde, tarihî Antakya kent merkezinin 8 km güneyinde yer alan Harbiye'de tespit ettiğimiz tek gözlü, düzgün kesme taş örgülü ve kitabeli bir köprünün tanıtımını ve bu köprüden hareketle katmanlı bir kültürel araştırmayı içermektedir. Antik dönemde Daphne olarak bilinen, Zeus, Apollon tapınaklarına, hamamlara, villalara, Bizans döneminde kiliselere evsahipliği yapmış ve Osmanlı Dönemi'nde Beyt'ül-Mâ (su evi) olarak ünlenmiş Harbiye'deki köprü, altından akan derenin vesile olduğu sarmaşıklı, çınarlı, defneli orman dokusu içinde oldukça pitoresk özelliklerde, kırsal halk mimarlığından beklenebilecek estetik yaklaşımı görece aşkın bir yapıdır. Tercih edilen malzeme, örgü tekniği, kemer formu, sembolik nitelikteki minyatür kitabe köşküyle klasik Osmanlı köprülerine öykünen bir mimarlık eseridir. Köprünün, yakınlarında bulunan, Şeyh Yusuf el-Hekim menkıbevi kişiliği etrafında gelişen ve türbeler topluluğu halinde somutlaşmış bir sağlık kültürüyle ilişkili bir adak yapısı olduğu anlaşılmıştır. Makalede, yapı kitabelerinden, arkeolojik bulgulardan, tarihsel ve kültürel verilerden hareketle yapı özellikleri, bâni ve usta kimlikleri hakkında bilgi sunulmakta; söz konusu somut kültür varlıklarının oluşumunu etkilemiş olabilecek soyut kültür varlıkları olarak Asklepios'tan Yusuf el-Hekim kültüne olası dönüşümler, baniler, benzerlikler bağlamlarında Antakya'dan Mersin'e, Lazkiye'ye varıncaya tespit ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Görkemli geçmişinden günümüze türlü tahribatların yol açtığı kültürel kayıplarla, büyük değerler yitirerek ulaşan Harbiye (tarihî Daphne) beldesi ve Antakya açısından elde kalan nadir somut kültür varlıklarından olan bu köprü, ilişkili türbe topluluğu ve antik fragmanlar, kritik kültürel göstergeler olarak da önemlidir ve korunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: köprüler, Asklepios, Antakya, Defne, türbe, mimarlık tarihi, kült yapıları.

* Sanat Tarihçisi Dr. Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3900-6752> ♦ e-Mail: ender.ozbay@ege.edu.tr

ABSTRACT

This study includes the introduction of a single-eyed, regularly cut stone bridge with an inscription that we discovered in Harbiye, Defne District of Hatay, eight kilometer south of the historical Antakya city center, known as Daphne in ancient times, which hosted temples of Zeus and Apollo, baths, villas, churches in the Byzantine period and became famous as Beyt'ül-Mâ (water house) in the Ottoman Period, and a layered cultural research based on this bridge. The bridge, which is quite picturesque within the forest texture of ivy, plane trees and laurels on a stream, which is the main reason for its existence, is relatively beyond the aesthetic approach that can be expected from rural folk architecture, and imitates classical Ottoman bridges with its preferred material, knitting technique, arch form and symbolic miniature inscription kiosk. It has been understood that the bridge is a votive structure related to a health cult that developed around the legendary personality of Sheikh Yusuf el-Hekim and embodied in a group of tombs located nearby. Based on the building inscriptions, archaeological findings, historical and cultural data, the building features, the identities of the patron and master; the cult features from Asklepios to Yusuf el-Hekim as intangible cultural assets that may have affected the formation of the concrete cultural assets in question, and possible transformations, from Latakia to Antakya and Mersin, and the visuals supporting these are presented. This bridge, the associated tomb group and ancient fragments, which are rare tangible cultural assets remaining from the point of view of the town of Harbiye (historical Daphne), which has reached the present day with great losses and losses of cultural values due to various destructions from its glorious past, are also important as critical cultural indicators and should be protected.

Keywords: *arch bridges, Asklepios, Antiochia, Daphne, tomb, architectural history, cult structures*

GİRİŞ

Bu çalışmada ele alınan köprü, 6 Şubat 2023 depreminden kısa zaman önce tesadüfen rastladığımız, tanıtmak ve tescillenerek korunmaya alınmasına vesile olmak gayesiyle araştırmaya başladığımız bir yapıdır. Ancak araya deprem ve sonrasındaki karışık süreç girdiği için çalışma gayriihtiyari ertelenmiştir. Nihayet bugün, bu makale, bu eksiğin giderilmesi amacıyla, tarafımızca sahada yapılan incelemeler ve genel araştırmalar neticesinde hazırlanmış özgün bir çalışmadır.

Köprü bugüne değin bilimsel-akademik anlamda mercek altına alınmamış; taramalarımız ölçeğinde bakıldığında yerelde de herhangi bir basın haberine / yazısına konu olmamıştır. Köprüyle ilgili bir tescil kararına ise rastlanmamıştır. Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü internet sayfasında verilen “*Hatay İli Tescilli Sit ve Anıt Yapı İstatistiği*” tablosunda da Defne ilçesi dahilinde herhangi bir köprü kaydı gösterilmemiştir.¹ Köprü yakınlarında yer alan, köprünün inşasına vesile olduğu saptanan Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi ve etrafındaki yapı topluluğu da daha önce bilimsel nitelikte akademik bir incelemenin konusu olmamıştır.² Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi, resmî kültür envanterinde yer almaktadır fakat diğer türbe ve kalıntıların tescili olup olmadığına dair taramamız olumlu bir sonuç vermemiştir.³

Bu nedenle konu aldığımız köprünün tanıtılması ve literatüre kaydedilmesi ayrı bir önem kazanmıştır. Günümüzdeki yeni yol bağlantısı nedeniyle tâli konuma düşen ve gözden ırak kalan, yoğun bitki örtüsü dolayısıyla da görünürlüğü azalan köprü, yöredeki eski nesiller tarafından unutulmuş, yeni nesiller tarafından ise hiç bilinmemektedir.

- 1 Detay için bk. Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü-A, 2025.
- 2 Halk hikayelerinde ve 20. yüzyılda kaleme alınmış, akademik olmayan ve genelde bir öncekinden alıntılarla donatılmış anlatımlar içeren bazı kitaplarda (Ör. başlıca: Kızıldağı, 1964; Sarı, 1996; Karasu, 1997; Kalaycıoğlu, 2001; Nakib, 2012) rastlanan (herhangi bir arkeolojik ve tarihsel bulgu-belge ile tanıtlanmamış) rivayetlerin özetlendiği ve türbenin genel olarak betimlendiği kısa bir yazı ise akademik mecrada rastlayabildiğimiz tek yayındır (Can, Çapar Abacı, & Kadioğlu, 2011).
- 3 Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü’nün internet üzerinden verdiği 2019 – 2025 yıllarının kararları incelenmiş ve konumuzla ilgili bir karara rastlanmamıştır (Bk. Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü-B, 2025.) 1962-63 Köy Envanter Etüdları’ne göre hazırlanan yayında *Köy Yollarının Cins ve Kalitesi* tablosunda, Köprülü Yol sütununda 10 sayısı Antakya-Bedirge-Harbiye-Hıdırbey-Şenköy yerleşimlerinin tümü için ortak verildiğinden, bu anlamlı bir bilgi değildir (Bk. Köy İşleri Bakanlığı, 1965, 22). 1973 il yıllığında, il bazındaki 4 ünlü tarihî köprüden başka bir köprü bahsi geçmemiştir (Hatay İl Yıllığı, 1973, 123). Buna karşın, Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi’ne yer verilen kültür envanteri için bk. Hatay Kültür Envanteri, 2011, C.1/589. Söz konusu Kültür Envanteri son zamanlarda pdf dosya olarak Hatay Valiliği’nin internet sitesinde de halka arz edilmiştir (Bk. <http://www.hatay.gov.tr/valilik-yayinlari>). Öte yandan, bu türbenin Karye, Affan, Samandağ Hızır makamları ve bazı türbeler gibi bir vakfının olmaması şaşırtıcıdır. Hatay’daki vakıflar ve vakıf eserleri arasında, yer yer daha az bilinen, ünü daha az olan bazı türbeler dahi belirtilirken, bu türbenin adı geçmemektedir (Bk. Kara, 2005, 79-89; Çam, Agah, & Berberoğlu Şen, 2023, 406, 416).

Köprüye ilişkin belirli bir adlandırmaya da rastlanmamıştır. 1960'ların başında⁴ Dr. Edip Kızıldağlı, gördüğü köprünün kitabesinde kimliği belirtilmiş olan bâninin Mersinli olmasına istinaden *Mersinli köprüsü* tamlaması kurmuştur (Kızıldağlı, 1964, s. 23, 26.) fakat bu ifadeyi belirli bir adlandırma olarak değil, yer-yön tarif ederken kullanmıştır.

Sanat tarihinde, yapıların adlandırılmasında çoğunlukla bânî isimleri belirleyicidir fakat köprüler açısından bakıldığında; köprülerin, yapım malzemelerinden hareketle (*taş köprü, tahta köprü, demir köprü* gibi); ulaşım sağladıkları yer / yerleşim veya üzerinde bulundukları akarsu adlarından hareketle (*Meriç Köprüsü, Misis Köprüsü, Ak Han Köprüsü* gibi) adlandırılması da yaygındır. Buna istinaden, çalışmamızda söz konusu köprüye isim olarak, gerek “adak” mahiyetiyle inşasına vesile olduğu için ve gerekse ulaşım sağladığı türbe kompleksinin adı olduğu için *Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü* tamlaması uygun bulunmuştur.

Yörenin Tarihî Coğrafyası ve Bazı Kültürel Parametreler

Osmanlı dünyasında Beyt'ül-Mâ (*su evi*) adıyla bilinen Harbiye (**Fot. 1**) Antik dünyanın Apollon - Daphne mitiyle ilişkilendirilen, su kaynakları, şelaleleri, ormanları, verimli bahçeleriyle meşhur, zengin Romalıların villa yaptırdıkları sayfiye yerleşimi olan Daphne'dir. 20. yüzyılda Harbiye'de yapılan çok sayıda arkeolojik kazı sonucunda Helen, Roma ve Bizans dönemlerine ait su kemerleri, villalar, hamamlar, stadyum, tiyatro, Apollon tapınağı, Zeus tapınağı ve kiliseler dahil olmak üzere anıtsal nitelikte birçok yapı kalıntısı, küçük buluntular ve mozaikler ortaya çıkarılmıştır (**Fot. 2**). Bir dönem Olimpiyat oyunlarına da sahne olduğu bilinen Daphne, Antik dönemde, Antakya'dan ayrı olarak o denli ünlenmiştir ki kimi zaman “Antakya”nın diğer Antakya'lardan ayırt edilebilmesine yarayan “Orontes kenarındaki Antakya”⁵ tanımlamasındaki gibi “Daphne yakınındaki Antakya” tanımlaması da kayıtlara geçmiştir. Daphne'nin, Helenistik dönemden Bizans'a, bugün yörede sâkin Arap Aleviler'in kültüründe önemli olan türbe/makam/ziyaretgah⁶ fazlalığıyla da ilişkisi sorgulanmaya değer olan çeşitli tapınaklar, sunaklar, kiliseler, kutsal alanlar içerdiği ve imparatorlar tarafından da önemsendiği anlaşılmaktadır.⁷ (Bk. Downey, 1963, 15-16, 35, 41-44, 96, 163; Najbjerg & Moss, 2014.)

4 Dr. Edip Kızıldağlı aslında tıp doktoru olduğu halde entelektüel kimliğiyle yörede tarih-kültür ve sanat odaklı, özenli tetkik gezileri yapmış ve edindiği bilgiler ile düşüncelerini harmanladığı küçük kitaplar yayınlamıştır. Ör.: Kızıldağlı, 1943; Kızıldağlı, 1964; Bartlett, 1961.

5 “Antioch ad Orontes”

6 Detaylı bilgi için bk. Keser, 2005, 21, 129-132; Türk, 2009, 81-83; Özbek, 2006, 98-99; İnce, 2009; Türk, 2009.

7 Antakya arkeoloji Müzesi'nde sergilenen *Megalopsychia, Phoenix, Menander* gibi dünyaca ünlü mozaikler ve Fransız işgal yıllarında gemilerle götürülen, günümüzde Louvre'un yanı sıra dünyanın farklı müzelerinde sergilenen birçok mozaik de Harbiye (Daphne) kazılarında çıkmıştır. Harbiye'de, uluslararası kazı heyetince 126 günde 126 mozaik ortaya çıkarıldığı gibi çarpıcı kayıtlar vardır. (Bk. Downey, 1963, 205; Kenfield, 2014; Redford, 2014, 257, 259; Demir, 1996, 39-40, 47). Yörenin çeşitli kùltürlere kaynak ve ev sahibi olması bağlamında ise

Fot. 1: Harbiye; **a)** II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı Albümleri’nde “*Antakiye Kazasında Beyt el-Mâ nam mahallin resmidir*” yazılı fotoğrafta şelale⁸ ve değirmenler. (Thévenet, 19. Yy. sn. - 20. Yy. bş.-B) **b)** Antik dönemden beri yörenin ünlenmesinde, mit ve masallara, villaların, kutsal yapı ve tapınakların yapılmasına vesile olan büyük Daphne Şelaleleri’nden küçük bir kesit (Matson Photograph Collection, 1936) **c)** Harbiye (Daphne) Şelaleleri bölgesinde bir zamanlar mevcut değirmen yapılarından biri ve bu değirmenlere ulaşım sağlayan kâgır ayaklı, basit kirişli, korkuluklu bir köprü örneği. (1950’lere ait anonim bir fotokart.)

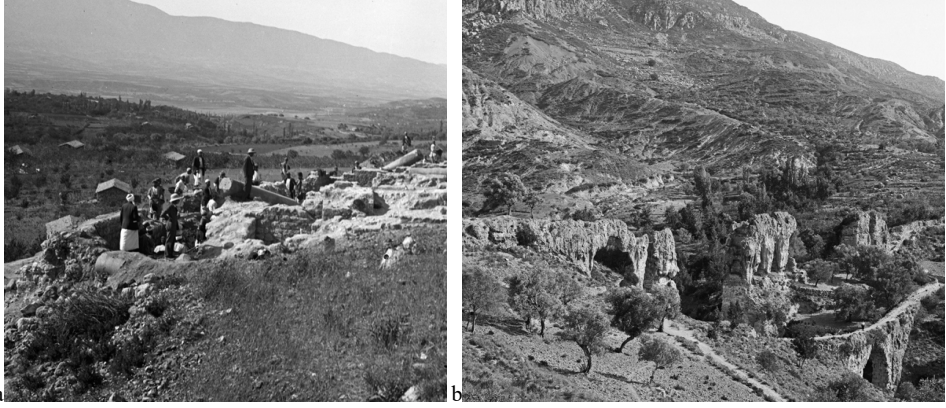
Yöreyle ilişkin kronolojik izlek ana hatlarıyla şöyledir: Antakya-Daphne çevresi MÖ 64’e kadar Seleucoslar egemenliğindeki Helenistik dönemi geçirmiş, bu tarihten sonra Roma egemenliğine girmiştir. Hristiyanlık’ın ilk önemli faaliyet alanlarından biri olarak IV. yüzyılda metropolitlik, V. yüzyılda patriklik merkezidir. Geç Antik / Erken Bizans Dönemi olarak ifade edebileceğimiz süreçlerde, 6-7. yüzyıllar boyunca ciddi felaket ve kaoslar⁹ geçiren bölge, Bizans kuvvetlerinin 636’da Ebû Ubeyde b. Cerrâh

örneğin; Hristiyanlık tarihinde önemli aziz figürlerinden biri olan, Samandağ yolu üzerinde, Nahırlı sırtlarındaki tepede, oktagon bir tavaf avlusuyla çevrili inziva sütunu etrafında inşa edilmiş ünlü manastırı tüm Bizans dünyasında yankı uyandıran Genç Aziz Symeon Stylites’in (Yaşlı Symeon Stylites ondan önce Halep yakınlarında yaşamıştı) aslında konumuz olan bölgeye yakın bir civarda, Antakya’nın o günki Daphne Kapısı dolaylarındaki Cherubim mahallesinde doğup büyüdüğü, ilk gençliğinde bu yörede, olasılıkla Darmaşta (*Deyr Maşta*) olarak da bilinen çevrede dolandığı ve belki ilk öğretmeni Keşiş John’la buralarda tanıştığı düşünülürse, yörenin Geç Antik dönemden beri çeşitli kutsal kültürlere hem manevi olarak hem de fiziksel/mimari olarak evsahipliği yaptığı anlaşılmaktadır. (Symeon Stylites ve manastırı ile ilgili olarak bk. Downey, 1963, 256; Djoadze, 1986, 57-115; Özbay, 2008.)

8 Ayr. Bk. Hatay Kültür Envanteri, 2011, C.1 / 590.

9 525/yangın, 526/deprem, 528/felaket düzeyinde deprem, 540/işgal-yağma, 542/veba salgını, 551-557-577/deprem, 611-628/tekrar Sâsânî işgali...

kuvvetlerine yenilmesiyle (Yermük Savaşı) ilk kez İslâm egemenliğiyle karşılaşmıştır. 8 ve 9. yüzyıllardaki Emevi, Abbasi ve 944'te bölgeyi alan Hamdanoğulları dönemlerinde İslam egemenliğinde kalmış olan bölgeye 968'de tekrar Bizanslılar egemen olmuştur. 1084'te Selçuklu fethi, 1098'de de Haçlıların fethi gerçekleşmiştir. 1268'de ise Haçlı egemenliğini, kentleri tarumar ederek sonlandıran Sultan Baybars, Antakya çevresini de kapsayan geniş bir bölgede Memlük dönemini başlatmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'yle Osmanlı hâkimiyetine giren Antakya (1516), I. Dünya Savaşı yıllarının karmaşaları sonunda 1918'de İngiliz işgalini yaşamış; bunu, idari anlamda "Sancak" yapısının pek değiştirilmediği 1921-1938 arasındaki Fransız Mandaterliği takip etmiş, 1938'de tesis edilen Hatay Devleti, bir yılını doldurmadan 1939'da Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmıştır.¹⁰

Fot. 2: *Harbiye; a)* 1932'de Daphne yamaçlarındaki arkeolojik kazılardan; kilise buluntusu, bugünkü şelale vadisi yukarısında, Jandarma Karakolu üstündeki yamaçlar. (Antioch Excavation Collection, 1932). *b)* Daphne'den Antakya'ya su taşıyan, halkın Kantra dediği Roma (Trajan) su kemeri¹¹ ve köprü kalıntıları, Darmaşa civarı. (Antioch Excavation Collection, 1934)

Antakya 1516'dan sonra Osmanlı Devleti'nin Halep eyaletinin *merkez sancağı*; 1550-84 arasında *kazadır*. Şeyh Yusuf el-Hekim kompleksinin bulunduğu ve günümüzde de halkın Darmaşa olarak ifade ettiği muhit de Antakya kazasına bağlı *Deyrû 'l-Maşta* köyü olarak kayıtlara geçmiştir ki o tarihlerde burada Habib'ün-Neccar Makamı Vakfına ait mülkler de kaydedilmiştir (bk. Gündüz, 2009, 194, 234). Harbiye, 1892/93'ten 1900'lü yıllara kadar 22 köyü bulunan *nahiye*; Hatay Devleti (1938-39) sürecinde ise *ilçe* statüsündedir (Tekin, 2000, 150, 226; Türkmen, 1937, C.1 / 106). 1962-63 Köy

10 Söz konusu geniş tarih aralığına ilişkin, her dönem ve yer yer olay bazında değerli müstakil yayınlar bulunmaktadır. Ancak makalenin konu ve kapsamı dışına çıkmamak gayesiyle tarihsel detaylardan kaçınılmıştır. Antakya çevresinin tarihiyle ilgili olarak yararlandığımız belli başlı yayınlar şöyledir: Türkmen, 1937; Downey, 1963; Sahillioğlu, 1991; Demir, 1996; Tekin, 2000; Kara, 2005; Duman, 2016; Winter, 2024.

11 Ayr. Bk. Hatay Kültür Envanteri, 2011, C.1 / 587.

Envanter Etüdları’ne göre merkez Antakya’ya dahil ve kendisine bağlı 11 köy bulunan bir *bucak*¹² (Köy İşleri Bakanlığı, 1965, 17, 108) olan Harbiye için 1973 il yılığında da idari durum aynı görünmektedir (Hatay İl Yıllığı, 1973, 62). Harbiye (tarihî *Daphne*) günümüzde bir mahalle durumundadır. (bk. Defne Kaymakamlığı, 2025)

Harbiye’nin tarihsel derinliğinin göstergelerinden biri, söz konusu köprünün inşasına vesile olduğu saptanan, başka din, mezhep ve milletlerden de rağbet gören Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi, etrafındaki diğer türbeler ve bazı antik kalıntılardır. 16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Şeyh Yusuf el-Hekim’in, insanların iyilik ve sağlığına adanmış bir “veli” olduğu¹³; türbesini ziyaret eden hastaları uykularında ziyaret ederek şifa verdiği rivayet edilegelmiştir. Farklı temalarla sayısız anlatı geçmişten bugüne, kulaktan kulağa, dilden dile gelmiştir.¹⁴ (Bk. **Fot. 21**, **Fot. 22**, **Fot. 23**)

ŞEYH YUSUF EL-HEKİM KÖPRÜSÜ

Konumu ve Tarihi

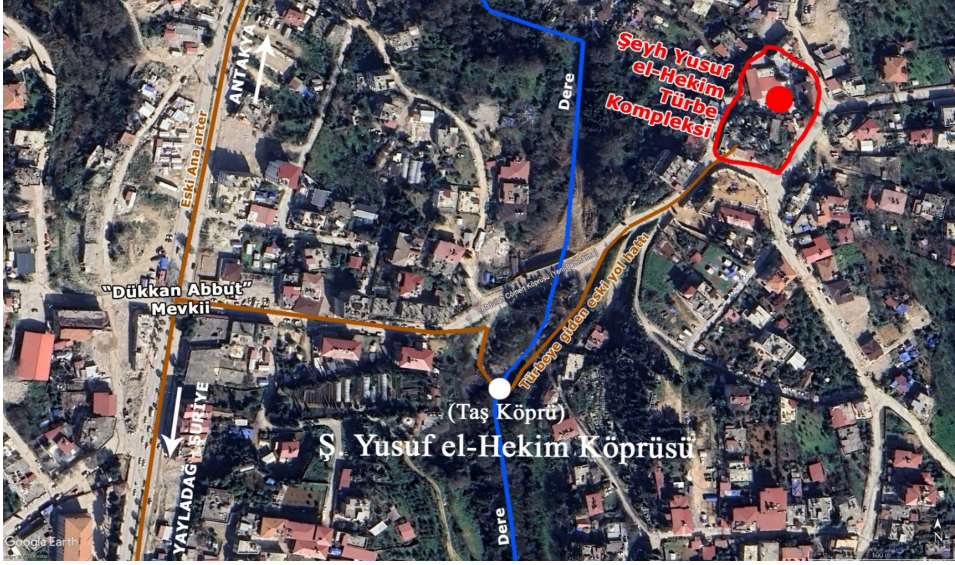
Köprü, Hatay’ın Defne İlçesi’nde, tarihî Antakya merkezinin ~8 km güneyindeki Harbiye’de, 4142. sokakta; yörede “Dükkan Abbut” adıyla bilinen mevki ile ünlü ziyaret merkezi *Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi* arasındaki vadinin tabanından akan dere üzerinde, Kadastro kayıtlarına göre *Mağara Kebire Mevkii*’nde¹⁵ yer almaktadır. (**Harita 1**)

12 Bu köyler *Aparlı* (yn. Esenbulak), *Baktıya* (yn. Değirmenyolu), *Bostanerek* (yn. Bostancık), *Camusayna* (yn. Tosunpınar), *Çardaklı*, *Doruözlü* (yn. Samankaya), *Döver*, *Dursunlu*, *Sinanlı*, *Sumakayna* (yn. Balıklidere) ve *Yakutğ* (yn. Gümüşgöze) olarak listelenmiştir. (Köy İşleri Bakanlığı, 1965, 108)

13 Yaşadığı dönemde de hastalara şifa dağıtan fakat yoksul bir kişi olan Yusuf el-Hekim’in Tanrı katındaki veliliğinin tezahürü, rivayete göre şöyle bir olayla gerçekleşmiştir: Şenköy’ün (Şeyhköyü) o dönemki beyi, kıtlık yaşanan zamanların birinde, sırf alay olsun diye, fakir olduğunu bildiği Şeyh Yusuf’un yanına adamlarını gönderip buğday ister. Şeyh Yusuf, karısına “beylere ambardan buğday vermesini” rica eder. Karısı buğday olmadığını bildiğinden şaşırır. Şeyh, “Allah’tan bereket dile ve beylerin istediği buğdayı ver”, deyince besmele çeken kadın ambar kapağını açınca buğdayla dolup taşıdığını görür; beylerin çuvallarını doldurup gönderirler. Bunu işiten Şeyh Ahmet Kuseri, Şeyh Yusuf’u tebrik eder. Kerameti dilden dile yayılır. (Yörede sözlü olarak küçük farklarla iletilebilecek bu anlatının bir varyantı için bk. ör. Türk, 2009, 83).

14 Şeyh Yusuf el-Hekim’le ve türbe çevresiyle ilgili çeşitli değinmeler, anlatılan bazı ilginç efsaneler için bk. Kızıldağı, 1964, 23-25; Sarı, 1996, 64; Kalaycıoğlu, 2001, 42-43; Nakib, 2012, 131, 295-296; Özbek, 2006, 98-99; İnce, 2009, 44-45; Can, Çapar Abacı, & Kadioğlu, 2011; Türk, 2009, 71, 83-84.

15 36°8’41.71” K - 36°8’38.17” D kesişiminde yer alan köprünün altından akan derenin biraz yukarısında, köprünün yaklaşık 50 m güneybatısında genişliği yaklaşık 5 m, yüksekliği yaklaşık 7-8 m, derinliği ise bilinmeyen, oldukça büyük bir mağara bulunmaktadır. Tarafımızca da 20 metre kadar ilerlenmiştir ancak mağara çok daha derinlere devam etmektedir ve çok güçlü aydınlatma ve profesyonel tedbirler olmadan ilerlenmesi tehlikelidir. Yan duvarlarında insan eliyle biçimlendirilmiş daha küçük tali mağaracıklar, bölmeler gözlemlenmiştir. Eskiden beri bu mağarayla ilgili çeşitli efsaneler anlatılagelmiştir. Örneğin; İskender haleflerinden Seleucosların

Harita 1: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü'nün yerleşimdeki konumu ve ilişkili unsurlar. (Google Earth Pro görüntüsü üzerine işleyen: E. Özbay, 2025)

Fot. 3: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü'nün doğa içindeki pitoresk durumu. *a)* Mansap tarafına kuzeyden bakış, 2022. *b)* Menba tarafına güneyden bakış, 2025.

komutanı Casius'un askerlerini tıpkı Truva atı misali bu mağaraya sakladığı daha sonra ortaya çıkardığı; bu mağaranın başka yerlere, bölgelere çıkan bir geçit olduğu; Apollon kültüyle ilgili bir mabed olduğu, gibi çeşitli efsane ve masallar işitmek olasıdır. Kanımızca, böylesi bir dere kenarında, yaşama çok elverişli bir ortamdaki mağaranın Paleolitik döneme kadar inen kültür izleri ihtiva etmesi büyük bir sürpriz olmazdı. Sonuç itibarıyla bu mağaranın, gerek jeolojik gerekse arkeolojik yönlerden incelenmeye ve raporlanmaya muhtaç bir kültür ve doğa varlığı olarak vurgulanması yersiz olmayacaktır. [Mağaradan, Dr. Edip Kızıldağı da (1964) bahsetmiş, daha sonraları Mehmet Karasu (1997) ve Bülent Nakip (2012) değinmişlerdir.]

Köprünün inşa tarihi, kitabesinde, rivayetlere mahal bırakmayacak kesinlikle belirtilmiştir. Tabliye üzerinden geçenlerin dikkatini çekecek vurgulu bir unsur olarak yerleştirilmiş olan kitabenin yazıları, mermer levhanın merkezinde yer alan *sivri kemerli köprü gözü* motifini saran kartuşlar içine işlenmiştir fakat yazı kartuşlara sığmamış ve alt kısımlardaki boş yüzeylerde devam ettirilmiştir. Kemer motifinin üzerinde boydan boya uzanan kartuşta Arapça bir metin görülmektedir. Motifin yanlarında ise 4'er kartuş yer almakta; sol tarafta Türkçe, sağ tarafta Arapça yazılar görülmektedir. (**Şek. 1, Fot. 16**) İnşa ve bâni ile ilgili kısa bilgi veren bu karşılıklı Türkçe ve Arapça metinlerin örtüşen yanları olmakla birlikte birbirinin doğrudan çevirisi değildirler.

Şek. 1: *Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü* kitabe çizimi (E. Özbay, 2025).

Kemer motifinin üzerinde boydan boya uzanan kartuşta yer alan Arapça metin, Kuran-ı Kerim'den, Bakara Suresi 110'uncu ayetten bir alıntıdır ve Türkçe meali şöyledir: “Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız.”

Sağ ve sol kartuşlara ve altlarına bakıldığında: Tümü büyük harf kullanılarak yazılmış olan Türkçe metin “*BU KÖPRÜYÜ | YAPTIRAN | MERSİNE | BAĞLI | KAZANLI | KÖYÜNDE | N KASIM | SALİM*” şeklindedir, ancak son kelimenin M harfinin içinden başlayarak alt seviyeye hizalı devam eden, kazıma tekniğiyle yazılmış çok daha küçük boyutlu *GÜVEN* kelimesi de dikkat çekmektedir.

Sağ yanda yer alan, matbaa formu **Şek. 1** ve **Tablo 1**'de de sunulan Arapça metnin güncel Türkçeye çevirisi ise “*Mersin'in Kazanlı Köyü'nden Sâlim Kasım el-Eyüb, Allah'ın verdiği varlıktan (faziletten) bu köprünün inşasını bağışladı ve Allah'ın rızasını istedi. 1377 Hicrî | 1957 Miladî.*” şeklindedir.

Ayrıca, dikkatli bakıldığında, kitabeyi iki yandan çerçeveleyen kireçtaşı blokların yan (dış) yüzlerinde de yeni olmayan bazı kazıma yazılar görülmektedir. Sol yanda, alt kısımları sonradan bitleştirilen briket, yer yer aşınma, hasar, liken ve toz birikimi nedeniyle tam okunup anlaşılamayan fakat üst kısmı büyük harflerle ve derin kazımayla net olarak “BEHZET / KÖSE ALİ / ...?” olarak okunabilen bir yazıt görülmektedir. Aynı olumsuz faktörlerle birlikte, daha karışık ve farklı karakterde kazımaların dikkat çektiği sağ yüzde de bir tarih olması muhtemel 24.5.57 veya 59 rakamları ayırt edilebilmiştir. (**Fot. 17**)

Köprünün Mimari Özellikleri

Görece yumuşak iniş ve çıkışlı, ~180 metre genişlikte bir vadinin tabanında yaklaşık 5 metre derinlikte derin bir yatak meydana getirmiş olan dere üzerindeki köprünün kuzey ayağı, güneydekine nazaran daha dik ve kayalık bir yamaca bağlanmış, güney ayağı daha hafif ve kademeli yükselen kıyıyla bütünleştirilmiştir. Ayak-kıyı ilişkisinin mansap cephesindeki durumu yoğun bitki örtüsü nedeniyle net ve detaylı gözlemlenemmiştir ancak bu tarafın (mansap) güney ayağının kıyıyla birleştiği kesimden itibaren yamacın, dere tabanından yol zemin hizasına değin yaklaşık 3 metre boyunca moloz taş malzemeye örüldüğü, böylece kıyı şeridinin korunduğu dikkat çekmektedir. Bu da, bu kısmın toprak olduğunu düşündürmektedir.

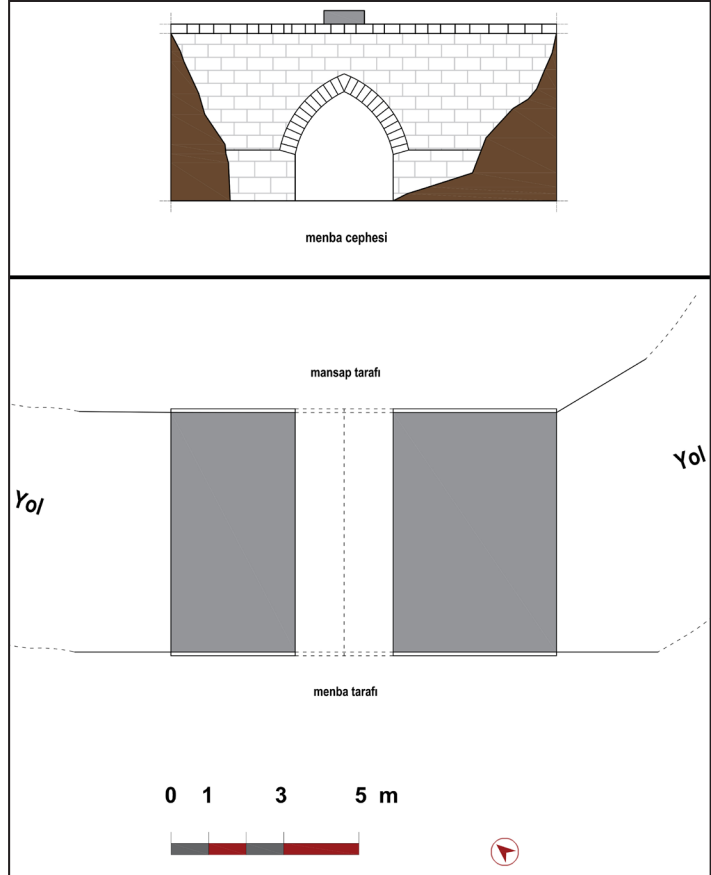
Görece derin ve dar bir boşluğun geçilmesini sağlayan Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü *tipolojik* olarak *tek gözlü*, eğim açısından *düz*, plan açısından *doğrusal* bir köprüdür. Sivri kemerli tek gözün iki yanındaki duvar bölümlerinin kıyı çizgisine kadar olan uzunlukları eşit olmadığından cephe kompozisyonu nispeten asimetrik görünümündedir (**Şek. 2, Fot. 5**). İri düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş bu kıyı ayakları¹⁶ gerek menba gerekse mansap cephelerinde herhangi bir selyaran, mahmuz, payanda yahut eğimli yüzey düzenlemesi barındırmayan düz satırlar halindedir.

Köprünün tek gözü, 2.61 m'lik küçük açıklığına karşın, tabliye enince 6.57 m uzunluğunda uzunca bir tonoz oluşturmaktadır. Kemer üzengi noktası yani kemer yayları dere tabanından 1.23 m yüksekte başlamaktadır. Bu noktaya kadar gözün iç kenarları birer dik sırtı şeklindedir.

Köprünün özgün tabliye yüzeyi, yağmurla taşınıp dolmuş toprak, yer yer insan eliyle getirilmiş mıcır ve belediyenin burada 2018'de yaptığı bazı düzenlemelerin eseri

16 Köprü terminolojisinde, korkuluklar haricinde, duvar özelliği gösteren her bölümün “tempan duvarı” olarak ifade edilmesi yerleşik bir hal almış olsa da kanımızca “tempan” sözcüğünü iki orta ayak arasında kalan bölümler için telaffuz etmek daha yerindedir; tüm tek gözlü köprülerde olduğu gibi bu köprüde de gözün iki yanındaki duvar bölümleri aynı zamanda kıyı ayağı özelliğindedir.

Şek. 2:
*Harbiye, Şeyh Yusuf
el-Hekim Köprüsü
plan ve menba
cephesi çizimi.*
(E. Özbay, 2025)

olan parke taşı döşeme dolayısıyla görülememektedir.¹⁷ Bugün görülen demir korkuluklar da özgün olmayıp belediyenin aynı yıldaki eklemelerindendir. Özgün olarak tabliyenin iki yanında –metal yahut kâgir– yüksek korkuluklar bulunmadığı anlaşılmaktadır. Esasen, menba ve mansap cephelerine yandan bakıldığında üst sınırlarını vurgulayan hafif taşkın birer korniş niteliğindeki taş dizileri, üstten de özgün tabliye zemininden 20-30 cm yüksek, köprü sınırlarını belirleyen korkuluklardır. Bugün bu unsurlar, tabliye üzerinde ilk bakışta gözlemlenemeyecek durumdadır; sonradan üstlerine bir sıra yeni briket dizisi örülmüştür. (Fot. 4, 8)

¹⁷ Köprünün hemen birkaç metre yakınında mülkü bulunan ve buradaki binada kafe işleten (Mağara Kafe), köprünün korunması konusunda da gayretleri olan, derenin ıslahı ve köprünün korunması için belediyeye kendisinin başvurduğunu belirten Vecih Aşkar’dan alınan bu bilgiye karşın Defne Belediyesi’nin 2016’dan sonraki faaliyet raporlarında bu köprünün bahsine rastlanmamıştır. Bk. Defne Belediyesi, 2025.

Köprünün tabliyesi üzerinde, menba tarafında, ilk bakışta çeşmeleri andıran bir plan şemasında düzenlenmiş mütevazı “kitabe köşkü” dikkat çekmektedir. Bu unsur, biri ayna taşı, ikisi yanlarda plaster gibi hafif taşıntılı üç kireç taşı bloku ile ayna taşı blokuna aplike edilmiş ince bir mermer plakadan oluşmaktadır. Yanlarından hafif taşkın bloklarla çerçevelenmiş olan mermer levha üzerine kitabe metni işlenmiştir. Tabliye üzerinden gelip geçenlerin dikkatini çekecek şekilde yerleştirilmiş olan bu unsur, tabliye yüzeyine zamanla serilen dolgular ve parke taşı döşeme neticesinde bugün yarı yüksekliğe kadar gömülü durumdadır. Bu da tabliye zemininin özgün seviyesine ilişkin dikkate değer bir göstergedir. (Fot. 8, 16; Şek. 1)

Malzeme ve Teknik

Yapının görünümünde belirleyici inşa malzemesi düzgün kesme taştır. Köprünün her iki cephesi de -değişken olmakla birlikte- ortalama 30x50 cm yüzey ölçülerinde nispeten iri bloklarla örülmüştür. Derzlerde çimentolu harç dikkat çekmektedir ne var ki bunlar, özgün inşadan sonraki bir sağlamlaştırma faaliyetini de akla getirmektedir. Sağlam olan yapının iç kısmı doğal olarak görülememektedir ne var ki gelenekleşmiş yapım yöntemleri düşünüldüğünde; içte moloz-mıcır-harç karışımı bir çekirdek bulunması, düzgün kesme taş örgünün kaplamadan ibaret olması çok muhtemeldir.

Kemerde ise daha ince, iç yüzeyleri kemer eğrisini oluşturacak şekilde kavisli işlenmiş taşlar, kemer yayına dik açıyla yerleştirilmiştir. Taş diziminin yarattığı görünüm farklılığının yanı sıra kemer yüzeyinin duvar yüzeyine göre ~5 cm taşıntılı olması, kemeri vurgulu bir öge olarak öne çıkarmıştır. Kemerin üzengi noktasından aşağıda kalan 1.23 m’lik kısım da kemer yüzeyiyle tümleşecek şekilde taşkındır. Cephelerde belirgin olan ve aynı şekilde hafif taşkın bir diğer öge, köprüde yatay üst hizayı vurgulayan korniş unsurudur. Korniş taşları da beden duvar taşlarına göre daha ince kesitlidir. (Şek. 2, Fot. 5)

Tabliyenin, yakın tarihli dolgular altında kalmış olan özgün döşemesinin nitelik ve niceliği halihazırda belirsizdir. Bugün tabliye üzerinde izlenen briket, parke taşı döşeme ve demir korkuluklar özgün değildir.

“Kitabe köşkü”nü meydana getiren bileşenler arasında kireçtaşı bloklar ve ince bir mermer levha söz konusudur. Yazıtın işlendiği mermer lavha, ortadaki ana blok üzerine tutturulmuştur. Bunların üzeri çimentoyla sıvanarak yağmur sularının bitişme aralına sızıp uzun vadede tahribat yaratmasının önüne geçilmiştir.

Mansap tarafının güney ayağının kıyıyla birleştiği kesimden itibaren köprü bedenine ait olmayan ancak bütünleşik olarak 3-4 metre boyunca uzanan, kıyı hattını berkitmeye yönelik bir moloz taş duvar örgüsü de gözlemlenmiştir.

Süsleme Özellikleri

Köprünün dikkat çekici bir süsleme programı yoktur. Cephede, blok taş örgüsünün masif ifadesini kornişin, kemerin, kemer altı dik ve yatay satırların yatay-dikey-eğrisel doğrultulu çizgisel / geometrik hareketliliğiyle ve taşıntılı yüzeylerin plastik etkisiyle kıran düzenlemeler, yapının görece estetik ifadesine katkıda bulunan kompozisyonlardır.

Fot. 4: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü; tabliyeye güney (a) ve kuzeyden (b) bakış. (2021)

Kitabe köşkünü meydana getiren bloklar düzgün işlenmiştir. Ayna taşını iki yandan çerçeveleyen hafif taşkın dikmelerin iç yüzeyleri, bir özeni yansıtacak şekilde yuvarlatılarak yumuşak bir geçiş sağlanmıştır. Mermer kitabeliğin merkezinde, köprünün cepheden görünümünü yansıtan bir motif yer almaktadır. *Sivri kemerli köprü gözü* motifinin merkezine de bir ay-yıldız motifi yerleştirilmiştir. Ay-yıldız motifinin özgün olarak da kırmızı boyalı olduğu izlenimi güçlüdür. Motifler kazıma tekniğiyle işlenmiştir. Merkezdeki motifin üstünde ve iki yanında, metinlerin yerleştirildiği kartuşlar yer almaktadır. Ancak iki yanda da metinler, kemer motifinin üzengi hizasında son bulan kartuşlara sığmadığından, aşağıya kartuşsuz boş yüzeyde de sürdürülmüştür. Kartuşlar içinde yazılar kabartma tekniğiyle verilirken, kartuş dışındaki kısımda kazıma tekniği kullanılmıştır. (Şek. 1; Fot. 8, 16)

Fot. 5: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü menba cephesi. (2025)

Fot. 6: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü menba cephesinde kuzey (a) ve güney (b) kıyı bağlantı bölümleri. (2025)

Fot. 7: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü mansap cephesine doğudan bakış. (2021)

Fot. 8:
Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü
tabliye güncel
durumu ve “kitabe
köşkü”. (2021)

DEĞERLENDİRME

Köprünün Sanat Tarihsel, Mimari ve Kültürel Nitelikleri

Bu köprü gibi *tek gözlü, doğrusal planlı, düz* tabliyeli olup dereler, küçük akarsular üzerinde çoğunlukla mahalleleri ya da yerleşim ile tarla ve mezarlıkları birbirine bağlamak için inşa edilmiş köprü örnekleri Anadolu genelinde çok sayıdadır. Ancak, büyük akarsular/vadiler üzerine kurulmuş anıtsal nitelikte bazı tek gözlü köprüler¹⁸ bir yana, tek gözlü küçük köprülerin günümüze gelebilen çoğunluğu geç dönem yapıları olup yuvarlak kemerlidirler.¹⁹ Konu olan yapının aynı yerleşimde bilinen bir örneği yoktur.²⁰ İl

18 Selçuklu’dan Osmanlı’ya, büyük akarsular üzerine kurulmuş büyük, anıtsal tek gözlü birçok köprü bilinmektedir. Ör.: *Akköprü* (sivri kemer, 16-17. yy, Pozanti-Adana, bk. Çam, 2010, 375; Çulpan, 2002, 241); *Dandalas Köprüsü* (yuvarlak kemer, Erken Osmanlı d., Karacasu-Aydın, bk. Çulpan, 2002, 96; Aydın Kültür Envanteri, 2012, C.2 / 144, 176); *Mostar Köprüsü* [sivri kemer, 16. yy., Bosna-Hersek, bk. Bozkurt, 1952, 47-51; Çulpan, 2002, 158-163.)

19 Kemer formları ve inşa malzemeleri farklılık gösteren ve geniş bir zaman aralığında farklı dönemlere tarihlenen çok sayıda “tek gözlü küçük taş köprü” örneği ve bu konuda genel bir değerlendirme için bk. Özbay, 2020, 822-825. Farklı illerden tek gözlü küçük köprü örnekleri olarak bk. *Arappınarı Köprüleri* (yuvarlak ve segman kemer; Geç Osmanlı, Tire-İzmir, bk. Özbay, 2020, 448-464); *Kanlıdere Köprüsü* (yuvarlak kemer; Geç Osmanlı, Bayındır-İzmir, bk. Özbay, 2020, 490-492); tümü Mersin-Mut dahilindeki *Eşekçi* [sivri kemer, Karamanoğulları d.(?)], *Taş* [yuvarlak kemer, Karamanoğulları d.(?)], *Arı* [sivri kemer, Karamanoğulları d.(?)], *Keben* [sivri kemer, Karamanoğulları d.(?) bk. Sözlü, 2017], *Müftü* (yuvarlak kemer; Geç Osmanlı d., bk. Develi, 1991, 209) *Köprüleri*; *Şirindere Köprüsü* (yuvarlak kemer, 19. yy., Aydın, bk. Özbay, 2020, 372-375); *Tabakhane/Tahir Paşa Köprüsü* (yuvarlak kemer, 19. yy., Aydın, bk. Aydın Kültür Envanteri, 2012, C.1 / 84; Özbay, 2020, 300-302).

20 1950’li yıllara ait olduğu belirtilen bazı eski fotoğraflarda görülen, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprü ve Türbesi’nin 1,7 km güneyindeki Harbiye Şelaleleri’nde su değirmenlerine ulaşım sağlayan, kâğıt ayaklı, basit kirişli, küçük köprü örneklerinin (Fot. 1) hiçbir kalıntısı artık mevcut değildir.

bazındaki yakın çevrede **Batayaz Köprüsü** (sivri kemer; Geç Osmanlı; Samandağ), **Seldiren Köprüsü** [sivri kemer; Osmanlı dnm. (?); Samandağ], **Ağrımaz Köprüsü** (segman/basık kemer; Fransız Mandası, Yayladağı)²¹; **Karamurt Hanı** yakınlarındaki **Taş Köprü** (yuvarlak kemer, ~Geç Osmanlı, Belen); Hanyolu – Çatbaşı arasındaki eski yol üzerinde bir **taş köprü** (sivri kemer, dönem belirtilmemiştir); **Hacı Abdullah Köprüsü** (kemer tipi belirtilmemiştir, 19. yy. sonu-20. yy. başı, Kışlak); **Mezere Köprüsü** [sivri kemer, Osmanlı(?), Arslanyazı]²² dikkate değer yapılardır (bk. **Fot. 9, 10, 11, 12**) ancak hiçbirinin yapının doğrudan benzeri değildir ve hiçbirinde malzeme dili Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü’ndeki kadar muntazam değildir.

Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü’nün kıyı ayakları iki yanda anakayaya dayanacak şekilde inşa edilmiştir. Menba cephesinde selyaran ya da taşkın sularının köprü bedenine yüklenmesini önleyip suyu gözün içine yönlendirecek eğimli bir yüzey düzenlemesi görülmediği gibi mansap cephesinde de yapıyı destekleyici payanda, mahmuz gibi öğeler yoktur. Tek gözlü köprülerde, çok gözlü köprülerin orta ayaklarını koruma işlevi gören selyaran unsurlarının bulunması doğal olarak beklenmez ancak menba cephesinde, gözün iki yanındaki duvar yan yüzeylerinde, suyun köprü bedenine yüklenmesini, çalı-çırpı ve alüvyon biriktirmesini önlemek amacıyla akıntıyı göze doğru yönlendiren hafif ağımlı yüzey düzenlemeleri beklenir. Bunun mukabili mansap cephesinde de köprü-kıyı bağlantısını zarara uğratabacak su hareketlerinin önlenmesi gayesiyle uygulanabilir. Ancak köprüyü yapan ve yaptıranın, derenin küçüklüğüne bakarak burada köprüye zarar verebilecek bir taşkın oluşmayacağını varsaymış olmaları muhtemeldir. Ne var ki yıllar içinde yörede ciddi zararlarla yol açan seller yaşanmış; ünlü şelalelerin de zarar gördüğü 2015 selinde taş köprünün hemen 60-70 metre kuzeyinde yer alan yeni betonarme köprü (Harita 1) yıkılmış²³, ancak bu taş köprü ayakta kalmıştır. Bu durumda denilebilir ki; mimar, köprü gözünün su tahliyesini kolaylaştıracak şekilde düz ve prüzüsüz satırlarına, küçük olduğu için statik açıdan daha stabil olmasına ve kayalara tutunmasına güvenmiş olmalıdır. Akla gelen başka bir faktör de eldeki imkanlarla test edemediğimiz olası bir beton çekirdeğin sağlamlığına güvenmiş olmalarıdır. Köprü 6 Şubat 2023 büyük depremlerini ve sonraki artçıları da yıkılmadan atlatıp günümüze ulaşabilmişse de beden örgüsünde taşların oynadığı, derzlerin açıldığı, hizaların kaydığı izlenebilmektedir.

Köprünün özgün tabliye yüzeyi günümüzde dolguların altında kalmıştır. Bugün görülen demir korkulukların da özgün olmadığı anlaşılmıştır. Tabliyenin özgün durumuna ilişkin; zemininin, korniş dizisinden yaklaşık 20-30 cm daha aşağıda olması, böylece bu kornişlerin köprü sınırlarını belirleyen sembolik korkuluklar olması gibi özellikler, bazı köprü örneklerinden hareketle de yürütülebilecek kuvvetli tahminler arasındadır. Aydın-Muğla eski yolu üzerinde görülen ve 20. yüzyıl başlarına tarihlendirilen iki köp-

21 Bahsi geçen bu üç köprüyle ilgili olarak bk. Hatay Kültür Envanteri, 2011, C.2 / 305, 306, 319; Temiz, 2017, 470, 477.

22 Hanyolu–Çatbaşı arasındaki taş köprü, Hacı Abdullah Köprüsü ve Mezere Köprüsü için bk. Temiz M, 2014b, 384.

23 Bu konuyla ilgili olarak bk. HatayTube, 2015; Antakya Gazetesi, 2021.

rü (Bk. Özbay, 2020, 319-327; bk. **Fot. 13**); 1903/4 tarihli kitabesi olan *Muharremşah Köprüsü* (Uşak. Bk. Acar, 2016a, 28; Özbay, 2020, 224-226. Bk. **Fot. 14**); 20. yüzyıl başlarına ait *Gökçealan Taş* (Manisa. Bk. Özbay, 2020, 836); *Arpaçay* (İzmir. Bk. Özbay, 2020, 733-740); *Akgedik-Kangal I, II ve V köprüleri* (Topçu, 2019, 777) tabliyenin özgün durumuyla ilgili fikir yürütmeye yararlı örneklerdir. Tabliyenin iki kenarının, zeminden ~10-30 cm yükseklikteki kornişlerle sınırlandırıldığı, kimi zaman bu kornişlerin üzerine metal korkuluk da monte edildiği görülen bu gibi örnekler, Osmanlı coğrafyasında, geç dönemden itibaren korkulukların bir duvar olarak uygulanmasından vazgeçilmeye başlandığını, bir anlayış değişimi olduğunu düşündürmektedir.

Tabliyenin güney kenarı üzerinde, kemer kilit taşının hizasında ortalı şekilde yer alan, halk yapı sanatı ölçeğinde mütevazı “kitabe/tarih köşkü”nü (**Fot. 8, 16; Şek. 1**), sultan yapısı olan *Edirne Mecidiye Köprüsü*’nün “kitabe köşkü” (bk. **Fot. 15**) gibi anıtsal örneklerle (bk. Akçıl Harmanakaya, 2022) kıyaslamak makul değildir ancak *Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü*’ndeki bu uygulamanın esin kaynaklarını gözden geçirmek açısından yararlıdır. Bu bağlamda; tarihin en başarılı köprücülerini olan Romalılar’ın ve Osmanlılar’ın, inşa ettirdikleri önemli / anıtsal yapılarda, özellikle köprülerde bâni (yaptıran), mimar/sanatçı ve yapımla ilgili çeşitli bilgiler veren, kimi zaman şiirsel söyleyişlere kodlanmış “ebced” ile tarih düşürülen, özellikli ve müstakil görünümleri dolayısıyla “köşk” olarak nitelendirilen bu unsurlara dikkat çekmek yerinde olacaktır.²⁴ (bk. **Fot. 15**)

Köprünün dikkat çekici bir süsleme programı yoktur. Ancak mimari bir eserin, içinde bulunduğu fiziksel çevreyle *malzeme ve görünüm açısından oluşturduğu uyum ya da zıtlıklar*; yapının malzeme ve biçimlendirme kaynaklı ifadesi, inşa edenlerin belirli bir sanat kaygısı olduğunu akla getirir ve bunlar bütünsel olarak, görece bir estetik okumaya layıktırlar. Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü de zaten reel varlık nedeni olan dere, derenin vesile olduğu sarmaşıklı, çınarlı, defneli orman dokusu içinde oldukça pitoresktir (**Fot. 3, 4, 5**). Süsleme programı olmamasına, geç dönem ve kırsal bölge yapısı olmasına karşın

24 *Tarih köşkü* unsurlarının varyantları *Cendere Köprüsü* (Adıyaman, Roma d. Bk. Tunç, 1978, 43-45; O’Connor, 1993, 129; Tanyeli, 2000, 12); *Puente Romano* [Cordoba. MÖ 27 - MS 14 / Roma. Orta Çağ ve sonrasında birçok onarım-restorasyonlu. Bk. O’Connor, 1993, 103-104. **Fot. 15**]; *Kesik Köprü* (Kırşehir, 1248. 1614, 1693 ve 1925 onarımlı ve restorasyonlu. Bk. İlter, 1978, 167-174; Çulpan, 2002, 63-64; Tunç, 1978, 113-115. **Fot. 15**); *Hıdırlık (Yeşiltırmak) Köprüsü* (Tokat, 1250. Bk. İlter, 1978, 175-182; Çulpan, 2002, 62-63; Tunç, 1978, 98-100.); *Gazi Mihal ve Yıldırım Bayezid Köprüleri* (Edirne, Roma orijinli, 14. yy.-1420-1544-1640 tamir ve yenilemeli. Bk. Çulpan, 2002, 88-91; Tunç, 1978, 79-81; Eyice, 1996; Atak, 2008, 48-52; Bayatlı, 2015, 29-35.); *Uzunköprü* (Edirne, 1443. Bk. Çulpan, 2002, 98-105; Tunç, 1978, 192-195; Tanyeli G., 2000, 16; Atak, 2008, 76-91; Akçıl, 2012); *Şehabeddin Paşa (Saraçhane) Köprüsü* (Edirne, 1451. 1702-1887 ekleme ve onarımlı. Bk. Çulpan, 2002, 107-109; Tunç, 1978, 159-162; Atak, 2008, 130-136; Bayatlı, 2015, 41-49); *Lüleburgaz, Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü* (Kırklareli, 1564. Bk. Bozkurt, 1952, 35-40; Çulpan, 2002, 140; Tunç, 1978, 174-175); *Büyükkçekmece Köprüsü* (İstanbul, 1567-68. Bk. Bozkurt, 1952, 52-70; Çeçen, 1988, 432-433; Çulpan, 2002, 142-147; Tunç, 1978, 39-42; (Eyice, 1992d); *Ekmekçizâde Ahmed Paşa (Eski / Tunca) Köprüsü* (Edirne, 1607-8. Bk. Çulpan, 2002, 170-171; Tunç, 1978, 189-191; Eyice, 1994e; Bayatlı, 2015, 77-87; Acun, 2014, 3-4) gibi yapılarda örneklenebilir.

Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü’nde, Osmanlı köprü mimarisindeki klasik estetik eğilimleri çağrıştıran malzeme ve sivri kemer kullanımı, *halk yapı sanatı* ölçeğinde bakıldığında, dikkate değer bir özelliktir. Ancak belirtmek gerekir ki kemer yüzeyi klasik Selçuklu ve Osmanlı köprülerinde karşımıza içerlek bir vurguyla çıkmaktayken (detay ve örnekler için bk. (İlter F. , 1978b); (Bozkurt, 1952) Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü’nde kemer yüzeyi cephe düzleminden dışa taşkın olarak vurgulanmıştır.

19. yüzyıl Osmanlı dünyasında, 18. yüzyılda filizlenip Tanzimat’la birlikte yükselişe geçen ve genelde *Batılılaşma* olarak adlandırılan, 20. yüzyıla da sirayet eden Avrupa kaynaklı *tarihsel - canlandırmacı* sanat akımlarının (Ör.: Neo-Klasik, Neo-Gotik, Neo-Rönesans, Barok, Ampir) ve yeni beliren estetik anlayışların (Ör.: Art Nouveau, Art Deco) ayrı ayrı, kimi zaman da bu akımlara ilişkin özelliklerin bir arada (eklektik) kullanıldığı yaklaşımların mimari eserleri biçimlendirmede ve süslemede oldukça etkili olduğu bilinmektedir. Bunların yanı sıra 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, yeni teknolojik imkanları ret emeyen fakat biçimlendirmede Selçuklu ve Osmanlı’nın özellikle dini yapılarındaki öge ve formları yeni mimariye ve yeni yapı türlerine uyarlayan Birinci Ulusal Mimarlık akımı; 1940’lardan sonra da özellikle yöresel-kırsal sivil mimarlık kültürünün form ve görünümelerini yeni mimariye uyarlama eğilimindeki İkinci Ulusal Mimarlık akımı dikkat çeker.²⁵ Bahsi geçen Avrupaî etkilerle inşa edilmiş yapılar tüm Osmanlı ülkesinde görülebileceği gibi Antakya’da da kent merkezindeki Kurtuluş Caddesi ve bağlantılı olan Saray Caddesi ile Silahlı Kuvvetler Caddesi boyunca dizilmişlerdir. Bu tarihsel akımlar, özellikle Fransız Mandaterliği döneminde inşa edilmiş birçok binanın düzenlemelerinde, cephe dekorasyonlarında belirleyici olmuştur.²⁶

Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü’nün inşa tarihi, betonarme ve demir köprü inşaatının çoktan yaygınlaştığı, hatta yetkinliğe ulaştığı bir dönemdir²⁷. Buna karşın binlerce yıllık geleneksel malzeme olan taşın tercih edilmesi dikkate değerdir.²⁸ Devşirme olmayan, bu köprü için özel olarak hazırlandığı anlaşılan düzgün kesme taş malzeme ve muntazam örgü tekniği, azımsanamayacak bir malzeme - ustalık - işçilik ederi de düşünüldüğünde, masraftan kaçınılmadığını ve yapıya özenildiğini göstermektedir. Bu özünün “estetik” mahiyeti ise, görece ücra bir köşedeki bir köprü yapısından beklenebilecek olanın biraz üzerindedir. Elbette yapıyı, sanat ve mimarlık tarihinde etkili olmuş üsluplardan birine dahil etmek güçtür. Yapı, örneğin, kronolojik olarak en yakın süreçteki *İkinci*

25 Bu konularda bilgi için bk. Eyice, 1981; Kuban, 2021, 505-618, 674), Sözen, 1984; Hasol, 2017; Aslanoğlu, 2010; Gümtüş, 2023.

26 6 Şubat 2023 depreminde önemli bir kısmı ciddi zarar görmüş, bazıları tamamen yok olmuş bu yapı stoku konusunda Bk. Temiz, 2002; Temiz, 2006a.

27 Bu bağlamda bk. İlter İ. , 1995, 74; Tyrrell , 1911, 151, 396, 407; Batur, 2009; Sezer, 2010, 177-186; Polat, Aydın Öksüz, & Tanış Mustafa, 2018; Özbay, 2023.

28 Yörede, modern çağın getirdiği teknik yeniliklere/olanaklara karşın 20. yy. ortalarına hatta üçüncü çeyreğine kadar geleneksel malzeme ve inşa tekniklerinin halk mimarlığında kullanımının devam ettiğini gösteren bazı örnekler için bk. Temiz F. M., 2019; Temiz F. M., 2013; Temiz F. M., 2014a; Temiz F. M., 2014c; Temiz F. M., 2016; Temiz F. M., 2017; Özbay, 2017a.

Ulusal Mimarlık akımının ilkeleriyle net bir uyum göstermez. Kent merkezindeki örnekleri nedeniyle etkili olabilecek neo-klasik, neo-gotik ve eklektik yaklaşımların göstergesi olabilecek unsurlardan da net olarak bahsetmek zordur. Ancak, tercih edilen malzeme, örgü tekniği, kemer formu, sembolik nitelikteki minyatür kitabe köşkü nedeniyle, mimar ve bâninin dağarcığında yer etmiş olabilecek klasik Osmanlı köprülerine ve yer yer bahsi geçen tarihsel üsluplara öykünmeden söz edilebilir.

Fot. 9:
Battayaz Köprüsü,
Samandağ-Hatay.
(~2002).

Fot. 10:
Seldiren Köprüsü.
Samandağ-Hatay.
2002. (Hatay
Kültür Envanteri,
2011, C.2 / 306)

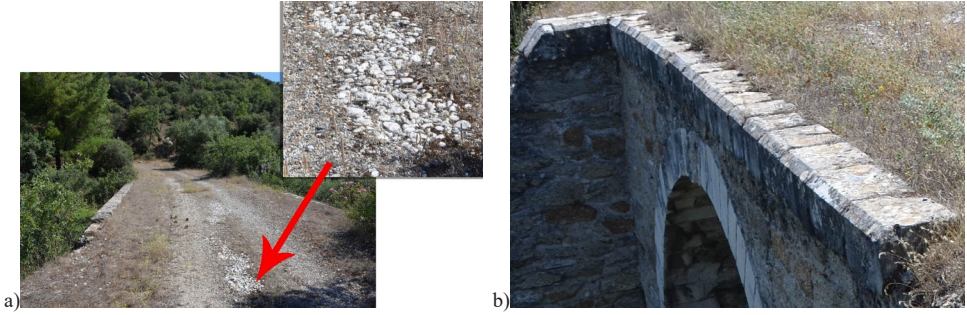

Fot. 11:
Karamurt Hanı
yakınlarındaki *Taş*
Köprü (2021)

Fot. 12:
Ağrımaz Köprüsü,
Yayladağı-Hatay. (2009)
(Hatay Kültür Envanteri,
2011, C.2 / 319)

Fot. 13: Aydın-Muğla bağlantısını sağlayan eski yol üzerindeki köprüler üzerindeki döşeme (a) ve korkuluk yerine geçmiş kornişler (b). (2018)

Fot. 14: *Muharremşah Köprüsü* (Uşak) tabliye düzlemi kornişler. (2017)

Fot. 15: *a) Cordoba-Roma Köprüsü* (İspanya) ortasında karşılıklı köşk ve heykelli sunak unsurları. (2015). *b) Kesik Köprü* (Kırşehir) kitabeliği. (2023) *c) Mecidiye Köprüsü* (Edirne) kitabe köşkü (Akçıl Harmankaya, 2022, 1535.)

Kitabe, Bâni, Köprünün Adak Mahiyeti ve Adandığı Sağlık Kültü

1957 yılında inşa edildiği kesin olan köprünün bânisi (inşa ettiren), kitabedeki Türkçe yazıdan hareket edecek olursak *Kâsım Sâlim*'dir ki bu söyleyişte, Arapçada kullanımı yaygın olan bir ifade biçimi olarak iki kelime arasından düşürülen bir “ibn veya “bin” (oğlu) kelimesinin varlığı gözetilmelidir. Buna göre ifade Salim oğlu Kasım şeklinde değerlendirilebilir. Fakat Arapça ifadede *Sâlim Kâsım* şeklinde bunun tersi yani Kasım oğlu Salim olarak yorumlanabilecek bir yazılış dikkat çekmektedir (Bk. **Tablo 1, Şek. 1, Fot. 16**). Bunların yanı sıra, aile mensubiyeti olarak da Arapça metinde *el-Eyyûb* ifadesiyle baninin Eyyüp adlı daha eski bir ataya dayandığı vurgulanmıştır. Türkçe yazıda ise dikkat çeken küçük *Güven* kelimesinin, bâninin devlet nezdindeki güncel-resmî soyadı olduğu anlaşılmıştır. Bani kimliğini netleştirebilmek ve mümkünse köprünün inşasıyla ilgili bilgi ve görsel bulabilmek umuduyla Mersin'in Kazanlı “köyünde”²⁹ yaptığımız araştırma esnasında, Kazanlı muhtarlığında Muhtar Süleyman Serin'e rastlanamamıştır ancak orada bulunan ve biri 60'lı yaşlarında olan iki kişiden de ne yazık ki söz konusu Salim ve Kasım isimleriyle ilgili güncel bilgi elde edilememiş ve bu bilgiye ulaşmanın pek mümkün görünmediği söylenmiştir. Köyün mezarlığında yaptığımız gözlemlerde, bazıları türbe biçimli, kubbeli baldaken kuruluşlarla örtülü olan ve Güven soyadını taşıyan mezarlar tespit edilmiştir. Güven soyadını taşıyan bu mezarların görkemli şekilde düzenlenmiş olan bazılarının da Eyüpzâde olarak ifade edilen bir ata soyuna dayandırıldığı dikkat çekmiştir. Ayrıca doğ.1898 – öl.1964 tarihlerini taşıyan Eyüp Güven mezarı, baldaken türbe şeklinde betonarme bir kuruluş içine alınmış “Eyyüpzade Salih oğlu” Muhyittin Güven (1923-1976) mezarı, yine “Eyyüpzade Salih oğlu” Şehabettin Güven (1910-1970) mezarı saptanabilmektedir.³⁰ (bk **Harita 2, Fot. 19**) Mezarlığın aileye

29 Bugün artık büyük şehire bağlı “modern” bir mahalleye dönüşmüş olan Kazanlı Mahallesi.

30 Aileye ait bu mezar taşlarının özellikle 1970'lerden önceye ait olanlarında, köprü kitabesinde dikkat çeken iki dille ifade etme anlayışının benzeri olarak aynı mezarın farklı yüzlerinde Türkçe ve Arapça ayrı yazıtların varlığı da dikkate değer bir ayrıntıdır. (bk **Fot. 18**) Türkiye'de

ait olduğu anlaşılan bu bölümünde bazıları eski lahit biçimli ve görece süslü olan birkaç kitablesiz mezar da görülmüştür. Bununla birlikte köprü kitablesinde okunan Salim ve Kasım isimlerinden yalnız Salim, 1942-2008 tarihli bir mezarda görülmüştür ki bu kişi köprü yapıldığında 15 yaşında olacağından, bâni ya da bâninin babası değildir.

İnternet üzerinde yaptığımız çeşitli taramalarda, “Mersin Kazanlı Esirzade Taziye Merkezi” başlıklı bir Facebook hesabının (bk. Mersin Kazanlı Esirzade Taziye Merkezi, 2025) duyuruları arasında 12.02.2025 tarihli olarak “Kasım Güven’in eşi Zühre Güven’in vefatı”na ilişkin duyuruya rastlanmıştır. Bilgi alabilmek umuduyla duyuruda ismi geçen aile fertlerine ve duyuruyu yayınlayan kişiye ulaşma çabalarımız ne yazık ki makalenin son rötüşlerinin yapıldığı zamana kadar olumlu sonuçlanamamıştır.

Tablo 1: *Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü* kitabe metni.

وَمَا تَقْدُمُوا لَأَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ	
BU KÖPRÜYÜ	من فضله تعالى تبرع بعمل هذا
YAPTIRAN	الجسر ابتغاء مرضاة الله
MERSİNE	سالم قاسم الآيوب
BAĞLI	قرية القاطنليه
KAZANLI	مرسين
KÖYÜNDE	١٣٧٧ هجري
N KASIM	١٩٥٧ ميلادي
SALİM	1957

Ayrıca, kitabe bloklarının yan yüzeylerine kazınmış “BEHZET / KÖSE ALİ / ...” isimleri, kanımızca, bâniye ilişkin bilgilerin dahi sığmadığı mermer kitabelikte yer bulamayan ama inşa ettikleri yapıya imzalarını atmak isteyen usta ve/veya taşçı isimleri olabilir. Bu yönde bir değerlendirme, az bilgiyle hareket ettiğimiz bu koşullar altında makul görünmektedir. Benzer kazıma tekniğiyle yazıt oluşturma yönteminin yörede başvurulan bir yöntem olduğu, köprünün hemen 60 m doğusundaki mezarlıkta rastlanan eski mezar yazıtlarıyla da desteklenebilir. (Fot. 18)

Hatay’dan Mersin dolaylarına kadar yoğun varlık gösteren Arap Alevileri’nde Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişi müteakip yaygın bir durum haline gelen çift anadil olgusunu işaret eder ve dil-söz varlığının yanı sıra Arap ve Türk kültürlerinin her ikisini de benimseme ve özümseme yönelimi olarak da okunabilir. Günümüzde de bölgede çift anadillilik yaygındır. [Yöredeki söz varlığına ve çift anadillilik hususlarına ilişkin olarak bk. Cengiz, 2009; Nakib, 2004; Halayqa & Ağbaht, 2014/2015; Özbay, 2017b; Ağbaht & Greve, 2024; Özbay, 2023]

Fot. 16: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü; “kitabe köşkü” ve kitabe. (2021)

Fot. 17:
Kitabe “köşkü”nün
yan taraflarında kazıma
yazılar. (2025)

Fot. 18: *a)* Hatay-Harbiye, Köprü yakınlarındaki mezarlıktan latin ve arap harfli kazıma yazıt örneği içeren H 1374 (M 1954/55) tarihli bir mezar. *b)* Mersin-Kazanlı, mezarlık alanında farklı yüzeylerde hem Arapça hem Türkçe yazıt sunan mezar örneği. (2025)

Harita 2: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü ile bâninin memleketi Kazanlı'nın konumları. (Google Earth Pro görüntüsü üzerine işleyen: E. Özbay, 2025)

Fot. 19: Mersin'in Kazanlı mahallesinin mezarlığında Güven ailesine ait bölümde mezarlar, köprü kitabesinde geçen Eyüp ismiyle ilişkili olabilecek Eyüp ve Eyyüpzade ifadeleri. (2025)

Fot. 20: Mersin'in Kazanlı mahallesi mezarlığının karşısında, aslen Lazkiye'de doğup büyüdüğü söylenen Şeyh İbrahim el-Esir'in türbesi ve etrafında gelişmiş hazire/mezarlık. (2025)

Köprü'nün inşasıyla, öyküsüyle ilgili olarak yöre halkından, çevreye vâkıf, yaşı konuyla ilgili tanıklık belirtmeye elveren kimseler arasından görüş sorduğumuz Hamit Karadaş (1948 doğumlu, Msayel muhiti sakini) ve Aziz Büyükaşık (1946 doğumlu, Yakto sakini), köprü'nün yapımından önceki duruma ve sonraki değişime ilişkin çocukluk anılarını dillendirirken, eskiden dereden zorlu bir geçiş söz konusu olduğunu, türbenin ve çevresinin de bakımsız, pejmürde halini anımsadıklarını, daha sonra köprü'nün inşa edilip yolun yapıldığını ve türbe yapısının yenilendiğini ifade etmişlerdir. Gençliklerinde edindikleri bir bilgi olarak da Mersinli birinin türbeye iyileşmek umuduyla geldiğini, adak adadığını, iyileşince de bu köprüyü inşa ettirip, yolu yaptırıp, türbeye de bakım yaptırdığını belirtmişlerdir.

Köprü'nün inşasına değinilen, yapının adak mahiyetini işaret eden, ancak hasta kişi, soyisim ve tarihlerle ilgili bilginin kitabeye nazaran biraz farklı yorumlanmış olduğu bir beyanat da şöyledir:

“(…) Mersin Kazanlı köyünden Salim Güler adında felçli bir adam gelmişti. Adam, eğer iyileşirsem bu yola köprü yaptıracağım diye adakta bulundu. Sonra bu felçli adam yürüyerek gitti. Türbeye gelmek için geçilen derenin üzerine de köprüyü ve yolu yaptırdı. (Bedii Yalçinkaya, 45, Ortaokul, Harbiye)” (Türk, 2009, 104)

Köprünün inşasıyla ilgili beklenmedik detay bilgilere ise, 60’lı yılların başında köprü ve Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi civarında dolaşp bilgi toplayan Dr. Edip Kızıldağlı’da rastlanmıştır. Kızıldağlı’nın 1964 basımı “Halk Hazineleleri (İnançlarımız)” başlıklı kitabında, *Dünyanın Cennetinde Gördüklerim (Ş. Yusuf Hekim)* alt başlığı altındaki satırlar bu bağlamda önemlidir:

“Ben hekim olduğum için evvela Şeyh Yusuf Hekim’den ziyarete başlayacağım. Hekimler hangi milletten olurlarsa olsunlar birbirlerini severler. (...) Çifte kastaldan iki kilometre kadar yokuş yukarı yürüyünüz, birinci dükkanları geçiniz, ikinci dükkanlar³¹ arasında sol tarafa giden bir yol vardır. Oradan yürüyün, kavak ağaçları ve erik bahçeleri arasından geçin, dere içinde önünüze bir köprü çıkacak, bu köprü üzerinde bir kitabe var: Mersin’in Kazanlı Köyünden Kasım Salim tarafından 1957’de yaptırılmış. Hikayesi çok enteresan: Bu zengin adamın hasta bir yavrusu var, dolaşmadık bir tabib bırakmamış, hiçbirinden şifa bulamayınca kendisine bu ziyareti salık vermişler, o da kalkıp çocuğunu buraya getirmiş, o zaman burası harabe ve yolu olmayan bir yermiş. Allahın izni ile hastası iyileşmiş. Mersinli Kasım Salim de onbeş bin lira³² masraf ederek ziyareti (türbeyi) tamir ve köprüyü inşa ettirerek yolu bütün dertlilere açmış. Ne büyük bir hayır işlemiş.” (Kızıldağlı, 1964, s. 23)

Gerçekten de Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi’nin girişi açıklığı üzerindeki kitabede görülen Miladî tarih de 1957’dir. **Fot. 21** ve **Tablo 2**’de gösterilen Arapça metnin Türkçeye çevirisi şöyledir: “*El-Fatiha, sene 1376 H. / 1957 M. ’de Şeyh Yusuf el-Hekim hazretlerinin (ona selam olsun) bu mübarek kubbesi (türbesi), Şeyh Ali, Salih, Ahmed Msayel ve diğer kardeşlerin himmetiyle inşa edilmiştir.*”

Dr. Edip Kızıldağlı’nın verdiği bilgiye ve halktan kimselerin ifadelerine göre köprüyü yaptıran kişi aynı süreçte virane halde olan türbenin tamiri (ve/veya kubbesinin inşası?) için de bağışta bulunmuştur (Bk. Kızıldağlı, 1964, 23). Fakat türbe kitabesi, köprüdekinden farklı olarak Şeyh Ali, Salih, Ahmed ve diğer kardeşlerin himmetinden

31 Antakya’dan gelip, Harbiye’den geçerek Yayladağı’na devam eden ve oradan da Suriye’ye yönelen ana yoldan ve yol üzerinde günümüze değin halk arasında “Dükkanabbut” olarak anılan [olasılıkla *Abbut’un* (yani Abdullah’ın) *Dükkanı*’ndan gelmektedir], zamanla küçük bir çarşı ve yol üstü bir ihtiyaç giderme noktasına dönüşen mevkiden bahsetmektedir. (Bk. Harita 1).

32 Kızıldağlı’nın aynı metnin başka bir yerinde “*Bir hekim ki ömrü boyunca bu kadar parayı bir arada göremez*” demesi bu meblağın o gün için önemli bir meblağ olduğunu düşündürür (Kızıldağlı, 1964, s. 23)

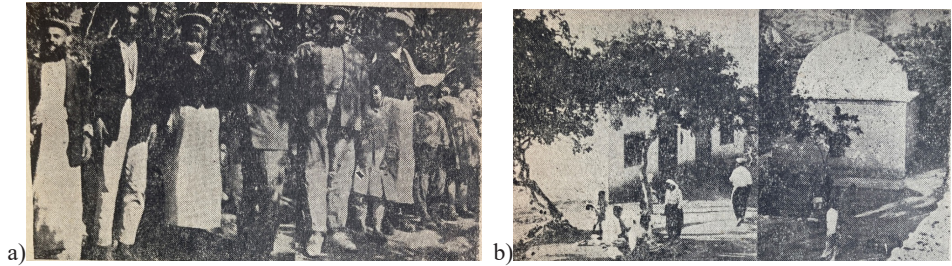

Fot. 21: Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi'nin genel görünüşü, giriş cephesi ve kitabesi. (2021)

Tablo 2: Harbiye, Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi kitabesi metni.

سنة ١٣٧٦ الفاتحة	سنة ١٩٥٧
بنيت هذه القبة المباركة لحضرة	
الشيخ يوسف الحكيم عليه السلام	
بهمة الشيخ على و صالح و احمد مسایل و باقية الاخوان	

bahsetmektedir. Bu noktada şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür: Himmet sözcüğü “emek vermek, gayret etmek, çabalamak, uğraşmak, katkıda bulunmak, yardım etmek” şeklinde geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Bu kişiler, elbette kelimenin geniş anlamında hakları baki kalmak suretiyle, kanımızca bâni değil, yapının, türbe binasının, kubbesinin inşasına fiilen emek verenlerdir zira kitabede “daha da ismi yazılmayan başka kardeşlerin de katkısı”na dikkat çekilmiştir. İsmi geçen ve geçmeyen tüm bu kişiler “bâni”den ziyade, fiilen emek verenler olmalıdır. Buna ek olarak, kişi adlarının sonunda yer alan *Msayel* kelimesi de yörede, eskiden beri Darmaşa adıyla bilinen geniş mahalle içinde, Türbe'nin bulunduğu muhitin adıdır. Bu muhitte geçmişten beri ikamet eden ve yöredeki Arap Alevileri açısından dini rehber pozisyonunu haiz köklü şeyh ailelerinin de “Msayel Şeyhleri” olarak bilindiği dikkate değer bir bilgidir, çünkü kitabede isimlere eşlik eden bu kelime, bahsi geçen kişilerin yer/aile mensubiyetini de belirtmiş olmaktadır. Dolayısıyla; bu kişiler, Mersinli adak sahibinin yaptığı bağışla buradaki fiili çalışmayı yürütmüş-gözetmiş yerli kimseler -ve belki de- Kızıldağlı'nın da ifadesiyle “türbenin hüddamları” yani “bakıcı/koruyucuları”dırlar. (Fot. 22)

Fot. 22: Dr. Edip Kızıldağlı'nın kitabında; **a)** “Ş. Yusuf'un Huddemleri...” **b)** “Ş. Yusuf Hekim ve Moteli” açıklamalarıyla sunduğu görseller. (Kızıldağlı, 1964)

Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi’nin kitabesi ile köprü kitabesi aynı Miladî tarihi taşımaktaysa da Hicrî yıllardaki fark, mimari faaliyetin önce türbede, kısa bir süre sonra da köprüde gerçekleştiğini göstermektedir. Hicrî - Miladî ay/yıl dönüşümleri dikkate alındığında; Hicrî 1376 tarihi verilen **türbe** Miladî takvimde bu yılın mukabili olan **1 Ocak 1957 ile 28 Temmuz 1957 arasında**³³; Hicrî 1377 tarihi verilen **köprü** ise Miladî takvimde bu yılının mukabili olan **29 Temmuz 1957 ile 31 Aralık 1957 arasında**³⁴ inşa edilmiş olmalıdır. Özellikle köprünün inşasının yaz aylarına denk getirileceği düşünülürse, 28 Temmuz’dan önce türbe ve 29 Temmuz’dan sonra köprü olmak üzere her iki mimari faaliyetin de 1957 yazında gerçekleştiği sonucuna varılmaktadır.

1957’den önce de mevcut olduğu kuşkusuz anlaşılan söz konusu *Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi*, adak sahibince yoluna yaptırılmış olan köprüden geçilip ~200 m yokuş yukarı yüründüğünde ulaşılan bir tepenin güneydoğu yamacındaki bir mimari topluluğun en güneyinde, yükselti olarak da en aşağısında, kubbe örtülü kübik bir yapıdır. (**Harita 1, Fot. 21, 22**) Kuzeye açılan girişinin önünde bugün, özgün olmayan betonarme bir baldaken revak yer almaktadır. Cephe düzlemine göre daha içerlek giriş bölümünün iki yanında birer seki, dikdörtgen formlu giriş açıklığının üzerinde bahsi geçen Arapça kitabe mevcuttur. Türbeye içten bakılınca taşla örülmüş dört sivri kemerli bir çardak kuruluş ve pendentifler ayırt edilebilmektedir. Güney yönündeki mihrabın önünde çağdaş mermer kaplanmış bir lahit mezar; doğu ve batı yanlarda birer pencere, üst kesimlerde mazgal açıklıklar görülebilmektedir ancak mimari detay ve nitelikler, yoğun boyamalar ve kaplamalar yüzünden kolay ayırt edilememektedir. Alanda, kuzeye doğru beş evliyanın daha yatır ve türbeleri vardır. İçlerindeki mezarlar yahut kubbeli kübik yatır ve antik fragmanlar özgün olmakla birlikte bugün etraflarına örülmüş türbe görünümlü betonarme binaların, çevre düzenlemeleri ve mermer kaplamaların kimi adak sahiplerince yakın tarihlerde yaptırılmış olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak bir zamanlar türbe etrafındaki konaklamaların gerçekleştiği ya da türbe sorumlularının yaşadığı geleneksel tipte mekanlara ait moloz taş örgülü, özgün mimari kalıntılar gözlemlenebilmektedir (**Fot. 23/F**). Alanın bu fiziki durumu, gözlemcide ilk andan itibaren bir *kült alanı* izlenimi oluşturmaktadır. Nitekim –tarihsel somut belgelere rastlanamamakla birlikte– *Şeyh Yusuf el-Hekim* ile ilgili nesilden nesile aktarılmış, bir ölçüde yerel yazına ve bazı akademik kültür araştırmalarına da yansımış menkıbe külliyyatında onun, insanlara iyilik ve şifa dağıtan bir evliya olduğu anlatılagelmıştır. Halk da zaman içinde bu türbe alanıyla ilgili *kült* niteliğinde birtakım ritüel davranış ve tutumlar geliştirmiştir. Menkıbevi *hekim* vasfı ön planda olan *Şeyh Yusuf el-Hekim*’in, türbeden ~11 km güneydeki Şenköy’de külliyesi, küliye dahilinde türbesi bulunan ünlü Şeyh Ahmed Kuseyrî (1498-1560)³⁵ ile çağdaş olduğu (Tekin, 2000, s. 126), dolayısıyla 16. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Lazkiye’de doğduğu, daha sonra babasıyla bugünkü Harbiye’ye gelip yerleştikleri; Habib Neccar Medresesi’nde o zamanın bilgelerinden Şeyh Muhammed Şerif’ten ders aldığı;

33 Hicrî 29 Cemaziy’el-Evvel 1376 – 30 zilhicce 1376 arası.

34 Hicrî 1 Muharrem 1377 – 8 Cemaziy’el-Ahir 1377 arası.

35 Şeyh Ahmed Kuseyrî Külliyesi’yle ilgili olarak bk. (Temiz, 2014d)

kendisinin de pek çok hekim yetiştirdiği, hatta bunlardan birinin meşhur Dâvûd-i Antâkî olduğu rivayet edilmektedir.³⁶ Şeyh Yusuf el-Hekim'in, dertlerine derman arayan ve maneviyatından medet umarak çevre illerden dahi akın eden, özellikle Cuma-Pazar günleri arasında ciddi yoğunluk oluşturan, türbe çevresinde konaklayıp kurbanlar kesen, yemek dağıtan, adaklar adayan ve armağanlar sunan, türbe etrafında birkaç gün kalıp uyuyan hastaların rüyalarına girerek şifa verdiği, farklı temalı sayısız hikayelerle anlatılagelmiştir.³⁷ (Bk. Fot. 23, 21, 22)

Yusuf el-Hekim türbesinin kuzeyindeki diğer makam/yatırlar, Asklepios kültünü andırırçasına³⁸ inananlarca Şeyh Yusuf el-Hekim'in yardımcıları olarak düşünülen Şeyh Hasan el-Ecrud³⁹; Şeyh Ali bi-Cemb el-Amud⁴⁰; Şeyh Muhammed Libyedri / Beydarî⁴¹,

36 1599'da öldüğü bilinen Antakyalı (Antâkî) Dâvûd, başta tıp olmak üzere kelâm, mantık, felsefe, cebir ve astronomiyle ilgili birçok kitap ve risâle yazmış olan hekim, eczacı, astronom, matematikçi, mütefekkir ve şairdi. İlk gençliğinde Antakya'ya gelmiş olan İranlı tıp bilgini Muhammed Şerîf'in önce hastası, tedavi sürecinden itibaren de öğrencisi olmuştur. Muhammed Şerîf'in Antakya'dan ayrılmasından ve babasının ölümünden sonra Davûd Antakya'dan ayrılır; 1568-69'da Şam'da iken ünlü *Tezkire-i Dâvûd* adlı eserini yazmaya başlar. Bu arada hasta tedavisine de başlayan Antâkî, Kahire'ye giderek Zâhiriyye Medresesi'nde bir yandan ders okuturken bir yandan da hekimlik yapar (Bk. Demirhan Erdemir, 1994). Ancak hikayelerde anlatıldığı üzere Dâvûd-i Antâkî ile Şeyh Yusuf el-Hekim ilişkisini doğrulayan bir bulgu, bilgi veya belgeye rastlanmamıştır. Hatta Yusuf el-Hekim'in hocası olduğu söylenen Muhammed el-Kebir (veya Şerif) adlı kişinin asıl Davud'un hocası olduğu anlaşılmaktadır. Halk belleğinde yoğrulmuş bu kişiliklerin ilişkisi menkıbevi bir yakıştırma gibi görünmektedir. Hüseyin Türk'ün Mehmet Sılay'dan (Sılay, 1989, 56-58) aktardığına göre; Yusuf el-Hekim ile Dâvûd-i Antâkî akran ve de çocukluk arkadaşlarıdır. Tıp eğitimlerini mezkur hocadan birlikte almışlardır ve hatta Dâvûd-i Antâkî'nin *Tazkirat* adlı kitabında bahsi geçen ilaçlar üzerinde birlikte çalıştıkları tahmin edilmektedir (Bk. Türk, 2009, 71). Ne var ki bu "bilgi"ler de ispatlanmaya muhtaçtır.

37 Şeyh Yusuf el-Hekim'le ve türbe çevresiyle ilgili çeşitli değerlendirmeler, anlatılan bazı ilginç efsaneler için bk. Kızıldağı, 1964, 23-25; Sarı, 1996, 64; Kalaycıoğlu, 2001, 42-43; Nakib, 2012, 131, 295-296; Özbek, 2006, 98-99; İnce, 2009, 44-45; Can, Çapar Abacı, & Kadioğlu, 2011; Türk, 2009, 71, 83-84.

38 Azra Erhat'ın belirttiğine göre, Yunan ve Roma dünyasında "hekim tanrı" olan, Apollon'un oğlu *Asklepios*, sanatını kızı *Hygieia* ve *Asklepiades* (yani Asklepios oğulları) (ör.: "tamamlayıcı" *Telesphorus*) diye sıkı bir lonca düzeni içinde birleşen hekimlerin aracılığıyla gerçekleştirmiştir. (Erhat, 2000, s. 62-63). Benzerliğe, "adak" bağlamında da dikkat çekmek yararlı olur: Bu alan ve kültle ilgili "adak" geleneğinin Asklepios kültünde de benzer olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede ör. bk. (Akar Tanrıver, 2017, s. 120, 121).

39 Asklepios'un oğlu *Telesphorus* olduğu yönünde bir yakıştırma vardır (Kızıldağı, 1964, 23-25).

40 Mezarın yanı balında bir sütun kalıntısı olduğundan, "şeyh... bi-cemb/cemb el-amud" söyleyişi, amud yani sütun yanındaki şeyh anlamına gelmektedir ve bundan hareketle yöredeki Genç Aziz Symeon Stylites ile bir benzerlik yakıştırması yapılmaktadır fakat oradaki sütunun bu mahiyette olduğunu tanıtlamak olası görünmemektedir.

41 Hamdani dönemi Tarsus fatihinin makamı olduğu yönünde not vardır ki (Kızıldağı, 1964, 23-25) Tarsus'ta da Felâhoğlu Nureddin Türbesi ve Şih Muhammed Biyedri tabelalarının bir arada bulunduğu bir türbe vardır.

Cafer Tayyar⁴² ve Hızır’a aittir (Bk. **Fot. 21, 23, 22**). Yayınlarda, Daphne’de bir Asklepi-on’dan, Asklepios bağlantılı bir sağlık merkezinden açıkça söz edildiğine rastlanmamış-tır⁴³ ancak; alandaki fiziki gösterge ve bulguların yanı sıra;

- Yusuf el-Hekim’in şifa verme işini hastaların rüyalarına girerek⁴⁴ gerçekleştirmesi;
- *Daphne* yerleşim ve adının Apollon efsanesiyle sıkı bağlantısı, burada antik dönemde varlığı bilinen Apollon Tapınağı ve Apollon’un Asklepios’un babası olması (Erhat, 2000, s. 62);
- *Daphne*’nin bol su kaynakları, meşhur şelaleleri, hamamları, huzur veren ormanları, birçok tarım mahsulünün yanı sıra zeytin ağacı bolluğuna dayanan “şifalı” zeytinyağı bolluğu, defne ağacı bolluğuna dayanan ve sabun yapımında kullanılabilen defne yağı bolluğu

burada antik bir şifa kültürünün ve merkezinin olasılığını düşündürmektedir. Ne var ki kutsal kabul edilmesi ve fiilen işler halde olması nedeniyle türbe ve çevresinde bugüne kadar herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır; ancak, sözgelimi İzmir örneğinde Murat Tozan (2017) ile Duygu Akar Tanrıver’in (2017), Bergama örneğinde Ahmet Yaraş (2002) ve yine Murat Tozan’ın (2024) işaret ettikleri gibi bir Asklepios kültüne ve

42 Bu mezarın baş ucunda ve etrafında korinth tarzı birkaç sütun başlığı bulunur. Baş ucundaki yere sabitlenmiştir. Bununla ilgili olarak, “yanındaki işli taşı biri evine götürmek istemiş, yolda giderken kan kusmaya başlamış, taşı bırakıp gitmiş, Yusuf el-Hekim rüyada ona ‘o taşı görütüp yerine koyarsan iyileşirsin’ demiş, taşı yerini koyunca iyileşmiş” şeklinde anlatılar vardır. Bu gibi anlatılar bir bakıma çevredeki mimari platik parçaların, yapıların korunması açısından işlevlidir.

43 Antakya ve Daphne tarihiyle, erkeolojik çalışmalarıyla ilgili olan ve daha önce bahsi geçen yayınlar dışında ayrıca bk. Şahin, 2021.

44 Yusuf el-Hekim ziyaretindeki “mabet uykusu” ve “rüyada tedavi” gibi unsurlar Asklepios kültürünün de karakteristik unsurlarıdır (Bk. Carlier, 2000, 79). Şeyh Yusuf el-Hekim’in uykuda tedavileri konusunda örneğin bk. Türk, 2009, 101-105; örneğin Aristides’in rüyalarına giren Asklepios bağlamında bk. Tozan, 2017, 249-250. Bu bağlamda hacimli bir çalışma olarak bk. Altun, 2019. Edip Kızıldağı da daha önce, Şeyh Yusuf el-Hekim Türbesi çevresindeki diğer türbeleri, mezarları, antik mimari parçaları ve etraftaki mağaraları da dikkate alarak “buralarda bir Eskülab mabedi var mıydı?” sorusunu düşünmüştür. Kızıldağı, heyecanlı bir anlatımla Antakya müzesinde sergilendiğini belirttiği bir Hygieia heykelinden de bahisle, Şeyh Yusuf el-Hekim kültürünün “Eskülab”la (Asklepiion) ilişkisini edebi bir yakıştırma diliyle tanıtlamaya çalışır. Konu ettiği Hygieia heykelinin (İS 2. yy.) Harbiye’de değil, 1936 Antakya’sının kuzey ucunda, antik şehrin ana caddesi üzerinde bulunan ve F Hamamı adı verilen yapıda ortaya çıktığı, yayın ve kazı raporlarından da anlaşılmaktadır (Kenfield, 2014, 57-59; Redford, 2014, 180-181). Babası şifa ve ilaç tanrısı *Asklepios*’un kültüründe önemli bir yeri olan sağlık tanrıçası *Hygieia*’nın (Erhat, 2000, 147) bu heykeli üzerinde yılan kabartması dikkat çeker. Hamama gitmekteki temel amaç temizlenerek sağlıklı yaşam gayesidir, zamanla Fransızcaya yerleşen ve dünyada da yaygınlık kazanan, esasen “iyi/sağlıklı yaşamak” anlamına gelen “hijyen” sözcüğünün isim kaynağı da olan *Hygieia*’nın heykelinin hamamda bulunması şaşırtıcı değildir. (Bu konuda bk. Kenfield, 2014, 57-59; Redford, 2014, 180-181.)

somut bir sağlık merkezine (*Asklepion*) ilişkin arkeolojik bulgular elde edilmesi, kanımızca şaşırtıcı olmazdı.⁴⁵

Kıyaslama yöntemiyle ulaşılan bazı benzerlikler de bu konunun başka yönlerini belirginleştirerek farklı bir boyuta kapı aralamaktadır:

İzmir’deki Asklepios kültü ve tıp okulu örnekleri bağlamındaki bulgu ve örneklerle Duygu Akar Tanrıver (2017), bilimsel nitelikteki Hipokratik tıp ile dini nitelikteki Asklepios tıbbının eş zamanda var olduğuna dikkat çekerken Murat Tozan da (2017) Asklepios kültürünün var olduğu bir dönemde bir yandan önemli mesafeler kateden bilimsel tıp çalışmalarına dikkat çeker.⁴⁶ Konumuz çerçevesinde düşünüldüğünde: Asklepios kültü Antik dünya tıbbının “dini” yönüne tekabül etmekteyse, onun, Daphne’nin İslamî döneminde dinî sıfatlı ve benzer uygulama özellikleri sergileyen *Şeyh Yusuf el-Hekim* kültürüne evrilmesi makul görünmektedir. Bu çerçevede bir kıyaslama denemesi **Tablo 3**’te gösterilmiştir.

Tablo 3: Sağlık Kültürleri ile Bilimsel Tıp Özne ve Figürlerinin Antik ve İslami Dönem Kıyası.

	DİNİ TIP	BİLİMSEL TIP
ANTİKİTE	<i>Asklepios</i> (<i>Yardımcılar: Hygieia, Telesphorus, diğer Asklepiades...</i>)	<i>Hippokrates, Galenos, ...vd.</i> ...
İSLAMİ DÖNEM	<i>Şeyh Yusuf el-Hekim</i> [<i>Yardımcılar: Şeyh Hasan el-Ecrud; Şeyh Ali bi-Cemb el-Amud; Şeyh Muhammed Beydarî; Cafer Tayyar; Hızır(?)</i>]	<i>Davud-i Antakî,</i> <i>Muhammed Şerîf, ... vd.</i>

45 Ayrıca; Şeyh Yusuf el-Hekim menkıbesinin de değinildiği, işaret ettiği bir şehir olan Lazkiye’de, antik Ugarit kalıntıları üzerinde yine şifa verdiğine inanılan bir Şeyh Yusuf Türbesi’nin varlığı, çeşitli ilintileri ve benzerlikleri farklı yönlerden düşünmeye sevk etmektedir. (Bu konuda bk. Özbay, 2025, 13-15).

46 Bu çalışmalarda örneğin, 2. yüzyılda “en ünlü hasta” Aristeides’in o dönem bilimsel hekimlerinin tavsiyeleri ile rüyalarına giren Asklepios’un tavsiyeleri arasında gidip gelerek gah rasyonel gah irrasyonel çarelere yöneldiğine de dikkat çekilir.

Fot. 23: *a-b)* Türbe kompleksinden genel görüntüler. *c)* Yeşil örtülü Cefer Tayyar mezarının çevresinde antik sütun başlıkları ve eski mezar kalıntıları. *d)* Sütun kalıntısı yanındaki Şeyh Ali bi-Cemb el-Amud Türbesi; *e)* Etrafı sonradan kubbeli mekan haline getirilmiş olan kubbeli kübik el-Ecrud yatır *f)* Olasılıkla hastalar için düzenlenmiş eski konaklama kompleksi yahut görevli konutlarının kalıntıları.

SONUÇ

Tarihsel süreçler boyunca doğal felaketlerin olumsuz etkisinin yanı sıra her siyasi-askeri fetihle önceki kültürü ve inanç sembollerini yok etmeye, bastırmaya ya da dönüştürmeye yönelik hegamonik çabalar Daphne çevresinde de Seleukoslar'dan Bizans'a, Haçlılar'a, Osmanlılar'a ve Türkiye Cumhuriyeti'ne varınyaca, bahsi geçen mit ve rit temelli kültürlerin sonunu getirmiş gibi görünse de, bazılarının ancak sembolik, ritüel ve somut görünümünde dönüşümlere yol açmış, tamamen yok edememiş olmalıdır. Nitekim Antik dünya tıbbının “dinî” yönüne tekabül eden Asklepios kültürünün, Daphne'nin İslamî döneminde dinî sıfatlı ve benzer ritüel özellikleri sergileyen *Şeyh Yusuf el-Hekim* kültüne evrilmiş olması gözardı edilemeyecek bir olasılık gibi görünmektedir. Söz konusu Şeyh Yusuf el-Hekim menkıbevi kişiliği etrafında şekillenen sağlık kültü de zamanla yöre maneviyatında büyük önemi olan türbeler, yatırlar ve ek hizmet binalarıyla kompleks mahiyetinde bir somut varlık kazanmıştır.

İnsanın, çaresiz kaldığında kendisinden daha güçlü, erişilmez varlıklardan yardım almak, derman bulmak dileğiyle onlara armağanlar / kurbanlar sunmak suretiyle bir nevi “başvuruda bulunmak” anlamına gelen, insanlığın en eski eğilim ve ritüellerinden biri olan “adak” geleneğinin ise, el-Hekim kültüne bağlı bu kompleksin zaman içinde daha da çeşitlenmesine, zenginleşmesine vesile olduğu, *Şeyh Yusuf el-Hekim Köprüsü*'yle kanıtlanmaktadır. Nitekim halk arasında anlatılanlardan ve kitabe başındaki “*Önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah'ın katında bulacaksınız.*” (Bakara, 110. Ayet) alıntısı ile altta “... *Sâlim Kasım el-Eyûb, Allah'ın verdiği varlıktan (faziletten) bu köprünün inşasını bağışladı ve Allah'ın rızasını istedi.*” yazısından, bu köprünün Şeyh Yusuf el-Hekim kültüyle ilişkili bir adak yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihsel olaylar ve kültler bağlamındaki bu tarihsel kültür örüntüsü, Mersin'in bir köşesinde yaşayan bir kimsenin Harbiye'deki bu dere üzerine bu köprüyü yaptırmasına, yöreye böyle bir kültür ve bayındırlık katkısı yapmasına vesile olmuştur. Günümüzde sohbet ettiğimiz yaşlılar, bunca ziyaretçi akınına uğrayan bu merkeze, insanların eskiden çoluk-çocuk, hasta-yaşlı, yatak ve yorganlarıyla dereye inip tekrar çıkmak zorunda kalarak çileli bir şekilde ulaşabildiklerini, köprünün türbeye erişimi çok rahatlatan değerli bir hayır eseri olduğunu belirtmişlerdir. Bir yandan da söz konusu hastanın şifa bulduğu yönünde anlatılar da mevcuttur. Bunlardan hareketle adağın arzu edilen maddi-manevi tüm yararları sağlamış olduğu yorumu yersiz olmayacaktır.

Fakat elbette bu çalışmanın bilimsel/akademik gerekçe ve amaçları; bu adak yapısının ve ilişkili olduğu tüm bu kült yapılarının *soyut kültür bağlantılarını* analiz ederek *somut kültür varlıkları* olarak değerlerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda; bu yapıların “halk yapı sanatı” çerçevesinde dikkate değer kültür varlıkları olduğu vurgulanmalıdır. Halktan kimselerin bâni olduğu ve fiili olarak yine halktan “sanatçıların”, “usta” ve “mimar”ların inşa ettikleri yapılardır. Sanat yönünden, yerel niteliklerine karşın yapıların form ve tekniği, yüzlerce yıldan beri yörede etkili olmuş uygarlıkların “emperyal” / klasik geleneklerine de yabancı değildir. Söz konusu kültür varlıkları sadece işlevselliğe ve bir kültürün ritüel icraatlarına yönelik gereklere göre değil, işlevselliğin yanı sıra fiziksel

çevrede görece estetik bir değer oluşturacak form özellikleri ve güzellikleriyle meydana getirilmiştir.

Köprü, kırsal halk mimarlığının, finansal kaynak bulunması durumunda küçümsenemeyecek nitelikler ortaya koyabilen mimarlık bilgisi ve sanat algısına sahip olduğunu gösteren özelliklerdedir. Görece daha kolay ve ekonomik olabilecek betonarme olanaklarının ve modasının yaygınlaşmış olduğu 1957 gibi geç bir tarihte inşa edilmesine karşın yapıda taş malzemenin geleneksel ifadesi, sivri kemerin kullanımı, sembolik “kitabe köşkü”, adeta estetik bir tavır göstergesidir.

Köprüyü önemli kılan kritik bir faktör de dünden bugüne telafi edilmeyen çok sayıda doğal afetle, cehaletin ve rantçılığın yol açtığı insanî tahribatla kültür varlıklarını günbegün yitirerek gelen Harbiye (tarihî *Daphne*) beldesi açısından mevcut olan az sayıdaki somut kültür varlıklarından biri olduğu gerçeğidir. Deprem ve sellere karşın bugüne bütünsel ve sağlam halde gelebilmiş köprü, geç tarihli olmasına karşın *sanat eseri ve kültür varlığı* niteliği taşıyan bir mimarlık ürünü olarak yöre açısından “nadir” terimini hak eden, korunması gereken özgün bir yapıdır.

Teşekkürler

Karşılıklı fikir alışverişi ve bilgi paylaşımlarıyla bu çalışmanın bazı bölümlerinin olgunlaşmasına değerli katkıları olan dostum, Gaziantep Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi **Prof. Dr. Yücel Karadaş**’a, Arapça kitabeleri doğru okumak / doğru anlamlandırmak ve Arapça yazımları doğru aktarmak bağlamında yararlı fikir alışverişi yaptığımız, bana yararlı nüans bilgiler vererek destek olan değerli dostum, Uppsala Üniversitesi’nde dilbilimci **Dr. Mahmut Ağbaht**’a ve kendisi esasen Lazkiye’li olan değerli gazeteci dostum **Abir Naese Bilgin**’e; ayrıca köprüde inceleme yapmaya her gittiğimde bana destek olan, bilgi veren, kahve ikram eden, Mağara Kafe’nin sahibi ve işletmecisi **Vecih Aşkar**’a, köprüyle ilgili anı ve bilgilerini anlatan **Aziz Büyükaşık** ve **Hamit Karadaş**’a içten teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca vakit ayırıp inceleme yapan, eleştiri ve önerileriyle bu makalenin daha düzenli ve anlaşılır bir forma kavuşmasında, daha donanımlı hale gelmesinde çok değerli katkıları olan kıymetli **hakemlere** teşekkürü borç bilirim.

KAYNAKÇA

- Acar, T. (2016a). Uşak'ta Türk Dönemi Taş Köprüleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25), 23-45. <http://dergipark.gov.tr/sbe/issue/27211/291199> adresinden alındı
- Acun, H. (2014). Anadolu'daki Namazgâhlı Köprüler. M. Acara Eser, E. Bilget Fataha, & G. Koyun (Dü) içinde, *XVI. Oratçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (18-20 Ekim 2012) Bildirileri* (Cilt 1, s. 1-14). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Ağbaht, M., & Greve, M. (2024). The Fann, a Genre of Oral Poetry in Antiochian Arabic: Remarks on Form and Performance Practice. *Journal of Semitic Studies*, 69(2), 965-990. doi:<https://doi.org/10.1093/jss/fgad048>
- Akar Tanrıver, D. (2017). Smyrna'da Asklepios Kültü. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*(38), 117-130. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/307869> adresinden alındı
- Akçıl Harmanakaya, N. Ç. (2022). Köprü Köşklerine Bir Örnek: Edirne Mecidiye Köprüsü Kitabı Ve Seyir Köşkü. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31(2), 1517-1539. doi:<https://doi.org/10.29135/std.1146205>
- Akçıl, N. Ç. (2012). Uzunköprü - Ergene Nehri Üzerinde XV. Yüzyılın Ortalarına Doğru İnşa Edilen Köprü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 266-267). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 03 20, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/uzunkopru--ergene> adresinden alındı
- Altun, H. (2019). *Asklepios Kültü ile Düşler ve Tedavi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Antakya Gazetesi. (2021, 01 19). *Köprü Duvarı 2 Yıldır Yıkık*. 06 08, 2025 tarihinde <https://antakyagazetesi.com/kopru-duvari-2-yildir-yikik/> adresinden alındı
- Antioch Excavation Collection. (1932, 05 23). *The Excavation of Antioch-on-the-Orontes*. (P. University, Prodükör) 06 08, 2025 tarihinde Antioch Excavation Collection, Department of Art and Archaeology, Princeton University: <https://collections.visualresources.princeton.edu/Detail/objects/3405> adresinden alındı
- Antioch Excavation Collection. (1934, 08 23). *The Excavation of Antioch-on-the-Orontes*. Antioch Excavation Collection, Department of Art and Archaeology, Princeton University: <https://collections.visualresources.princeton.edu/Detail/objects/4599> adresinden alındı
- Aslanoğlu, İ. (2010). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı (1923-1938)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

- Atak, E. (2008). *Erken Osmanlı Köprüleri*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Aydın Kültür Envanteri. (2012). Ankara: T.C. Aydın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Bartlett, W. H. [1961]. *Asi Kenarlarında (1836)*. (E. Kızıldağı, Çev.) Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Batur, A. (2009). Geç Osmanlı Mimarlığında Betonarme Yapım Tekniği [2. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi’ne (6-8 Ekim 2004) sunulmuş bildirisi]. *Mimarlıkta Malzeme*(13), 39-44. <http://www.mimarist.org/mimarlikta-malzeme/> adresinden alındı
- Bayatlı, A. (2015). *Edirne Taş Köprüleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Bozkurt, O. (1952). *Koca Sinan’ın Köprüleri*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fak. Doçentlik Çalışması / Pulhan Matbaası .
- Can, R., Çapar Abacı , L., & Kadioğlu, S. (2011). Öldükten Sonra da Şifa Dağıtan Bir Tıp Adamı: Şeyh Yusuf El Hekim. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 1(1), 29 - 32. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mutftd/issue/43156/523399> adresinden alındı
- Carlier, J. (2000). Asklepios. Y. Bonnefoy (Dü.) içinde, *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (L. Arslan, Çev., Cilt 1, s. 78-80). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cengiz, A. K. (2009). Hatay’da İki Dillilik. *Etkileşim ve Değişme Boyutunda Antakya Geleneksel Kültürü - İnançlar, Gelenekler ve Ritüeller* (s. 273-311). içinde Antakya: Antakya Kent Akademisi.
- Çam, N. (2010). *Türk Kültür Varlıkları Envanteri 01 - Adana*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çam, N., Agah, H., & Berberoğlu Şen, B. N. (2023). *Hatay Vakıf Eserleri*. İstanbul: Vakıf Katılım.
- Çeçen, K. (1988). Sinan’ın Yaptığı Köprüler. *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (Cilt 1, s. 429-438). içinde İstanbul: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Çulpan, C. (2002). *Türk Taş Köprüleri – Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar* (2 [İlk Basım 1975] b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Defne Belediyesi. (2025, 06 08). *Faaliyet Raporları (2016-2024)*. <https://defne.bel.tr/faaliyet-raporlari> adresinden alındı
- Defne Kaymakamlığı. (2025). *Mahalle Muhtarları*. 06 08, 2025 tarihinde <http://www.defne.gov.tr/muhtarlarimiz-telrehberi> adresinden alındı
- Demir, A. (1996). *Çağlar İçinde Antakya*. İstanbul: Akbank Yayınları.

- Demirhan Erdemir, A. (1994). Dâvûd-i Antâkî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 26-27). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/davud-i-antaki> adresinden alındı
- Develi, Ş. (1991). *Dünden Bugüne Mersin 1836-1990* (2 b.). Mersin: Yorum Basın yayın Ltd.
- Djobadze, W. (1986). *Archeological Investigations in the Region West of Antioch on-the-Orontes*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH.
- Downey, G. (1963). *Ancient Antioch*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Duman, L. (2016). *Vatan'ın Son Parçası Hatay'daki Uluslaştırma Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhat, A. (2000). *Mitoloji Sözlüğü* (9 b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eyice, S. (1981). XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu. *Sanat Tarihi Yıllığı*(9-10), 163-190. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusty/issue/34329/380335> adresinden alındı
- Eyice, S. (1989). Alpullu Köprüsü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 530). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 04 16, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/alpullu-koprusu> adresinden alındı
- Eyice, S. (1992d). Büyükçekmece Köprüsü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 520-521). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 04 7, 2019 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/buyukcekmece-koprusu> adresinden alındı
- Eyice, S. (1994e). Ekmekçizâde Ahmed Paşa Köprüsü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 10, s. 547). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ekmekcizade-ahmed-pasa-koprusu> adresinden alındı
- Eyice, S. (1996). Gazi Mihal Köprüsü. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 13, s. 461-462). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-mihal-koprusu> adresinden alındı
- Gümüş, M. D. (Dü.). (2023). *İstanbul Art Nouveau'su*. İstanbul: alBaraka Yayınları.
- Gündüz, A. (2009). *XVI. Yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*. Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Halayqa, I., & Ağbaht, M. (2014/2015). Agricultural Terms in the Arabic Dialects of Antioch and Ramallah: an Ethnographic and Lexical Comparison. *Doğu Araştırmaları - Doğu Dil, Edebiyat, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*(13-14), 135-158.
- Hasol, D. (2017). *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı* (2 b.). İstanbul: YEM (Yapı-Endüstri Merkezi) Yayınları.
- Hatay İl Yıllığı - 1973*. (1973). Adana: T.C. Hatay Valiliği (Baskı: Kemal Matbaası).
- Hatay Kültür Envanteri*. (2011). Ankara: Hatay Valiliği Yayınları.

- Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü-A. (2025). *Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Sit Alanları*. 06 23, 2025 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri: <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-242696/tasinmaz-kultur-varliklari-ve-sit-alanlari.html> adresinden alındı
- Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü-B. (2025). *Tescil Kararları*. 05 19, 2025 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri: <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-242230/hatay--kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlug-.html> adresinden alındı
- HatayTube. (2015, 03 06). *2 Mart 2015 Harbiye Şelalesi sel felaketi*. 06 08, 2025 tarihinde HatayTube Facebook Hesabı: <https://www.facebook.com/watch/?v=952791788079021> adresinden alındı
- II. Abdülhamid Koleksiyonu. (19. Yy. sn. - 20. Yy. bş.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?te=&lm=IUNEKABDUL adresinden alındı
- İlter, F. (1978b). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İlter, İ. (1995). *Türkiye Karayollarının Tarihsel Gelişimi*. İstanbul: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi.
- İnce, G. (2009). *Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır Yerleri İle İlgili İnanışlar Ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi Yüksek Lisans Tezi.
- Kalaycıoğlu, M. (2001). *Hatay Halk Bilimi - II*. Hatay: İhsan Ofset.
- Kara, A. (2005). *19. Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Karasu, M. (1997). *Doğa ve Tarih Beldesi Harbiye*. Antakya.
- Kenfield, S. (2014). Antakya Kazılarının Tarihçesi. S. Redford (Dü.) içinde, *Antioch on the Orontes (Early Explorations in the City of Mosaics) | Asi'deki Antakya (Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar)* (A. Keskin, & T. Şare, Çev., s. 37-77). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Keser, İ. (2005). *Nusayrılık - Arap Aleviliği* (5 b.). Adana: Karahan Kitabevi.
- Kızıldağı, E. (1943). *Antakya Kapılarında*. İstanbul: Başarı Yayınları.
- Kızıldağı, E. (1964). *Halk Hazinelei (İnançlarımız)*. İstanbul: Doğruluk.
- Köy İşleri Bakanlığı. (1965). *Köy Envanter Etüdiilerine Göre Hatay*. Ankara: Köy İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Kuban, D. (2021). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayın.
- Matson Photograph Collection. (1936). *Daphne. The falls*. Library of Congress Prints and Photographs Division. 06 08, 2025 tarihinde <https://www.loc.gov/pictures/item/2019693861/> adresinden alındı

- Mersin Kazanlı Esirzade Taziye Merkezi. (2025, 02 12). *Kasım Güven'in Eşi (...) Vefat...* Facebook: https://www.facebook.com/groups/168281820470758/?locale=el_GR adresinden alındı
- Najbjerg, T., & Moss, C. (2014). Antiokheia Orontes'in Greko-Latin Dönem Tarihçesi. S. Redford (Dü.) içinde, *Antioch on the Orontes (Early Explorations in the City of Mosaics) | Asi'deki Antakya (Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar)* (A. Keskin, & T. Şare, Çev., s. 23-35). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Nakib, B. (2004). *Antakya Ağzı Dilbilgisi ve Sözlük*. Antakya: Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Nakib, B. (2012). *Eski Antakya'dan Görünümler, Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler*. Antakya: Antakya Belediyesi Kültür Yayınları.
- O'Connor, C. (1993). *Roman Bridges*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özbay, E. (2008). Mucizeler Dağı'nda Tanrıyı Duymak - St. Symeon Stylite Manastırı. *Hatay (Kültür ve Keşif) Dergisi*(16 / Ekim), 6-13.
- Özbay, E. (2017a). Antakya Kırsal Çevresinde Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bir Gösterge Olarak Eski Ev Mimarisi. H. Mertcan (Dü.) içinde, *Asi Güllüşüm - Ah Güzel Antakya* (s. 225 -244). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbay, E. (2017b). Kültürel Bir Fenomen ve İmge Olarak Halk Kahramanı Cemil Hayek ve Hakkında Söylenegelen Halk Destanı. H. Mertcan (Dü.) içinde, *Asi Güllüşüm - Ah Güzel Antakya* (s. 97-111). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbay, E. (2020). *Büyük Mendere, Küçük Menderes ve Gediz Havzalarındaki Türk Dönemi Köprüleri*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Özbay, E. (2023). Hatay - Aşağı Asi Havzası Kırsal Mimarisinde Yapı Ustaları, Gelenekleri Ve Terminolojisi Üzerine Bir Araştırma. *Sanat Tarihi Yıllığı*(32), 389-429. doi:<https://doi.org/10.26650/sty.2023.1259346>
- Özbay, E. (2023). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Köprünün Dönüşümü: Kapıkaya (Çakıt-2) Köprüsü (Adana - Karaisalı). H. Uçar, H. Ürer, H. S. Ünalın Özdemir, & M. Çeken (Dü) içinde, *Prof. Dr. Bozkurt Ersoy Armağanı* (s. 387-410). İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları. <https://basimveyayinevi.ege.edu.tr/files/basimveyayinevi/icerik/profdrbozkurtersoyarmaganiekitap.pdf> adresinden alındı
- Özbay, E. (2025). Kültür Varlıkları Işığında Tarihten Bugüne Anadolu - Suriye Kültür-Sanat Bağlantıları. *Ehlen Dergisi*(7), 11-15.
- Özbek, T. (2006). *Nusayri Etnik Kimliğinin Simgesel Oluşumu*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Polat, M., Aydın Öksüz, A., & Tanış Mustafa. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk On Yılında (1923-1933) köprü Yapım Faaliyetlerinin İncelenmesi.

3. Köprüler Viyadükler Sempozyumu, 08-09-10 Mayıs 2015. içinde Bursa: TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Bursa Şubesi. https://www.researchgate.net/publication/327498377_TURKIYE_CUMHURİYETİNİN_ILK_10_YILINDA_1923-1933_KOPRU_YAPIM_FAALİYETLERİNİN_INCELENMESİ adresinden alındı
- Redford, S. (Dü.). (2014). *Antioch on the Orontes (Early Explorations in the City of Mosaics) | Asi'deki Antakya (Mozaikler Şehrinde İlk Araştırmalar)*. (A. Keskin, & T. Şare, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1991). Antakya. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 228-232). içinde İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. 06 07, 2025 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/antakya> adresinden alındı
- Sarı, Z. (1996). *Çağlar İçinde Harbiye (Defne)*. Antakya.
- Sarı, Z. (1996). *Hatay'da Efsane ve Menkıbeler*. Antakya.
- Sezer, Ö. (2010). *Erken Cumhuriyet Döneminde Kırsalın İfadesi Bağlamında Demiryolları ve Köprüler*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniv., Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Abd. Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Tezi.
- Sılay, M. (1989). *Hatay Evliyalari*. İskenderun: Kültür Ofset Basımevi.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sözlü, H. (2017). Mut'taki Tarihi Köprüler. *USAD (Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi)*(6), 241-266.
- Şahin, Z. (2021). *Asklepios Kültü ve Anadolu'daki Asklepionlar*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü. (1968). *Köylerimiz*. Ankara: Başbakanlık Basımevi D.S.İ. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1011> adresinden alındı
- Tanyeli, G. (2000). Türkiye Köprüleri. *Türkiye'nin Köprüleri* (s. 10-23). içinde İstanbul: Koç Allianz Hayat Sigorta A.Ş.
- Tekin, M. (2000). *Hatay Tarihi -Osmanlı Dönemi-*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Temiz, F. M. (2002). *XIX. Yüzyıl ve Sonrasında Antakya'nın Kentsel Mekan Oluşumunda Meydana Gelen Değişiklikler ve Kurtuluş Caddesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Temiz, F. M. (2006a). New Architectural Formations on the Mandate-Era Kurtuluş Street in Antakya. *Chronos (Numero Special: Antioche)*(13), 181-230.
- Temiz, F. M. (2013). Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2011. 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı C-2* (s. 267-269). içinde Çorum: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Temiz, F. M. (2014a). Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2012. *31. Araştırma Sonuçları Toplantısı C-2* (s. 31-42). içinde Muğla: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Temiz, F. M. (2014c). Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2013. *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı C-1* (s. 473-494). içinde Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Temiz, F. M. (2014d). Şenköy Şeyh Ahmet Kuseyri Külliyesi. M. Acara Eser, E. Bilget Fataha, & G. Koyun (Dü) içinde, *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (18-20 Ekim 2012) Bildirileri* (Cilt 2, s. 733-747). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Temiz, F. M. (2016). Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2014. *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı - C-1* (s. 495-518). içinde Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Temiz, F. M. (2017). Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması - 2015. *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı C-2* (s. 467-489). içinde Edirne: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Temiz, F. M. (2019). Hatay Vakıflı Köyünün Yerleşim Dokusu ve Mimarisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Hatay (Anavatana Katılışının 80. Yıl Armağanı)* (s. 434-469). içinde İstanbul: Hiper Yayın.
- Temiz, F. M., & Kolay, E. (2019). Fransız İşgali Altındaki Antakya'nın Değişen Mimari Çehresine Bir Örnek: Saray Caddesi Kuseyri Binası. *Hatay (Anavatana Katılışının 80. Yıl Armağanı)* (s. 284-313). içinde İstanbul: Hiper Yayın.
- Temiz, M. (2014b). Hatay İli Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırmaları 2011-2013. A. Özfirat, & Ç. Uygun (Dü) içinde, *Hatay Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları* (s. 367-391). Antakya: Mustafa kemal Üniversitesi Yayınları.
- Thévenet, C. (19. Yy. sn. - 20. Yy. bş. B). Antakiye Kazasında Beytülma (Beytü'l-Ma) nam mahallin resmidir. *II. Abdülhamid Koleksiyonu (Yıldız Albümleri)*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İstanbul. 06 08, 2025 tarihinde <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAF/90429---0037.jpg> adresinden alındı
- Topçu, S. M. (2019). Halil Rıfat Paşa'nın Sivas-Hasan Çelebi Yol Güzergâhı Üzerindeki Bayındırlık Faaliyetleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 13(Özel-Ek Sayı: 21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (2017) Bildirileri), 769-780. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/810659> adresinden alındı

- Tozan, M. (2017). Bir Sağlık Kenti Olarak Antik Smyrna. B. Yolaçan, G. Şakar, & A. Ersoy (Dü) içinde, *Antik Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II* (s. 243-256). İzmir: Ege Yayınları.
- Tozan, M. (2024). The Asklepieion of Pergamon as a Sacred landscape of Wellness for the Graeco-Roman Elite. C. G. Williamson (Dü.) içinde, *Caeculus 10 - Sacred Landscapes, Connecting Routes, Religious Topographies in the Graeco-Roman World* (s. 81-101). Leuven - Paris - Bristol: Peeters.
- Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Ankara: T.C. Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü.
- Türk, H. (2009). *Kültürlerin Bin Yıllık Hoşgörüsü Evliyalar Diyarı Hatay*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Türk, H. (2009). Nusayriliğin (Arap Aleviliği) Belirgin Özellikleri. *Etkileşim ve Değişme Boyutunda Antakya Geleneksel Kültürü - İnançlar, Gelenekler ve Ritüeller* (s. 55-94). içinde Antakya: Antakya Kent Akademisi.
- Türkmen, A. F. (1937). *Mufasssal Hatay (Tarih-Coğrafya--Edebiyat-İçtimai Durum-Lengüistik Durum – Folklor – Etnografya ve Hatay Davasını İhtiva Eden 4 Cilt)*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Tyrrell , H. G. (1911). *History of Bridge Engineering*. Chicago: The G. B. Williams CO., Printers.
- Winter, S. (2024). *Orta Çağ Halep Döneminden Türkiye Cumhuriyeti Dönemine Arap Alevilerinin Tarihi*. (O. Gayretli, Çev.) İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Yaraş, A. (2002). *Bakırçay Havzası'nda Asklepios Kültü ve Paşa İlhası - Alliano*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Etik Beyan: Yazar kaynağını belirttiği görsel-grafik materyaller haricinde kalan tüm fotoğraf-çizim-tablo-grafik materyallerin kendisine ait olduğunu belirtmiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ethical Statement: The author has stated that all photographs, drawings, paintings and graphic materials, except the visual-graphic materials whose sources he has stated, belong to him.

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | *Ege University, Institute of Social Sciences*

Ege Sosyal Bilimler Dergisi | ***Journal of Ege Social Science***

e-ISSN 2651-4982

Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2025 | *Volume: 6, Issue: 1, June 2025*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Müdür (On behalf of Ege Univ. Institute of Social Sciences, Director): Prof. Dr. Mustafa MUTLUER ♦ **Yazı İşleri Müdürü (Managing Director):** Koray KULEYİN (Enstitü Sekreteri | Institute Secretary) ♦ **Baş Editör (Editor in Chief):** Dr. Öğr. Üy. Aytekin ERDOĞAN ♦ **Yayın Editörü (Production Editor):** Dr. Ender ÖZBAY ♦ **İngilizce Dil Editörü (English Language Editor):** Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN ♦ **Almanca Dil Editörü (German Language Editor):** Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU ♦ **Yayın Kurulu (Editorial Board):** Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR, Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN, Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ

İnternet Sayfası (Açık Erişim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Ege Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Haziran ve Aralık ayında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal Of Ege Social Science is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in June.

MARKSİST EMEK – DEĞER TEORİSİNİN GELİŞİM SÜRECİNE POINCARÉ’İN BİLİMSSEL PARADİGMASINDAN BİR BAKIŞ

* * *

A LOOK AT THE DEVELOPMENT PROCESS OF MARXIST LABOR - VALUE THEORY FROM POINCARÉ’S SCIENTIFIC PARADIGM

Mevlûde Sinem LAFÇI*

ÖZ

Marxist emek-değer teorisinin gelişiminin temelleri Antik Yunan’a kadar uzanmaktadır. Klasik dönem öncesi ve sonrası iktisadi düşüncede önemli bir yer teşkil eden emek-değer teorisinin bilimsel gelişiminin ana hatlarına bakıldığında Poincaré’in bilim anlayışı ile olan tutarlılığı göze çarpmaktadır. Nitekim Marxist emek-değer teorisinin gelişim süreci, Poincaré’in ileri sürdüğü konvansiyonalist (uzlaşımçı) yaklaşımın bir örneğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Poincaré’in doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik üzerinden sentezlenerek süregelen bilimsel gelişme fikrinin yansıması, Marxist emek-değer teorisinin ortaya çıkışının arka planına bakıldığında göze çarpmaktadır. Teorinin ortaya atılmasının ardında işlemiş olan süreçte, Poincaré’in bilimsel paradigmasının dinamiklerinin varlığı ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla Poincaré’in bilim anlayışı, Antik Dönem, Aydınlanma Dönemi, Klasik Dönem ve Marxist Emek-Değer teorilerinin gelişimini bir bütün olarak okumayı ve genel itibarıyla bilimsel gelişimi tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm üzerinden okumayı olanaklı kılmaktadır. Bu makale, Poincaré’in bilimsel anlayışı çerçevesinde, emek-değer teorilerinin, Antik Dönem ve sonrasında geliştirilen hipotezlerinin bıraktığı kalıntılar üzerinden Marxist teoriye kadar olan gelişimine ve Marxist emek-değer teorisinin uzlaşımçı bir yaklaşımla sentezlenmiş nihai şekline odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Poincaré, Uzlaşımçı, Marxist, Emek-Değer, Teori

* Doktora Öğrencisi, Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6275-1825> ♦ e-Mail: Sinemlafci@gmail.com

ABSTRACT

The foundations of the development of the Marxist labor theory of value date back to Ancient Greece. When the main lines of the scientific development of the labor theory of value, which has an important place in economic thought before and after the classical period, are examined, its consistency with Poincare's understanding of science is striking. Indeed, the development process of the Marxist labor theory of value reveals an example of the conventionalist approach put forward by Poincare. The reflection of Poincare's idea of scientific development synthesized through verifiability and falsifiability is noticeable when looking at the background of the emergence of the Marxist labor theory of value. In the process that followed the introduction of the theory, the existence of the dynamics of Poincare's scientific paradigm comes to the fore. Therefore, Poincare's understanding of science makes it possible to read the development of the Ancient Period, the Enlightenment Period, the Classical Period and the Marxist Labor Theories of Value as a whole and to read scientific development in general through the transformation it has undergone in the historical process. This article focuses on the development of the labor-value theories, within the framework of Poincare's scientific understanding, from the remains of the hypotheses developed in the ancient period and afterwards to Marxist theory, and the final form of the Marxist labor-value theory synthesized with a conventional approach.

Keywords: Poincare, Conventionalist, Marxist, Labor-Value, Theory

Giriş

Emek-değer teorisi, Marx'a göre kapitalist toplumda üretim sağlanırken bir malın değerinin belirlenmesinde o mal için harcanan emek-zamanın ifadesidir. Emek-değer teorisinin gelişiminin temelleri Antik Yunan'a kadar dayandığı görülmektedir. Bu dönemden itibaren geliştirilen emek-değer fikri, Marxist emek-değer teorisinin gelişiminde yapıtaşlarını oluşturan unsurlar olmuştur.

Emek-değer teorisinin bilimsel gelişiminin ana hatlarına bakıldığında Poincare'in bilim anlayışı ile olan tutarlılığı göze çarpmaktadır. Poincare'in bilimsel ilerlemenin sağlanması konusunda ileri sürdüğü dinamikler, Antik Dönemde Platon ve Aristoteles'in emek-değer düşüncesinden, Klasik Dönemde Adam Smith'in, Ricardo'nun ve Malthus'un emek-değere ilişkin teori ve görüşlerinden ve Marxist emek-değer teorisi üzerinden okunabilmektedir.

Günümüzde malların değerinin belirlenimi söz konusu olduğunda genel olarak Marx'ın geliştirmiş olduğu emek-değer analizi referans alınmaktadır. Bu durum, Antik Dönemden beri gelişimini sürdüren emek-değer teorisini tarihsel bağlamından koparma riskini barındırmaktadır. Ayrıca emek-değer teorisini geçmişinden bağımsız olarak tümüyle Marx'ın ortaya koyduğu yanılmasına götürmektedir. Bu yüzden bu çalışma, geçmişten beri süregelen emek-değer teorisinin gelişimini ortaya koyarken Poincare'in bilimin kalıntı bırakarak ilerlediği tezini vurgulamakta ve bunu emek-değer teorisinin gelişim süreci üzerinden anlatmaktadır.

Bu çalışma; 'Giriş', 'Poincare'in Bilimsel Paradigması', 'Poincare'in Bilim Anlayışı Çerçevesinde Emek-Değer Teorilerinin Analizi' ve 'Sonuç' bölümlerinden oluşmaktadır. 'Poincare'in Bilim Anlayışı Çerçevesinde Emek-Değer Teorilerinin Analizi' bölümü üç alt başlıkta incelemektedir. Bunlar; 'Antik Dönem Emek-Değer Teorilerinin Analizi', 'Klasik Dönem Emek-Değer Teorilerinin Analizi' ve 'Marxist Emek-Değer Teorilerinin Analizi'dir.

Poincare'in Bilimsel Paradigması

Bilimde uzlaşıcılık (konvansiyonalizm) öğretisinin kurucusu olarak kabul edilen Fransız düşünür, matematikçi, mühendis, teorik fizikçi, astronom ve bilim felsefecisi olan Henri Poincare, dönemin bilim felsefesi anlayışına büyük katkılar sağlamış ve bilim anlayışını alanında (matematik) başarıyla uygulamış bir bilim adamıdır. Poincare bilimi: "Her şeyden önce tabii ve gizli bir hısımlıkla birbirine bağlı olmalarına rağmen, görünüşlerin birbirinden ayırdığı olayları bir nevi sınıflandırma ve yakınlaştırma tarzıdır" (1964: 243) şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre doğada gerçek olan olay ve durumların aralarında bir bağıntı bulunmaktadır. Bu bağıntıyı ortaya koymak bilimin işlevidir. Dolayısıyla Poincare bilimi bir bağıntılar sistemi olarak görmektedir.

Poincare'e göre: "Bilim, bize mutlak doğruyu sağlayan bir kaynak değildir. O bilimin, gerçeği araştırma çabasında olan bir etkinlik olduğunu ve salt bağıntılar sisteminden meydana geldiğini savunmaktadır" (Kaynak İltar, 2017: 497). Poincare'e

göre bir bağlantılar sistemi olan bilim şeylerin özünü vermekten uzaktır. Ancak nesneler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilecek olan bilim, bu ilişkiyi ifade ederken doğa düzenine işaret etmektedir. Ona göre nesneler arasındaki bu ilişki; “...bütün düşünen varlıklara müşterektirler, müşterek olacaklardır ve müşterek olarak kalacaklardır” (Poincare, 1997: 248). Bu nedenle, Poincaré’ye göre, zihnin işleyişi, bilim için çok önemlidir. Zihnimizin nesnelere uydurulması, ancak bazı ilkelere bağlı kalmakla mümkün olmaktadır. Burada bahsettiği ilkeler zihnin ortaya koyduğu yapı, uzlaşım ya da farklı tanımlardır (Kaynak İltar, 2017: 498).

Poincare, zaman içerisinde yer edinmiş öğretilerin eleştiriye tabi tutulmadan kabul görmesine karşı çıkmıştır. Ona göre bu kabul ediş, bilimin nesnelliğinden uzak bir unsurdur. Poincare’in belirttiğine göre kuramlar, “bir gün doğar, ertesi gün moda olur, daha ertesi günü klâsikleşir, üçüncü günü yaşlanır ve dördüncü günü de unutulurlar” (1997: 246). Fakat Poincare kuramların, geçerliliğini yitirse de arkasında bir kalıntı bıraktığından bahseder. Öyle ki kuramlarla ortaya atılan ‘nesneler arasındaki bağlantılar’ farklı kuramlarla karşımıza çıkacaktır. “Poincare’in bilim anlayışında belirleyici unsur dış dünyada gözlemlenen olguların ve onlar arasındaki ilişkilerin hipotez ve kuram gibi genellemeler doğrultusunda bir anlama sahip olmasıdır. Bu açıdan kuram veya hipotezler bilimde gerçekleştirilen gözlemleri ve gözleme konu olan olgular arası ilişkileri bilim insanı için anlamlı kılmaktadır” (Sarı ve Yardımcı, 2022: 17). Fakat Poincare, deney ve gözlemlerle ulaşılabilen fenomenlerin sınırlı olduğuna işaret eder. Oysa bilim insanının üzerinde durduğu fenomenlerin sınırsız bir evreni kapsaması gerekir. Bu yüzden, bilim insanının seçici olması gerektiğine ve anlamlı sonuçlar üretebilecek alanlara yoğunlaşmaları gerektiğini vurgular. Öyle ki, evreni anlamaya yönelik olarak insanın kapasitesi sınırlıdır. Tüm fenomenleri deneye konu etmek olanaksızdır. Dolayısıyla Poincare’e göre: “Bilim insanının görevi, sınırlı sayıdaki fenomenler üzerine yapılan çalışmalar neticesinde sınırsız sayıdaki fenomenleri kapsayan sonuçlara ulaşmaktır” (1951: 14).

Poincare’in başını çektiği ‘konvansiyonalizm’ yaklaşımının Antik Yunan’a dayandığı görülmektedir. Nitekim uzlaşımların, tüm değerlerin/ölçütlerin kaynağı olduğu görüşünü Sokrates’te bulabilmek mümkündür. Konvansiyonalizm, fenomenlerin de farklı şekillerde açıklanabileceğini ve bilimsel teorilerin birinin diğerinden doğru değil ancak daha elverişli olabildiğinden dolayı kullanışlı olabileceğini savunan bir doktrindir.

“Konvansiyonalizm, felsefede, bilhassa da bilim felsefesinde tüm var-sayımların, ilkelerin, yasaların, aksiyomların, kuramların, kavramların uzlaşımsal olduğunu öne süren doktrindir. Bu doktrine göre tüm yargılarımız veya yargı bildiren önermelerimiz dışsal gerçeklikten yani doğadan daha çok, insan toplumundaki belirtik ya da ortak kabullere dayanmaktadır” (Güçlü vd., 2002: 1495 akt. Kaynak İltar, 2017: 499-500).

Uzlaşımçılık insanın yaratıcılığını ortaya çıkararak bilimin dinamizmi sağlar. Bilimsel yasaların uzlaşım ile sentezlenmesi bilimin doğal bir sürecidir. Poincare’e göre: “Bilimsel yasalar bilimin konu edindiği fenomenlerle ilgili uzlaşımından başka

bir şey değildir. İnsanlar, fenomenleri, uzlaşısı sonucunda bir kuramsal düzen içerisinde algılamaktadırlar. Bu da, her kavramın kullanıldığı düzen içerisinde anlamlı olduğu anlamına gelmektedir” (Kaynak İltar, 2017: 499). Poincare’e göre, bütün yasalar uzlaşımın sadece birer parçasıdır ve dolayısıyla bir uzlaşım her zaman geçerliliğini korumaz (Aldemir, 2008: 54).

Poincare konvansiyonalist yaklaşımını, bilimin hipotezlere dayandığı ve bu hipotezlerin genelleştirilerek geliştirilebileceği görüşüne dayandırmıştır. Fakat Poincare uyum dışı ilişkileri bu kurala dahil etmez. Poincare’e göre şekil değişebilir fakat esas olan ilişkilerdir. Şekle ilişkin hipotezler ona göre elverişsizdir. Nitekim Poincare, hipotezleri doğru veya yanlış hipotezler şeklinde değil, elverişli veya elverişsiz hipotezler şeklinde tasnif eder. Poincare’e göre ancak basit ilişkilere ulaşıldığında ve bu ilişkilerin gözlemlenmesinden yola çıkılarak genelleştirmeye gidilebilir.

Uzlaşım, hakikatin ne olduğu meselesinde karşımıza çıkar. Matematik ve mantık penceresinden bakacak olursak; matematiksel veya mantıksal doğrular, bizim algı ve kabullerimizden ileri gelmektedir. Bizim tercih ettiğimiz dil, bu matematiğin ve mantığın önermelerini geçerli kılar. Buna kabaca bir örnek verecek olursak; matematikte 8*8’in 64 ettiği önermesi, bizim 10 tabanlı matematiksel sistemi kabul edişimizden ileri gelir. Oysaki 5’lik sistem için aynı yanıt geçerli değildir.

Poincare’e göre: “Bilim tarihi incelendiğinde bilimin oldukça yaşlı olduğu, onun diktiği binaların zaman içinde birtakım etkilere dayanıp dayanmadığı veya bunların gelip geçici yapılardan ibaret olup olmadığı görülebilir” (Poincare, 1997: 245). Öyle ki, gerçek bağıntıları içeren kuramlar kullanışlılığını yitirmiş olsa da ardında iz bırakmaktadırlar. O kuramlardaki bağıntılar mevcudiyetini koruyarak farklı bir hale bürünerek karşımıza çıkmaktadırlar.

Poincare’in ‘bilimsel kavrayış’ olarak adlandırdığı düşünce sistemi, kesinlik derecesi yüksek olan yasalara dayanarak bilimsel açıklamalarda bulunmaktır. Bilimin amacı bu yasalara ulaşmak olmalıdır. Bu yasaların kesin olmaya yakın olduğu algısı, bu yasaları ilke haline dönüştürmekten ileri gelir. Ayrıca Poincare, deneyin bilim yapma konusunda tek başına yeterli olmadığını ve uzlaşımın bilimdeki yerini Descartes örneğiyle birlikte şöyle açıklar:

“Her yüzyıl kendinden önce gelenleri hızlıca genelleştirme yapmış olmakla suçlar. Poincare (2001: 159) burada şu örneği verir: ‘Descartes İonyalılara acıyordu, bugünse aynı Descartes’a dudak büküyoruz. Hiç şüphesiz bizim çocuklarımız da yarın bize güleceklerdir’. O halde sadece yalın deney asla yeterli değildir. Bilimde yalnızca deney aşamasında ısrarcı olmak bilimin gerçek karakterini bilmemektir. Bilgin deney ve gözlemden elde ettiği verileri düzenleyip, bir araya getirmek zorundadır. Söz gelimi “bir ev taşlarla yapıldığı gibi, bilim de olaylarla yapılır. Ancak nasıl ki bir taş yığını bir ev değilse, bir olaylar topluluğu da bilim demek değildir” (Poincare, 2001: 159).

David Hume'un tümevarımsal yaklaşımının temelinde Poincare'in tümevarım yöntemine dair çıkarımlarının var olduğu düşünülmektedir. Nitekim Hume'un da belirttiği gibi bu tümevarım yönteminin dayandığı nedensellik ilkesi birtakım sorunlar içermektedir. Öyle ki tümevarım yönteminin önermesi, aynı koşullarda aynı sonuçların gerçekleşeceği üzerinedir. Fakat bunun gerçekleşebilmesi için en baştaki koşulların tüm zaman ve durumlarda oluşması gereklidir. Poincare, bunun sağlanması olanaksız olacağından tümevarım ilkesini de onaylamamaktadır. Ona göre tümevarım ilkesini geçerli kılacak şey, ilk koşullar ile sonradan gerçekleştirilen durumlar arasında bir benzerlik ilişkisi kurarak anlamlı bir genellemeye varmaktır. Poincare bu benzerlik ilişkisini şöyle kurar: "Eğer bir A koşulu bir defa bir B sonucu meydana getirdiyse, A'dan az farklı olan bir A' koşulu da B'den az farklı olan bir B sonucu meydana getirecektir" (Poincare, 1997: 236). Böylelikle onun düşüncesine göre, 'şu koşullar sağlandığında şu olaylar meydana gelecek' gibi kesin bir çıkarım yapılamaz. Ancak buna yakın sonuçlar alınabileceği söylenebilir. Bu durumda yasalar bir kesinliğe sahip olamaz. Dolayısıyla tümevarım yöntemi ancak olası yasaların var olabileceğini gösterir.

Poincare'e göre bilimsel ilerleme, bilim insanlarının deney ve gözlemlerden yola çıkarak geliştirdiği çıkarımların doğrulanması veya yanlışlanması ile sağlanacaktır. Ona göre: "Bilimin doğasında yanılma her zaman söz konusudur lakin bilimsel ilerleme gelişimini bu özelliğine borçludur" (Poincare, 1997: 198). Bilimde yanlışlamacı yaklaşıma yönelik olarak Sarı ve Yardımcı, Poincare'in yanlışlamacılığa dair yaklaşımının, Karl Popper'ın öznelerarası sınanabilirlik tezlerini nasıl etkilediğini şöyle ifade etmektedir:

"Ayrıca, Poincare'in bilim insanlarının çalışmaları sonucunda ulaşılmış oldukları bilimsel bilgileri ifadeler ya da önermeler aracılığıyla aktardığı vurgusu ve böylece aynı araştırmayı yapan bilim insanlarının arzu ettiği takdirde bu sonuçları test edebilmesinin temin edilmesiyle bilimsel nesnelliğin sağlanabileceği düşüncesi ya da nesnelliğin ilk koşulunu bilgilerin başka insanlara aktarılaraq onlar tarafından sınanmaya açık olmasına bağlaması, Viyana Çevresi ve Karl Popper'ın (doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik olmak üzere farklı ölçütlerle ifade edilmesine rağmen) öznelerarası sınanabilirlik olarak ifade ettikleri tezlerini etkilemiştir" (2022: 17).

Poincare, uzlaşımın nesneler arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. Öznelerarası sınanabilirlik, aynı çalışmayı yapan bilim insanlarının, ileri sürülen sonucu test ederek sınamasını içermektedir. Kabul edilen yasalar çerçevesinde oluşturulan uzlaşımın başarısı, bilimde mutlak hakikati yansıtmamasından değil, kullanışlılığından ileri gelmektedir. Öyle ki Poincare'e göre: "Amaç nesneler arasındaki ilişkileri tasvir etmek olduğu için, dünyayı betimlemede diğerine göre daha başarılı olan uzlaşım her zaman tercih edilen ve kabul edilebilen bir uzlaşım olur" (Aldemir, 2008: 54).

Poincare'in Bilim Anlayışı Çerçevesinde Emek-Değer Teorilerinin Analizi

Çalışma Poincare'in bilim yapma anlayışını, emek-değer teorileri üzerinden üç kısımda incelemektedir. Bunlar; Antik Dönem emek-değer teorilerinin analizi, Klasik Dönem emek-değer teorilerinin analizi ve Marxist emek-değer teorilerinin analizi. Buradaki amaç, bilimsel anlamda yaygın kullanılan ve kanıksanmış Marxist emek-değer teorisinin gelişiminde Poincare'in bilim yapma anlayışının ilkelerinin varlığını ortaya koymaktır. Dolayısıyla burada Marxist emek-değer teorisinin nihai formunun alt yapısını ortaya koymak amacıyla teorinin gelişiminin süreçleri bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Antik Dönem Emek-Değer Teorilerinin Analizi

İktisadi düşüncenin tarihsel temellerine bakıldığında ilk olarak bazı Antik Dönem filozoflarının düşüncelerine rastlanmaktadır. Antik Dönemde Platon ve Aristoteles'in 'değer'e ilişkin görüşleri, modern dönem iktisatçılarının görüşlerine temel oluşturmaktadır.

İktisadi düşüncenin temelleri Antik Dönem'e kadar uzanmaktadır. Nitekim, Antik Dönem Hristiyan gelenekte Platon ve Aristoteles'in görüşlerine bakıldığında, değere ilişkin yaklaşımlarının Modern Dönem iktisadi düşüncedeki emek-değer teorisinin temellerine ulaşılmaktadır. Antik Dönem filozoflarının ahlak felsefesi kapsamında ele aldığı iktisadi görüşün, emek ve mülkiyet kavramları çerçevesinde ortaya atıldığı göze çarpmaktadır. Buna ilişkin olarak Platon ve Aristoteles'in görüşleri, mülkiyet hakkının ahlaki yasalara ilişkin olduğuna ve yaşam için bir araç niteliğine sahip olduğuna yöneliktir. "Platon 'Devlet'te ortak mülkiyetin, toplumun ortak iyisini korumak için gerekli olduğundan söz eder" (Bayar Bravo, 2022: 23). "Aristoteles de mülkiyet ile erdem arasında sıkı bir ilişki olduğunu düşünür ve özel mülkiyetin sağduyu ve sorumluluk gibi erdemleri geliştirdiğini söyler" (Aristoteles, 1958: 1263 akt. Bayar Bravo, 2022: 24). "Değerin kaynağının ihtiyaca dayandığı, onsuz mübadelenin gerçekleşemeyeceğini düşünen Aristo, (384-322) kullanım ve mübadele değeri kavramlarını birbirinden ayırmıştır" (Spiegel, 1983: 26 akt. İslatince, 2001: 161). Buna göre, bir malın, kişinin ihtiyacını karşılaması açısından sağlayacağı fayda üzerinden kullanım değeri, ticari anlamda değişimi bağlamında sahip olduğu değeri ise mübadele değerini belirlemektedir.

Aristoteles'in *Nikhomakos'a Etik*'te, 'adil fiyat' düşüncesiyle ortaya koyduğu iktisadi düşünce, malların, değişime girerken adalet kavramının temel alınması gerektiğine ilişkindir. Bu anlamda Aristoteles'in, adil fiyatın gerekliliği ve bunun nasıl sağlanacağına ilişkin açıklamalarıyla birlikte 'değişim adaleti' kavramına dikkat çekerek, günümüze kadar sürecek bir tartışmayı ortaya attığı söylenebilir.

Antik Dönemde Platon ve Aristoteles'in emek-değere ilişkin görüşlerine bakıldığında, Poincare'in bahsettiği bilimin bağlantılar sistemi olduğu görüşünün burada temellendiği görülmektedir. Poincare'e göre kuramlarla ortaya atılan 'nesneler arasındaki bağıntılar' farklı kuramlarla karşımıza çıkacaktır. Nitekim Antik Dönem emek-değer fikrinde de Platon ile Aristoteles'in aynı olguyu farklı kavramlar çerçevesinde açıkladığı

görülmektedir. Sonraları emek-değer teorisinin gelişim sürecine ve marxist emek-değer teorisinin nihai formuna bakıldığında bu Antik Dönemdeki emek-değer fikrinden bir kopuş gerçekleşmediği, Antik Dönemde ortaya atılmış emek-değer fikri ile Marxist emek-değer teorisi arasında güçlü bir bağıntı olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Marx, *Kapital*'de mülkiyet sistemini açıklarken, Antik Dönemdeki Hristiyan geleneğe atıf yapmakta ve emek-değer düşüncesinin temelini atan Aristoteles için 'O büyük düşünür' (1986: 65) diyerek bahsetmektedir. Bu da Poincare'in bahsettiği üzere bilimin bağlantılar sisteminden oluştuğunun açık bir göstergesidir.

Klasik Dönem Emek-Değer Teorilerinin Analizi

Rasyonalizmin ön plana çıktığı Aydınlanma Döneminde, Antik Dönem'de var olan düşüncelerin akıl zeminine oturtulması, emek-değer teorisinin de aklın ilkeleri doğrultusunda yeniden uyarlanması beraberinde getirmiştir. "Aydınlanmanın mülkiyetin emek kökenine inmesi ve özgürlüğün bu hakkın bir parçası olduğu düşüncesi, aydınlanma çağının iktisat düşüncesini (klasik teori) derinden etkilemiştir. Bütün klasik iktisatçılar değeri emekle açıklamaya yönelmişler ve emek değer teorisinden hareketle mülkiyet teorisini kurmuşlardır" (Günay, 2015: 55). Fakat değeri emeğe indirgeyerek açıklayan bu yaklaşım, aynı oranda emeğe sahip malların fiyat farklılıklarına tabi olması karşısında açıklama getirmekte yetersiz kalmıştır.

Aydınlanma Döneminde mülkiyetin özgürlüğün bir parçası olduğu görüşü hakimdir. Bu dönemde mülkiyet teorisi emek-değer üzerine kuruludur. Dolayısıyla emek-değer teorisi Klasik Dönemin mülkiyet anlayışının da temelini oluşturmaktadır. Bu analiz, Poincare'in bilimin kalıntı bırakarak ilerlediği tezini doğrulamaktadır. Bunun yanı sıra bu dönemde emek-değer düşüncesi üzerine oturtulan mülkiyet teorisi esasında Poincare'in bahsettiği bilimsel kavrayışın bu teoriler üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Öyle ki doğrulanarak ilerleyen emek-değer fikri ve mülkiyet anlayışı, onun kesinlik derecesini yükseltmektedir. Bu da bir ilke haline gelmesi konusunda yolunu açmaktadır. Nitekim, ileriki zamanlarda kesinlik derecesi yüksek olan bilimsel yasalara ulaşırken (Marxist teori) mülkiyet üzerine kurulu olan düşünceler, bu Aydınlanma Döneminin emek-değer üzerine kurulu mülkiyet anlayışına referans vermektedir.

Klasik İktisatçılar, emek-değer teorisini oluştururken Antik Dönem düşüncesindeki adil fiyatın evrensel bir geçerliliği olmadığı konusunda eleştirir. Bu da bizi, Poincare'in bilimsel ilerleme fikrinde ve ileriki dönemlerde Popper'ın vurguladığı yanlışlamacı yaklaşıma götürmektedir. Antik Dönemde ortaya atılan 'adil fiyat' yerine 'fayda'ya dayanan bir değer düşüncesinin evrensel anlamda geçerli bir teorisinin ana hatlarını oluşturacağı iddiası, klasik iktisatçıların, Antik Dönemin adil fiyat anlayışına yönelik yanlışlamacı yaklaşımdan ileri gelmektedir. Poincare'e göre bilimde yanlışlamacı yaklaşım, bilimsel ilerlemeyi sağlayacak ön koşuldur.

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nde bir nesneden elde edilebilecek fayda üzerinden kullanım değerini, nesneyi satın alabilme gücü ekseninde ise mübadele değerini tanımlar (1997). Bununla birlikte kullanım değeri ile mübadele değerinin ters orantılı bir ilişki içerisinde konumlandırır ve bu yaklaşımını su ve elmas örneğiyle şu şekilde açıklar:

“Hiçbir şey sudan daha yararlı değildir; ancak su, hemen hiçbir şeyi satın alamaz; ya da su karşılığında hemen hiçbir şey elde edilemez. Oysa bir elmasın pek az kullanım değeri vardır; ancak elmas çoğunlukla diğer malların çok büyük miktarları ile mübadele edilebilir” (Smith, 1997: 36).

Adam Smith'in, kullanım değeri ve mübadele değeri ayrımı ve Marxist teoride metanın temel felsefesini oluşturan ayrıma götürmektedir. Smith'in bahsettiği mübadele değeri, Marxist teorinin iktisadi kurgusunu oluşturan metanın temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu hipotez, Poincare'in, kuramların bağlantıların mevcudiyetini koruduğu görüşüne işaret etmektedir. Ayrıca Smith'in bahsettiği kullanım değeri/mübadele değeri ayrımı, ardından ortaya atılan teoriler için temel bir dil inşası, yani açıklamaya uygun bir dil oluşturmalarının yanı sıra fenomenlerin dil ve sembollerle temsil edilmesi bakımından da Poincare'in bilim anlayışına ışık tutmaktadır.

Klasik Dönemin önemli iktisatçılarından David Ricardo da, emeği değerın temeli olarak varsayar fakat bu kapsamdaki yaklaşımı Smith'in görüşlerinden farklılık göstermektedir. Ricardo, çoğaltılabilen ve çoğaltılamayan mallar üzerinden mübadele değerine ilişkin bir tahlil sunar. Azalan verimler yasası kapsamında, mübadelede çoğaltılamayan malların kıt olması gerekçesiyle ona harcanan emeğin ölçülemeyeceği argümanını öne sürerek bu malların, çoğaltılabilen mallardan ayrılması gerektiğine vurgu yapar. Ona göre emek-değer teorisinin gelişimi de bütün bu malların değerini belirlemek üzere ortak bir ölçüt geliştirilmesi çabasının bir sonucudur. Nihayetinde Ricardo, mübadele değerinin ölçüsünü, bir malın içerdiği üretim süresine karşılık gelen dolaylı emek-zaman çerçevesinde açıklar. Kazgan, Ricardo'nun bu görüşünü şöyle betimler: “Mallar, üretimleri için harcanan emek-zaman miktarıyla orantılı olarak mübadele edilir. Mübadele değeri, emek girdisi ile belirlenir; emek girdisi, harcanan emek demektir, işçiye ödenen ücret demek değildir” (1993: 69).

Poincare'in konvansiyonalist yaklaşımında hipotezlerin genelleştirilerek geliştirileceği düşüncesinde olsa da uyum dışı ilişkileri bu kuralın dışında tutar. Ricardo da, çoğaltılamayan malların mübadele değerlerinin emek-zaman ile belirlenemeyeceğinden bahsederek Smith'in ortaya attığı mübadele değeri hipotezini genişletmektedir. Aynı zamanda Poincare ‘uyum dışı ilişkiler’i hipotezinin dışında tutmasına paralel olarak, Ricardo, ‘tekel malları’ nı burada hipotezden ayrı tutmaktadır. Ayrıca Ricardo'nun bütün mallarını değerini ölçebilecek bir değer ölçüsü bulma arzusu, Poincare'in bahsettiği gibi bilim insanlarının tüm fenomenleri kapsayacak sonuçlara ulaşma amacına sahip olması gerekliliği görüşüyle de örtüşmektedir.

Klasik Dönem'in önemli iktisadi düşünürlerinden Robert Malthus (2021), emek-değer konusuna, Smith'in değindiği nüfus bağlamında detaylı bir yaklaşım geliştirmektedir. Malthus, yaşam için gerekli olan gıda ile ona bağımlı olan nüfus oranının eşit seviyelerde seyretmesi gerekliliğine ve dolayısıyla nüfus kontrollerinin önemine vurgu yapmaktadır. Öyle ki Malthus, nüfus artışı, emeğin değerinin belirlenmesinde bir risk unsuru olarak görmektedir.

Aynı dönem iktisat teorisyenlerinden Ricardo ve Malthus'un emek-değere ilişkin çıkarımlarında, nüfusun gıda talebine yönelik bir risk faktörü oluşturduğu görüşü paralellik gösterdiği ve bu görüşlerin farklı kavram ve sembollerle ifade edildiği dikkat çekmektedir. Bu ilişki bizi, Poincare'in doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik yaklaşımına götürmektedir. Daha önce bahsettiğimiz yanlışlanabilirlik yaklaşımı ile bilimsel ilerlemenin sağlandığı görüşü, doğrulanabilirlik yöntemiyle de geçerlidir. Öyle ki burada, Ricardo ve Malthus'un nüfus artışının gıda sağlayıcılığı açısından doğrudan ve dolaylı yoldan bir risk ürettiğine dair görüşün paralellik göstermesi de bu doğrulanabilirlik yaklaşımı çerçevesinde açıklanabilmektedir.

Marxist Emek-Değer Teorilerinin Analizi

Günümüzde emek-değer teorisi dendiği zaman genel itibarıyla Marxist emek-değer teorisi gelmektedir. Bunun nedeninin, emek-değerin, artı değer üretimi üzerinden kapitalist birikimin sağlanması dolayısıyla sömürü sisteminin tabanına açıklama getirmesi açısından elverişli olmasından ileri gelmektedir. Poincare'in bilim anlayışında, hipotezleri doğru ya da yanlış şeklinde değil, elverişli veya elverişsiz hipotezler şeklinde ayrılır. Marxist teorinin kullanışlılığı, kapitalist formasyonu genel anlamıyla açıklamanın yanı sıra, önceki teorisyenlerin ortaya attığı emek-değer teorilerinin bir sentezi niteliğinde olmasından kaynaklanmaktadır. Antik Dönemden beri geliştirilen emek-değer sisteminin, çeşitli fenomenleri kapsayacak şekilde genelleştirilerek Marxist teorinin önermelerine taban oluşturacak biçimde açıklanması, Marxist emek-değer teorisinin Poincare'in bahsettiği üzere uzlaşımçı yaklaşımla zaman içerisinde genişletilerek gelişmiş bir formasyona bürünmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Poincare'e göre bilimde deney tek başına yeterli değildir. Ona göre uzlaşım, var olan yasaların sentezlenmesi ve bilimsel etkinliğin yerine getirilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Aynı zamanda bilimin doğal bir sürecidir.

Karl Marx (1986), metanın değişim değeri ve kullanım değeri olarak iki yönü olduğuna değinir. Marxist düşüncede metanın değerinin temelinde emek vardır. Dolayısıyla metaların gerçek değeri, ona harcanan emek-zaman üzerinden belirlenir. İki meta birbiriyle mübadele edilirken üçüncü bir varlığa indirgenerek orantısal bir nicelik üzerinden eşdeğerlenir. Marx bu durumu Ücret, Fiyat ve Kar adlı eserinde açık bir şekilde şöyle ifade eder: "Bütün metaları hepsi için ortak olan bir ifadeye indirgeyebilmeli; ve onları yalnızca, içerdikleri o özdeş ölçünün oranlarına göre birbirlerinden ayırt edebilmeliyiz" (2006: 38). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* adlı eserinde ise metalar arasındaki eşdeğerlenmeye şöyle açıklık getirir: "Demek ki, metalar arasındaki ilişki, aynı zamanda, özünde birbirinin benzeri olan ve ancak miktar bakımından değişen hacimler olarak belirdikleri bir ilişkidir. Bu ilişki, genel emek-zamanın maddileşmesi olarak belirdikleri denklemler halinde ifade edilmelidir" (1979: 66). Ayrıca Marx, konunun başında da değindiğimiz üzere, Poincare'in uzlaşımçı yaklaşımını doğru çıkarır nitelikte, ortaya attığı emek-değer teorisinin, tarihsel bir arka planının varlığına işaret eder. Öyle ki, *Kapital*'de 'O büyük düşünür' (1986: 65) diyerek gönderme yaptığı Aristoteles'in ta kendisidir. Burada Marx, Aristoteles'in değer biçimi tahlilini şöyle

açıklar: “İlkin o, metaların para-biçiminin, yalnızca, değer basit biçiminin daha ileri bir gelişmesi olduğunu, yani bir metanın değerinin, gelişigüzel alınan başka bir meta ile ifadesi olduğunu açıkça söylüyor” (1986: 65).

Marx, Aristoteles'in teorisini kendi teorisi ile doğrulayarak esasında hakikat arayışında uzlaşımçı yaklaşımın geçerliliğini ön plana çıkarmaktadır. Öyle ki, Marx'ın değer'in belirlenmesi konusunda Aristoteles'i referans vermesi, teorisinin ilk ortaya atıldığı dönemden itibaren geliştirilen hipotezlerin, doğrulanarak veya yanlışlanarak sentezlendiği sonucuna götürmektedir. Bu da uzlaşımçı yaklaşımın somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marx'ın, Ricardo'nun ücret ve fiyat tanımlamalarını, değer nasıl belirlendiğine ilişkin bir krize götürdüğünü dolayısıyla emeğin değerine ilişkin bu genelleştirmeyi yanlışlaması, Poincare'in Descartes örneğinde belirttiği gibi, her dönemin kendinden önce gelenleri genelleştirme yapması dolayısıyla eleştirdiği ve ilerde bu teorilerin de yanlışlanabileceği sonucuna götürmektedir. Dolayısıyla bu düşünceye göre, bilimsel nesnellığe ulaşma çabası her zaman var olmalıdır.

Sonuç

Klasik dönem öncesi ve sonrası iktisadi düşüncede önemli bir yer teşkil eden emek-değer teorisinin gelişimi incelendiğinde, Poincare'in bilimsel paradigmasının kendine özgü ilke ve dinamiklerinin varlığı ön plana çıkmaktadır. Poincare'in bilimsel kavrayış çerçevesinde yasaların sentezlenmesi yoluyla süregelen bilimsel gelişme fikri, Marxist emek-değer teorisinin ortaya çıkışının arka planına bakıldığında net bir şekilde okunabilmektedir.

Marx, kapitalist birikimin temelini oluşturan artı-değeri işgücünün alınıp satılabilen bir meta haline gelmesini ve dolayısıyla kapitalist sistem çerçevesinde oluşan sömürü sistemini bu emek-değer ilişkisi üzerine kurar. Marx'ın emek-değer teorisinin kesinlik derecesi yüksek bir teori olarak kullanışlılığının bir diğer nedeni, Poincare'in bilim anlayışında belirttiği üzere, bu yasanın ilke haline dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. Esasında geçmişten günümüze çeşitli dönemlerde emek-değer teorisi, düşünürlerin farklı yaklaşımları çerçevesinde ortaya atılmıştır. Emek-değer teorilerinin Antik Dönemden günümüze kadar kabul edilen çeşitli versiyonlarının Poincare'in bilim anlayışının temeline oturttuğu uzlaşımçı (konvansiyonel) yaklaşımla okumak oldukça yerindedir. Buna ilişkin olarak Marx'ın *Kapital*'de (1986), Antik Dönem'in en önemli düşünürlerinden Aristoteles'e yaptığı gönderme, bu teori çerçevesinde bilimsel ilerleyişin bir uzlaşım içinde sürdürüldüğüne yönelik önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Poincare'in bilimsel gelişme fikri, bilimsel yasaların doğrulanabilirlik ve yanlışlanabilirlik ilkeleri çerçevesinde sınanmasına dayanmaktadır. Yani ortaya atılan bir yasanın sınanması ona göre bilimsel ilerlemeyi sağlayan hakikatin kendisidir. Yasalar bu ilkeler üzerinden sentezlenerek bilimde, Poincare'in ifadesiyle bir uzlaşımı meydana getirecektir. Antik Dönemden Marxist düşünceye kadar olan süreçte, değer

belirlenmesinde esas alınan ölçütlerin doğrulanarak veya yanlışlanarak ilerlemesi, Marxist düşüncedeki emek-değer fikrinin geçmişteki emek-değer fikrinden soyutlanarak bir kopuş göstermediğinin ve hatta geçmiş dönemin kalıntıları üzerine inşa edildiğinin bir göstergesi niteliğindedir. Öyle ki, Marxist emek-değer teorisinin gelişim sürecine bakıldığında, Poincare'in ileri sürdüğü konvansiyonalist (uzlaşımçı) yaklaşımın izleri net bir şekilde görülmektedir. Poincare'in bilimsel anlayışı çerçevesinde, emek-değer teorilerinin, Antik Dönem ve sonrasında geliştirilen hipotezlerin bıraktığı kalıntılar üzerinden Marx'ın geliştirdiği nihai emek-değer formu, geçmişten beri sentezlenerek gelişme sağlamış uzlaşımçı bir anlayışın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aldemir, A. (2008). Henri Poincare'nin Bilim Anlayışı, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Tarihi Bilim Dalı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi): Ankara.
- Bayar Bravo, I. (2022). Aristoteles: Emeğin Sorumlusu Olarak Köle, Mülkiyetin Sahibi Olarak Efendi, *Emek ve Mülkiyet* (1. Baskı), Ankara: Fol Kitap.
- Günay, E. (2105). İktisadi Düşüncenin Evrimi ve Kapitalizmin Piyasa Tarihi (Yayımlanmış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- İslatince, H. (2001). Değer Teorisinin Tarihsel Analizi, *Anadolu İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 159-170.
- Kaynak İltar, E. (2017). Henri Poincare ve Konvansiyonalizm, *II. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu*: Muğla.
- Kazgan, G. (1993). İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi (6. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Malthus, T. (2021). *Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme* (1. Baskı), Dergah Yayınları: İstanbul.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* (4. Baskı), Sol Yayınları: Ankara.
- Marx, K. (1986). *Kapital, Cilt 1* (3. Baskı), Eriş Yayınları: İstanbul.
- Marx, K. (2006). *Ücret, Fiyat ve Kar* (1. Basım), Evrensel Basım Yayın: İstanbul.
- Poincaré, H. (1951). *Bilim ve metot* (Çev. H. R. Atademir ve S. Ölçen), Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Poincaré, H. (1964). *Bilimin değeri* (Çev. Fethi Yücel), Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.
- Poincaré, H. (1986). *Bilim ve Varsayım* (2. Baskı), (Çev: F. Yücel), Milli Eğitim Bakanlığı: İstanbul.
- Poincaré, H. (1997). *Bilimin Değeri*, MEB Yayınları: İstanbul.
- Poincare, H. (2001). *Bilim ve Varsayım*, MEB Yayınları: İstanbul.
- Smith, A. (1997). *Ulusların Zenginliği* (2. Baskı), Alan Yayıncılık: İstanbul.
- Sarı, M. A. ve Yardımcı A. B. (2022). Henri Poincare'in Bilim Anlayışı Çerçevesinde Bilimin Yapısı ve Değerine Yönelik Görüşleri, *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji Dergisi*, (39), 8-18.
- Winch, D. (2013). *Malthus* (1. Baskı), Oxford University Press: United Kingdom.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | *Ege University, Institute of Social Sciences*
Ege Sosyal Bilimler Dergisi | ***Journal of Ege Social Science***
e-ISSN 2651-4982
Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2025 | *Volume: 6, Issue: 1, June 2025*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Müdür (On behalf of Ege Univ. Institute of Social Sciences, Director): Prof. Dr. Mustafa MUTLUER ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Koray KULEYİN (Enstitü Sekreteri | Institute Secretary) ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Öğr. Üy. Aytekin ERDOĞAN ♦ Yayın Editörü (Production Editor): Dr. Ender ÖZBAY ♦ İngilizce Dil Editörü (English Language Editor): Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN ♦ Almanca Dil Editörü (German Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR, Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN, Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Ege Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Haziran ve Aralık ayında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal Of Ege Social Science is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in June.

ANOREKSİYA NERVOZA: BATI, ASYA, AFİRKA ve ORTA DOĞU TOPLUMLARINDA KÜLTÜREL ve SOSYAL DİNAMİKLER

* * *

ANOREXIA NERVOSA: CULTURAL AND SOCIAL DYNAMICS IN WESTERN, ASIAN, AFRICAN, AND MIDDLE EASTERN SOCIETIES

Hande KAPLAN*

Kader BAHAYİ**

ÖZ

Anoreksiya Nervosa (AN), beden algısında bozulmalara ve aşırı zayıflama isteğine sebep olan bir yeme bozukluğudur. Bu yeme bozukluğu, genellikle Batı toplumlarıyla ilişkilendirilir. Ancak, küreselleşme, kentleşme ve medyanın etkisiyle bu bozukluk, Asya, Afrika ve Orta Doğu toplumlarında da giderek yaygınlaşmaktadır. Her bir kültür, AN'nin ortaya çıkış biçimlerini, prevalansını ve klinik sunumunu farklı şekillerde etkilemektedir. Batı toplumlarında AN, genellikle medya, moda endüstrisi etkisi ve ideal vücut algısı ile ilişkilendirilir. Bu gibi toplumlarda, güzellik ve başarı ile ince bir vücut yapısı arasında doğrudan bir ilişki olduğu kabul edilir. Asya'da ise topluluk merkezli kültür, akademik baskılar ve aile değerleri bu bozukluğun seyrini şekillendirmektedir. Bunun yanı sıra kozmetik sektörü ve pop kültürünün, zayıflığı idealleştirmesi AN'nin Asya toplumlarında görülme sıklığını etkilediği söylenebilir. Afrika ve Orta Doğu'da ise oruç gibi dini ritüel ve inanışlara ek olarak, değişen geleneksel güzellik algıları ve sosyal yapı bu hastalığın tanınmasını, ortaya çıkışını ve tedavisini etkilemektedir. Bu makale, farklı kültürel ve sosyal bağlamlarda AN'nin dinamiklerini kapsamlı bir şekilde ele almayı ve incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Anoreksiya Nervosa, Tanı, Tedavi, Kültürel Farklılıklar, Sosyal Dinamikler*

* Doktora Öğrencisi, Okan Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uygulamalı Psikoloji Bölümü, İstanbul.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-0141-8942> ♦ e-Mail: psk.handekaplan@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Okan Üniversitesi, , İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uygulamalı Psikoloji Bölümü, İstanbul.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9173-9780> ♦ e-Mail: kader.bahayi@okan.edu.tr

ABSTRACT

Eating disorders are pathological conditions in which individuals' healthy eating behaviors are severely disrupted. Among these disorders, Anorexia Nervosa (AN) stands out as one that can lead to the most fatal consequences. AN is characterized by a distorted body image, fear of gaining weight, and an intense desire to lose weight. Symptoms of this disorder may include extreme dieting, excessive exercise, and sometimes vomiting or the use of laxatives.

Cultural and social dynamics play a significant role in the development of AN. In Western societies, a slim body shape is idealized due to the influence of the media and the fashion industry. Mass media, such as social media, TV shows, movies, and advertisements, can negatively affect individuals' body perception. The prevalence of AN is higher in Western societies, particularly in the United States and Europe. The media and fashion industry frequently associate thinness with success and beauty, which may contribute to the development of AN.

In Asian societies, traditional beauty ideals have started to change under the influence of Western culture. In Japan and South Korea, popular culture and the media emphasize having a slim body. In these cultures, the prevalence of AN, particularly among university students, has been increasing. The development of AN in Asia is influenced not only by the impact of Western culture and media but also by traditional family structures, societal norms, and academic achievement pressures. However, while the prevalence of AN in Asia is lower than in the West, modernization and globalization are increasing these rates.

In African and Middle Eastern societies, AN has a lower prevalence compared to Western societies. In African cultures, a fuller body is traditionally considered a sign of health and prosperity, although urbanization and globalization are changing this perception. Additionally, in the Middle East, religious norms and rituals may make it difficult to recognize the symptoms of AN. Religious practices such as fasting may overlap with the symptoms of AN and delay individuals from seeking professional help.

In conclusion, AN is not only a biological and psychological disorder but is also influenced by cultural and social factors. This study highlights how AN is shaped by cultural and social dynamics in the West, Asia, Africa, and the Middle East. In this context, AN is presented as an issue that arises not only from individual experiences but also from the value systems and social structures of societies. Understanding cultural differences can contribute to the development of more effective and culturally sensitive treatment approaches for AN.

Keywords: *Anorexia Nervosa, Diagnosis, Treatment, Cultural Differences, Social Dynamics*

GİRİŞ

Yeme bozuklukları, bireylerin sağlıklı yemek yeme davranışlarının ciddi ölçüde bozulduğu durumları tanımlayan patolojilerdir (APA, 2013). Bu bozukluklar arasında, Anoreksiya Nervoza (AN) en ölümcül sonuçlara yol açabilen bir rahatsızlık olarak öne çıkmaktadır. “Anoreksiya” terimi, Yunanca kökenlidir ve “yeme isteğinin olmaması” anlamına gelir. Tarihsel olarak, orta çağda dini nedenlerle çile çekme davranışlarının özendirildiği dönemlerde bu durum yaygın olarak gözlemlenmiştir. Ancak bu fenomen, 19. yüzyılın sonlarında tıbbi literatüre dahil edilmiştir (Hudson vd., 2007).

AN, bireyin beden algısında ciddi bozulmalara, kilo alma korkusuna ve aşırı zayıflama isteğine yol açan; yaşa, boy ve beden kitle indeksine uygun olmayan bir vücut ağırlığı hedefine neden olan bir yeme bozukluğudur (Hoek, 2006). Hastalık, genellikle ergenlik döneminde ve özellikle genç kadınlarda ortaya çıksa da nadiren erkeklerde de görülebilmektedir. Hastalığın erken teşhisi ve tedavisi hem fiziksel hem de psikolojik sağlığın korunması açısından kritik bir öneme sahiptir (Hudson vd., 2007).

Farklı kültürlerden elde edilen veriler, yeme bozukluklarının, görülme sıklığı ve görülme sebepleri bakımından farklılık arz ettiğine işaret etmektedir (Kring vd., 2019). Batı toplumlarında medya ve moda endüstrisi doğrultusunda ince bir bedene sahip olma arzusu ön plandadır (Levine & Smolak, 2018). Asya toplumlarında ise geleneksel aile yapısı ve modernleşme arasındaki çatışmalar yeme bozukluklarının dinamiklerini belirlemektedir (Chen vd., 2020). Afrika toplumlarında ise dolgun beden tipinin sağlık ve refah göstergesi olarak algılanması, AN’den koruyan bir faktör olarak değerlendirilebilirken; kentleşme ve Batılı hayat tarzlarının popülerleşmesi, bu algıyı değiştirmeye başlamıştır (Pike vd., 2020). Orta Doğu toplumlarında ise muhafazakâr toplumsal normlar, aile baskısı ve medya etkileri, bireylerin beden algısını şekillendirmektedir (Nasser, 1997).

Bu çalışmanın amacı, Batı, Asya, Afrika ve Orta Doğu toplumlarındaki kültürel ve sosyal dinamiklerin AN üzerindeki etkilerini ele almak, bu bozukluğun farklı toplumlarda kültürlerarası bir bakış açısıyla incelemektir. Bu bağlamda, AN’nin yalnızca bireysel deneyimlerin ortaya çıkardığı bir bozukluk değil, aynı zamanda toplumların sosyal yapılarından ve değer sistemlerinden doğrudan etkilenen bir olgu olduğu tartışılacaktır. Bununla birlikte, AN’ye yönelik daha etkili ve kültüre duyarlı yaklaşımlar geliştirilmesi amacıyla, kültürler arası farklılıkların doğru anlaşılmasının önemi vurgulanacaktır.

1. ANOREKSİYA NERVOZA’NIN TANIMI, BELİRTİLERİ VE SINIFLANDIRILMASI

AN, DSM-5 yayınlarına göre “Besleme ve Yeme Bozuklukları” başlığı altında yer alır (2022). Enerji alımının bireyin ihtiyacından az tutulması, bireyin yaşı, cinsiyeti, gelişim süreci ve genel sağlık durumu çerçevesinde belirgin şekilde düşük bir vücut ağırlığına sebep olur. Bu düşük vücut ağırlığı, yetişkinlerde normal alt sınırın, çocuk ve ergenlerde ise yaşlarına ve büyüme beklentilerine göre olması gereken seviyenin altında olarak tanımlanır. Kişi, kilo almaktan veya şişmanlamaktan aşırı derecede korkar ve kaygılanır. Düşük vücut ağırlığına rağmen kilo almayı engelleyen davranışları ısrarla

sergiler. Kişinin vücut ağırlığı ve şekline dair algısı gerçeklerden farklı olur. Birey, vücut ağırlığı ve şekline gereğinden fazla önem atfeder veya mevcut düşük vücut ağırlığının ciddiyetini fark edemez.

AN'nin bireylerdeki yansıması, kısıtlayıcı tür ve tıknırcasına yeme/çıkarma tür olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kısıtlayıcı tür, kalori alımını sınırlamak için aşırı diyet yapma ve egzersiz yapma eğilimi gösterir. Bu bireyler, kusma veya laksatif kullanımına başvurmadan kilo kontrolü sağlamaya çalışır. Tıknırcasına yeme/çıkarma türde ise birey, aşırı yeme ataklarının ardından kusma, laksatif veya diüretik gibi ilaçlar kullanarak almış olduğunu düşündüğü kiloyu telafi etmeye ve kilo vermeye çalışır (APA, 2013). Bu tür, Bulimiya Nervoza ile benzerlik gösterebilir ancak belirgin kilo kaybı AN'yi ayırt edici hale getirir (Demirer & Yardımcı, 2020).

AN, klinik belirtilerin spesifik olması nedeni ile tanımlaması kolay bir tablo sunar. Hastaların zayıf görünümü ve fiziksel durumu, çoğu zaman tanıyı kolaylaştırır. Kasların erimesi ve yapısının bozulması da fiziksel bulgular olarak karşımıza çıkabilir. AN durumunda, kilo kaybı hızlı gerçekleşir. Ayrıca, hastalar genel olarak tansiyonu düşük solgun ve soluk tenli bir görünüme sahip olur. Düşük tansiyon, bireylerde baş dönmesi ve bayılma gibi durumlara yol açabilir (Demirer & Yardımcı, 2020). Vücut ısısının hızlıca düşüşü gözlemlenir. Cilt kurur ve parlaklığını yitirir. Ergenlik gelişimleri yavaşlar ve saçlar, vücut tüyleri seyrekleşip zayıflar. Kızların adet dönemleri gecikir veya adet durma noktasına gelir, erkekler cinsel isteksizlik ile karşılaşır (Wilson vd. 2010). Hastalığın ilerlemiş safhalarında, ciddi organ yetmezlikleri, organ deformasyonları ve kalıcı hasarlar görülebilir. Bu durum, AN görülen bireylerde tıbbi tedavi ihtiyacını zorunlu kılmaktadır. Hastalığın son safhaları ise ölümle sonuçlanabilecek derecede ciddi komplikasyonlara yol açabilir (Hoek, 2006).

2. KÜLTÜREL VE SOSYAL DİNAMİKLERİN ANOREKSİYA NERVOZA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1 Batı Toplamları

Batı toplumlarında AN, zayıflığa ve ince bir vücut yapısına verilen toplumsal önem ile yakından bağlantılıdır. Bu toplumlarda ince bir beden, yalnızca güzellik standardı değil; aynı zamanda öz disiplin, başarı ve sosyal kabul ile ilişkilendirilmiştir. Sosyal medya, eğlence sektörü, moda endüstrisi ve popüler kültürün sıklıkla vurguladığı ince vücut ideali, bireylerin kendilerini nasıl algıladıklarını önemli ölçüde etkiler. Levine ve Smolak'ın (2018) çalışması, Batı toplumlarındaki güzellik standartlarının bireylerin beden memnuniyetsizliğini artırdığını göstermiştir. Kilo verme ve ince olma arzusu AN'ye sebebiyet verebilirken, sosyal medya, dizi, film ve reklamlar gibi kitle iletişim araçlarının da bu durumu tetiklediği rapor edilmektedir (Yücel, 2009). ABD'de yapılan bir araştırma, sosyal medya kullanımının beden algısını ve bireylerin psikolojik durumunu olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Lee vd., 2014).

Batı toplumlarında AN, diğer bölgelere kıyasla daha yüksek oranlarda görülmektedir. ABD, Kanada ve Batı Avrupa gibi ülkelerde yapılan araştırmalar, AN'nin

yaşam boyu prevalansının dünya ortalamasının üzerinde olduğunu ortaya koymaktadır. ABD ve Kanada’da yapılan geniş kapsamlı iki nüfus tabanlı araştırmada, yetişkin kadınlarda yaşam boyu prevalansın %0,5–0,6 olduğu belirtilmiştir (Kendler vd., 1995; Garfinkel vd., 1996). Birleşik Krallık ve İrlanda’da yapılan bir araştırma ise kadınlarda AN’nin yaşam boyu prevalansının yaklaşık %3,64 olduğunu belirtmiştir (Hudson vd., 2007). Avrupa’nın genelinde ise bu oran %1 ile 4 arasında değişiklik göstermektedir (Keski-Rahkonen vd., 2018). Bu oranlar, Batı toplumlarında yeme bozukluklarının önemli bir halk sağlığı sorunu olduğunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Batı toplumlarında medya ve moda endüstrisi, ince vücut yapısını ve zayıf olmayı çoğu zaman güzellik ve başarı kavramları ile bağdaştırır. Yapılan bir çalışma, sosyal medya platformlarında sıkça kullanılan güzellik filtrelerinin ve üzerinde oynanmış görsellerin kullanıcıların beden algıları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu rapor etmiştir. Bu filtreler, bireylerde mükemmel bir beden algısı oluşturmakta ve gerçekçi olmayan beklentilere yol açmaktadır. Ayrıca, bu durum beden memnuniyetsizliği ve düşük benlik saygısı ile ilişkilendirilmiştir (Slater & Tiggemann, 2010). Buna ek olarak, kullanıcılarda kilo verme isteğini arttırmış ve kilo karşıtı tutumları pekiştirmiştir (Schroeder & Behm-Morawitz, 2025). Benzer bir diğer çalışma ise sosyal medya kullanımının AN gelişimini artırdığını belirtmiştir (Şengönül & Aydın, 2023).

2.2 Asya Toplumları

Son yıllarda Asya’da yeme bozukluklarının görülme sıklığında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Japonya’da yapılan bir araştırmada AN prevalansı ergenler arasında %0.08 gibi düşük bir seviyede belirlenmiş olsa da şehirleşmiş, yüksek nüfus yoğunluğuna sahip ve sanayileşmiş bölgelerde bu oranların daha yüksek olduğu görülmüştür (Pike & Borovoy, 2004). Güney Kore ve Hong Kong’da yapılan çalışmalar ise AN’nin özellikle üniversite öğrencileri arasında yaygın olduğunu vurgulamaktadır (Lee, 1993; Davis & Katzman, 1998). Asya genelinde anoreksiya prevalansı Batı’ya kıyasla daha düşük görüne de modernleşme, küreselleşme ve medya etkisi gibi faktörlerin bu oranları artırdığı tahmin edilmektedir (Makino vd., 2004). AN’nin görülme sıklığının yanı sıra görülme şekli de Batılı toplumlardan farklılık gösterebilir. Güney Asya’da AN tanısı almış hastaların kilo alma korkusunun İngiliz hastalara göre daha az olduğu tespit edilmiştir (Tareen vd., 2005).

Japonya’da lise öğrencileri arasında AN’nin prevalansı %1.5 ile %3 arasında değişirken, Güney Kore’de yapılan bir çalışmada bu oran %0.9 ile %2.7 arasında kaydedilmiştir (Lee vd., 2019). Japonya ve Güney Kore’de, özellikle popüler kültür ve medya aracılığıyla ince bedeni yücelten görsellerin yaygınlaşması, bireylerin kendi beden algılarında olumsuzluk yaratmakta ve AN semptomlarını artırmaktadır (Kim & Lennon, 2007). Hindistan’da ise AN’nin prevalansı diğer Asya ülkelerine kıyasla daha düşük olmakla birlikte, artan kentleşme ve Batı kültürünün etkisiyle bu oranlarda bir yükseliş dikkat çekmektedir (Pike vd., 2014). Hindistan’da yapılan çalışmalarda, özellikle kadınlar arasında güzellik standartlarının Batı etkisiyle dönüşmesi, kilo kaybı ve yeme davranışında bozulmaların temel nedenleri arasında gösterilmiştir (Faujdar vd., 2024).

Toplum normları ve güzellik algısı, yeme bozukluklarının ortaya çıkışında önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel Asya toplumlarında güzellik algısı genellikle dengeli bir vücut yapısı, sağlıklı bir görünüm, düzgün bir cilt ve geleneksel estetik unsurlar üzerine odaklanmış olsa da Batı kültürünün ve sosyal medyanın etkisi bu algıyı değiştirmeye başlamıştır. Özellikle Güney Kore’de kozmetik endüstrisinin ve pop kültürünün, ince bedeni güzellik ve başarıyla özdeşleştirdiği görülmektedir (Jung & Forbes, 2007). Güney Kore’de K-pop kültürünün yaygınlaşması, genç bireyler arasında beden memnuniyetsizliği ve zayıflık takıntısını artıran önemli bir etken olarak belirtilmiştir (Lee vd., 2020). Benzer şekilde Japonya’da zayıflık, şefkat ve zarafet gibi olumlu niteliklerle ilişkilendirilmekte, bu da yeme bozukluklarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır (Pike & Dunne, 2015).

Bazı Asya ülkelerinde dini pratiklerin yeme bozukluklarının seyrini etkileyebildiği belirtilmektedir. Birçok toplumda karşımıza çıkan oruç tutmak tövbe, ibadet, yas, kefaret gibi dini anlamlar taşıyan bir ritüeldir. Hinduizm, Jainizm, Budizm ve İslamiyet gibi dinlerde karşılaşılır. Bu ritüel ölüme sebebiyet verecek boyutlarda olmasa da yeme ve içmenin azalması bireylerde kilo kaybına yol açabilir ve bu durum AN semptomları ile paralellik gösterir. AN’da gözlemlenen yeme içmede azalma ve kilo kaybı, dini ritüeller ile karıştırılabilir. Bu karışıklık, bireylerin profesyonel yardım almasını zorlaştırabilir ve gecikmelere neden olabilir (Horozcu, 2016). Hindistan’da yapılan bir çalışmada oruç gibi dini ritüellerin anoreksiya belirtilerini maskeleyebileceği ifade edilmiştir (Avinash vd., 2025). Benzer şekilde Çin’de yapılan araştırmalar, dini uygulamalar ve aile normlarının, yeme davranışlarındaki bozulmaların tanınmasında belirleyici olduğunu göstermektedir (Liang vd., 2020).

Aile yapısı, bireylerin psikolojik sağlığında önemli bir role sahiptir. Geleneksel aile değerleri, bireylerin sosyal başarıya ve akademik performansa önemini vurgulamaktadır. Özellikle Asya toplumlarında görülen hiyerarşik aile yapısı, bireylerin duygularını bastırmalarına ve içsel çatışmalara yol açabilmektedir. Fakat bu durum, bireyler üzerinde psikolojik baskı yaratabilir. Bu tür baskılar, yeme bozukluklarının oluşumuna zemin hazırlayabilmektedir (Yang & Khalid, 2025). Malezya’da yapılan bir araştırma ise akademik baskı ve tükenmişliğin yeme bozukluklarını artırıcı bir etken olduğunu ortaya koymaktadır (Lee & Wan Abdul Manan, 2014). Çin’de yapılan çalışmalarda, aile içindeki yüksek beklentilerin ve otoriter ebeveyn tutumlarının, bireylerde depresyon ve anksiyete seviyelerini artırarak anoreksiya nervoza gelişiminde kritik bir rol oynadığı ifade edilmiştir (Chen vd., 2020).

2.3. Afrika ve Orta Doğu Toplamları

Afrika ve Orta Doğu’da AN prevalansı, Batı toplumlarına kıyasla daha düşük seviyelerde görülsa de son yıllarda artış göstermiştir. Pike ve diğerlerinin gerçekleştirdiği bir çalışma, kentleşen Afrika bölgelerinde yeme bozukluğu belirtilerinin giderek yaygınlaştığını ortaya koymuştur (2020). Başka bir çalışmada ise 1990’dan 2019 yılına kadar geçen sürede tespit edilen AN vakalarının %11-12 arasında arttığını raporlamıştır (Safiri vd., 2022).

Afrika toplumlarında AN prevalansı Batı toplumlarına göre oldukça düşük olsa da küreselleşme, kentleşme ve medya etkisi gibi faktörler bu oranları yükseltmektedir. Nasser'in (1997) çalışması, Afrika toplumlarındaki güzellik algısının Batı etkisiyle değişime uğradığını göstermiştir. Uganda'lı öğrencilerin, İngiliz öğrencilerine göre daha kilolu modelleri güzel buldukları tespit edilmiştir. Bu sonuç kültürel farklılıkların beden imajı algısını etkileyebildiğini göstermiştir (Furnham & Baguma, 1994). Nijerya'da üniversite öğrencileri arasında yapılan bir çalışma, AN belirtilerinin yaklaşık %9 oranında görüldüğünü rapor etmiştir (Fadipe vd., 2017). Ayrıca, Güney Afrika'da şehirde yaşayan bireylerde AN belirtilerinin kırsal alanlardaki bireylere göre daha yaygın olduğu belirtilmiştir (Freeman & Szabo, 2005).

Orta Doğu'da da AN prevalansı Afrika'ya benzer şekilde düşük olmasına rağmen, bu oranlarda da artış gözlemlenmektedir (Safiri vd., 2022). Suudi Arabistan'da lise öğrencileri arasında yapılan bir araştırma, AN belirtilerinin %1.8 oranında görüldüğünü ortaya koymuştur (Al-Adawi vd., 2002). Türkiye'de yapılan bir çalışma ise üniversite öğrencileri arasında AN'nin prevalansını %0.5 olarak raporlamıştır (Uzun vd., 2006).

Kültürel ve sosyolojik faktörler, Afrika ve Orta Doğu'da AN'nin ortaya çıkışı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Dolgun vücut hatlarının tarihsel olarak sağlık ve refahın bir göstergesi olarak değerlendirilmesi, Afrika toplumlarında AN yönünden koruyucu bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak, Nijerya'da yapılan bir çalışmada, içsel niteliklerin öne çıktığı geleneksel güzellik anlayışının, modern güzellik algıları ve beden imajıyla çeliştiği de belirtilmiştir (Balogun vd., 2024). Ancak yapılan araştırmalar, Batı etkisiyle bu algının zamanla değiştiğini ve AN vakalarının bu toplumlarda da arttığını raporlamıştır (Abrams vd., 1993). Orta Doğu'da ise sosyal medya platformları, ince bir bedenin güzellik ve başarıyla ilişkilendirilmesini pekiştirmektedir (Pike vd., 2020).

Orta Doğu toplumlarında dini ve manevi faktörler, AN belirtilerinin fark edilmesini zorlaştırabilir. Oruç gibi dini ritüeller, bireylerin yeme davranışlarını dini gerekçelere dayandırmasına sebep olabilir ve AN'nin fark edilmesini geciktirebilir (Al-Adawi vd., 2002). Bu bağlamda, kilo kaybı davranışları veya beden kontrolü, dini ya da kültürel normlarla ilişkilendirildiğinde kadınlar arasında daha belirgin hale gelmektedir (Horozcu, 2016). Bu durum, bireylerin psikolojik destek aramasını da engelleyebilir.

SONUÇ

AN, psikolojik ve biyolojik olmasının yanı sıra kültürel, toplumsal ve dini faktörlerle şekillenen bir yeme bozukluğudur. Bu çalışma, Batı, Asya, Afrika ve Orta Doğu toplumlarında görülen AN'nin kültürel ve toplumsal bağlamlara göre nasıl ortaya çıktığını ve kültürel dinamiklerin hastalığın hem görülme sıklığını hem de semptomatolojisini etkilediğini ortaya koymuştur.

Batı toplumlarında AN'nin görülme sıklığı, zayıf bedenin güzellik, öz disiplin ve başarıyla ilişkilendirilmesi nedeniyle artış göstermektedir (Levine & Smolak, 2018). Sosyal medya, moda ve eğlence endüstrisi gibi kitle iletişim araçları, gerçekçi olmayan

beden ideallerini yaygınlaştırarak beden memnuniyetsizliğini tetiklemekte; bu durum AN gelişimine zemin hazırlamaktadır (Yücel, 2009; Slater & Tiggemann, 2010). ABD, Kanada, Birleşik Krallık ve Avrupa genelinde yapılan araştırmalar, AN'nin yaşam boyu prevalansının dünya ortalamasının üzerinde olduğunu göstermektedir (Kendler vd., 1995; Garfinkel vd., 1996; Hudson vd., 2007; Keski-Rahkonen vd., 2018). Filtreler ve dijital olarak düzenlenmiş görseller bireylerde mükemmel beden algısını pekiştirirken, düşük benlik saygısına ve kilo karşıtı tutumlara neden olabilmektedir (Schroeder & Behm-Morawitz, 2025). Sosyal medya kullanımı, hem psikolojik iyi oluşu olumsuz etkilemekte hem de yeme bozukluklarının yaygınlığını artırmaktadır (Lee vd., 2014; Şengönül & Aydın, 2023). Bu veriler, AN'nin Batı toplumlarında önemli bir halk sağlığı sorunu haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Asya toplumlarında AN'nin prevalansı Batı'ya kıyasla daha düşük olsa da kentleşme, modernleşme ve medya etkisiyle bu oranlarda artış gözlemlenmektedir (Makino vd., 2004; Kim & Lennon, 2007). Japonya, Güney Kore ve Hindistan gibi ülkelerde yapılan çalışmalar, özellikle genç bireyler arasında beden algısının bozulduğunu ve AN semptomlarının arttığını ortaya koymaktadır (Lee vd., 2019; Faujdar vd., 2024). K-pop gibi popüler kültür unsurları, ince bedeni güzellik ve başarıyla özdeşleştirerek beden memnuniyetsizliğini tetiklemektedir (Jung & Forbes, 2007; Lee vd., 2020). Bununla birlikte, dini ritüellerin AN belirtilerini maskeleyebildiği ve profesyonel yardım arayışını geciktirebildiği ifade edilmektedir (Horozcu, 2016; Avinash vd. 2025). Aile yapısı, akademik başarı beklentisi ve duygusal baskılar da yeme bozukluklarının oluşumunda önemli rol oynamaktadır (Chen vd., 2020). Malezya'da yapılan araştırmalar, akademik baskının yeme davranışları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir (Lee & Wan Abdul Manan, 2014). Bu bulgular, Asya'da AN'nin kültürel, sosyal ve dinsel dinamiklerle şekillendiğini göstermektedir.

Son yıllarda Afrika ve Orta Doğu'da ise AN vakalarında görece düşük oranlara rağmen belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmektedir (Safiri vd., 2022; Pike vd., 2020). Bu bölgelerde güzellik algısının Batı etkisiyle dönüşmeye başlaması, beden imajı üzerindeki kültürel farkların giderek daralmasına neden olmaktadır (Nasser, 1997; Furnham & Baguma, 1994). Yapılan çalışmalar, şehirleşmiş bölgelerde AN semptomlarının kırsal alanlara göre daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır (Freeman & Szabo, 2005). Aynı zamanda, AN belirtilerinin dini ritüellerle karıştırılabilmesi, tanı konmasını zorlaştırmakta ve bireylerin psikolojik destek aramasını engelleyebilmektedir (Al-Adawi vd., 2002; Horozcu, 2016). Nijerya, Güney Afrika, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerde yapılan araştırmalar, genç bireyler arasında AN belirtilerinin giderek yaygınlaştığını göstermektedir (Adewuya & Oyewunmi, 2007; Uzun vd., 2006). Tüm bu bulgular, söz konusu bölgelerde AN'nin kültürel normlar, medya etkisi ve dini pratiklerle etkileşim içinde geliştiğini ortaya koymaktadır.

Bu derlemede ele alınan veriler doğrultusunda, AN yalnızca bireysel psikopatolojilere indirgenemeyeceği; aksine, kültürel normlar, medya temsilleri, toplumsal değerler ve dini ritüeller gibi bağlamsal faktörlerle güçlü bir biçimde etkileşim

içinde geliştiği açıkça ortaya konmuştur (Levine & Smolak, 2018; Horozcu, 2016). AN'nin kültürler arası görünümünün çeşitlilik göstermesi, bu bozukluğa yönelik tanı ve müdahale süreçlerinin de kültüre duyarlı bir perspektifle ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Hudson vd., 2007). Özellikle Batı dışı toplumlarda modernleşme ve küreselleşme ile artış gösteren AN prevalansı, geleneksel değerlerle modern beden idealleri arasındaki çatışmanın bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Makino vd., 2004). Ayrıca, sosyal medya gibi dijital mecraların etkisi, yalnızca Batı'da değil, küresel ölçekte beden algısını dönüştürerek risk faktörlerini artırmaktadır (Lee vd., 2014; Schroeder & Behm-Morawitz, 2025). Bu bağlamda, kültürel bağlamı göz önünde bulunduran, toplumsal farkındalığı güçlendiren ve önleyici ruh sağlığı politikaları geliştiren çalışmaların önemi her geçen gün artmaktadır (Chen vd., 2020; Pike vd., 2014).

AN üzerine yapılan literatür büyük ölçüde Batı toplumlarına odaklanmakta, Asya, Afrika ve Orta Doğu gibi kültürel çeşitliliğe sahip bölgelerdeki ampirik veriler ise sınırlı kalmaktadır (Cummins vd., 2005; Wildes vd., 2001). Bu durum, AN'nin kültürel varyasyonlarını tam anlamıyla kavrayabilmeyi ve kültüre özgü müdahale stratejileri geliştirebilmeyi zorlaştırmaktadır. Özellikle erkeklerde AN'nin görülme biçimi, tanınması ve etkileri üzerine yapılan çalışmaların yetersiz oluşu da literatürdeki önemli bir boşluğu işaret etmektedir (Nielsen & Vilmar, 2021). Bu derleme çalışması, Batı dışındaki bölgelerde AN'nin toplumsal, kültürel ve dini bağlamlarda nasıl şekillendiğine dair bütüncül bir bakış sunarak söz konusu boşluklara katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışma, medya temsilleri, aile yapısı, güzellik normları ve dini ritüellerin AN üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak ele alarak, literatürdeki kültürel duyarlılığı artırmayı hedeflemektedir.

Ancak çalışmanın bazı sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmalıdır. Derleme niteliğinde olması nedeniyle yalnızca mevcut literatüre dayanmaktadır; bu da belirli kültürel gruplar için yeterli veri bulunmayan alanlarda çıkarımların sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Ayrıca, dahil edilen çalışmaların büyük bir kısmının kadın örneklemeler üzerinden yürütülmüş olması, erkek bireylerdeki AN görünümünü temsil etmede yetersiz kalabilir. Kimi ülkelerde ise güvenilir epidemiyolojik veri eksikliği, karşılaştırmalı analizlerin homojenliğini zorlaştırmaktadır. Buna ek olarak, kültürler arası tanımlarda kullanılan kavramların farklı anlamlar taşıyabileceği ve bazı verilerin bağlamdan kopararak değerlendirilmiş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Gelecek araştırmalarda, özellikle Afrika ve Orta Doğu toplumlarında daha geniş örneklem gruplarıyla yapılacak ampirik çalışmaların artırılması; erkek bireyler üzerine odaklanan analizlerin geliştirilmesi ve kültüre özgü tanı kriterleri ile müdahale modellerinin oluşturulması önem taşımaktadır (Lopez vd., 2021; Pike vd., 2014). Ayrıca sosyal medya ve dijital kültürün genç bireylerde AN semptomatolojisi üzerindeki uzun vadeli etkilerinin niteliksel yöntemlerle derinlemesine incelenmesi, alana özgün katkılar sağlayabilir. Bu doğrultuda hem kültürlerarası duyarlılığı yüksek hem de toplumsal bağlamı dikkate alan daha kapsamlı ve disiplinler arası araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abrams, K. K., Allen, L. R., & Gray, J. J. (1993). Disordered eating attitudes and behaviors, psychological adjustment, and ethnic identity: A comparison of Black and White female college students. *International Journal of Eating Disorders*, 14(1), 49-57.
- Adebimpe Oluwafisayo, A., Idehen, E. E., Mosaku, S. K., Muoghalu, C. O., & Opakunle, T. Prevalence of Eating Disorders among Female Undergraduates at a Nigerian University.
- Al-Adawi, S., Dorvlo, A. S. S., Burke, D. T., Moosa, S., & Al-Bahlani, S. (2002). A survey of anorexia nervosa using the Arabic version of the EAT-26 and "gold standard" interviews among Omani adolescents. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 7, 304-311.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- Avinash, P., Victor, R., Prasad, A., & Singhanian, R. (2025). Dreading Weight: A Case Series on Eating Disorders from North India. *Indian Journal of Behavioural Sciences*, 28(1), 45-49.
- Balogun, S. K., Nwankwo, B. E., Okechie, H. U., & Aruoture, E. U. (2024). Beauty and Sexuality in African Setting. *Nigerian Journal of Social Psychology*, 7(2).
- Chen, X., Luo, Y. J., & Chen, H. (2020). Body image victimization experiences and disordered eating behaviors among Chinese female adolescents: the role of body dissatisfaction and depression. *Sex Roles*, 83(7), 442-452.
- Cummins, L. H., Simmons, A. M., & Zane, N. W. (2005). Eating disorders in Asian populations: A critique of current approaches to the study of culture, ethnicity, and eating disorders. *American Journal of Orthopsychiatry*, 75(4), 553-574.
- Davis, C., & Katzman, M. A. (1998). Chinese men and women in the United States and Hong Kong: Body and self-esteem ratings as a prelude to dieting and exercise. *International Journal of Eating Disorders*, 23(1), 99-102.

- Demirer, B., & Yardımcı, H. (2020). Güncel DSM-V kılavuzuna göre yeme bozukluklarının incelenmesi. *Sağlık Bilimlerinde Multidisipliner Araştırmalar*, 1(2), 275–290
- Fadipe, B., Oyelohunnu, M. A., Olagunju, A. T., Aina, O. F., Akinbode, A. A., & Suleiman, T. F. (2017). Disordered eating attitudes: demographic and clinico-anthropometric correlates among a sample of Nigerian students. *African health sciences*, 17(2), 513–523. <https://doi.org/10.4314/ahs.v17i2.27>
- Fairburn, C. G., & Harrison, P. J. (2003). Eating disorders. *The Lancet*, 361(9355), 407–416. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(03\)12378-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(03)12378-1)
- Faujdar, R., Sharma, A., Sharma, A., Jeswani, M., & Chhari, A. (2024). Prevalence of Eating Disorder among Indian Adolescent Students Res. *J. Med. Sci*, 18, 304-307.
- Freeman, A. C., & Szabo, C. P. (2005). Eating disorders in South African males: A review of the clinical presentation of hospitalised patients. *South African Journal of Psychology*, 35(4), 601-622.
- Furnham, A. ve Baguma, P. (1994). Cross- cultural differences in the evaluation of male and female body shapes. *International Journal of Eating Disorders*, 15(1), 81- 89.
- Garfinkel, P. E., Lin, E., Goering, P., Spegg, C., Goldbloom, D. S., Kennedy, S., ... & Woodside, D. B. (1996). Purging and nonpurging forms of bulimia nervosa in a community sample. *International Journal of Eating Disorders*, 20(3), 231-238.
- Hall, C. C. I. (1995). Asian Eyes: Body Image and Eating Disorders of Asian and Asian American Women. *Eating Disorders*, 3(1), 8–19. <https://doi.org/10.1080/10640269508249141>
- Hoek, H. W. (2006). Anoreksiya nervoza ve diğer yeme bozukluklarının sıklığı, yaygınlığı ve mortalitesi. *Current Opinion in Psychiatry*, 2(3), 166–173.
- Horuzcu, Ü (2016). Kutsal Açlık Yeme Riyazeti ve Anoreksiya Nervoza. *Milel ve Nihal*, 14(2), 218–225.
- Hudson, J. I., Hiripi, E., Pope, H. G., Jr., & Kessler, R. C. (2007). The prevalence and correlates of eating disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Biological Psychiatry*, 61(3), 348–358. <https://doi.org/10.1016/j.biopsych.2006.03.040>

- Jung, J., & Forbes, G. B. (2007). Body dissatisfaction and disordered eating among college women in China, South Korea, and the United States: Contrasting predictions from sociocultural and feminist theories. *Psychology of Women Quarterly*, 31(4), 381–393.
- Keski-Rahkonen, A., Raevuori, A., & Hoek, H. W. (2018). Epidemiology of eating disorders: an update. *Annual Review of eating disorders*, 66-76.
- Kim, J. H., & Lennon, S. J. (2007). Mass media and self-esteem, body image, and eating disorder tendencies. *Clothing and Textiles Research Journal*, 25(1), 3-23.
- Kring, A. M., Johnson, S. L., Davison, G. C. ve Neale, J. M. (2019). *Anormal Psikoloji* (M. Şahin, Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lee, H. R., Lee, H. E., Choi, J., Kim, J. H., & Han, H. L. (2014). Social Media Use, Body Image, and Psychological Well-Being: A Cross-Cultural Comparison of Korea and the United States. *Journal of Health Communication*, 19(12), 1343–1358. <https://doi.org/10.1080/10810730.2014.904022>
- Lee, K. H., Bong, S. H., Kang, D. H., Choi, T. Y., & Kim, J. W. (2020). Association between weight misperception and some mental health-related characteristics in Korean adolescents. *Neuropsychiatric disease and treatment*, 3053-3062.
- Lee, S., Ho, T. P., & Hsu, L. K. G. (2019). Eating disorders in Asia: Implications of culture on prevalence and practice. *Psychological Medicine*, 49(3), 487–498. <https://doi.org/10.1017/S0033291718002514>
- Lee, Y. Y., & Wan Abdul Manan, W. M. (2014). Nutritional status, academic performance and parental feeding practices of primary school children in a rural district in Kelantan, Malaysia. *Progress in Health Sciences*, 4(1), 144-152.
- Levine, M. P., & Smolak, L. (2018). The role of protective factors in the prevention of negative body image and disordered eating. *Eating Disorders*, 26(1), 32–39. <https://doi.org/10.1080/10640266.2018.1418323>
- Liang, Y., et al. (2020). “Cultural and family dynamics in eating disorders: The case of China.” *Journal of Eating Disorders*.
- Lopez, E., Martinez-Gonzalez, M. A., & Sanchez-Villegas, A. (2021). Cultural influences on the expression and management of eating

- disorders: A review. *International Journal of Eating Disorders*, 54(4), 511–524. <https://doi.org/10.1002/eat.23591>
- Makino, M., Tsuboi, K., & Dennerstein, L. (2004). Prevalence of eating disorders: a comparison of Western and non-Western countries. *Medscape general medicine*, 6(3), 49.
- Mastamet-Mason, A., Sokhetye, P. N., & Tilahum, Y. D. (2024, December). Female Body Beauty Ideals and Their Impact on Fashion Size Standards: A Comparative Study of Western and South African Perspectives. In *International Conference on Multidisciplinary Research* (Vol. 2024, pp. 205-221).
- Nasser, M. (1997). The EAT speaks many languages: Review of the use of the EAT in eating disorders research. *Eating and Weight Disorders-Studies on Anorexia, Bulimia and Obesity*, 2, 174-181.
- Neale, J., & Hudson, L. D. (2020). Anorexia nervosa in adolescents. *British Journal of Hospital Medicine*, 81(6), 1–8.
- Nielsen, S., & Vilmar, J. W. (2021). What can we learn about eating disorder mortality from eating disorder diagnoses at initial assessment? A Danish nationwide register follow-up study using record linkage, encompassing 45 years (1970–2014). *Psychiatry Research*, 303, 114081. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2021.114081>
- Pike, G., Thomas, C., Lee, E. E. J., Thachil, A., & Schmidt, U. (2020). Severe electrolyte disturbance in anorexia nervosa with gastrointestinal complications: reading both the clinical evidence and the patient. *British Journal of Hospital Medicine*, 81(5), 1-3.
- Pike, K. M., & Borovoy, A. (2004). The rise of eating disorders in Japan: Issues of culture and limitations of the model of “Westernization”. *Culture, medicine and psychiatry*, 28, 493-531.
- Pike, K. M., & Dunne, P. E. (2015). The rise of eating disorders in Asia: a review. *Journal of eating disorders*, 3, 1-14.
- Pike, K. M., Hoek, H. W., & Dunne, P. E. (2014). Cultural trends and eating disorders. *Current Opinion in Psychiatry*, 27(6), 436–442. <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000113>
- Safiri, S., Noori, M., Nejadghaderi, S. A., Mousavi, S. E., Karamzad, N., Sullman, M. J., ... & Kolahi, A. A. (2022). Comparison of

the burden of anorexia nervosa in the Middle East and North Africa region between 1990 and 2019. *Journal of Eating Disorders*, 10(1), 192.

- Schroeder, M., & Behm-Morawitz, E. (2025). Digitally curated beauty: The impact of slimming beauty filters on body image, weight loss desire, self-objectification, and anti-fat attitudes. *Computers in Human Behavior*, 165, 108519.
- Slater, A., & Tiggemann, M. (2010). Body image and disordered eating in adolescent girls and boys: A test of objectification theory. *Sex roles*, 63, 42-49.
- Stice, E., & Shaw, H. E. (2002). Role of body dissatisfaction in the onset and maintenance of eating pathology: A synthesis of research findings. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(5), 985–993. [https://doi.org/10.1016/S0022-3999\(02\)00488-9](https://doi.org/10.1016/S0022-3999(02)00488-9)
- Şengönül, M., & Aydın, B. N. (2023). Genç yetişkinlerde sosyal medya kullanımına dair özellikler ile sosyal görünüş kaygısı ve yeme tutumları ilişkisi. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 113-134.
- Tareen, A., Hodes, M. ve Rangel, L. (2005). Non-fat-phobic anorexia nervosa in British South Asian adolescents. *International Journal of Eating Disorders*, 37(2), 161- 165.
- Uzun, Ö., Güleç, N., Özşahin, A., Doruk, A., Özdemir, B., & Çalışkan, U. (2006). Screening disordered eating attitudes and eating disorders in a sample of Turkish female college students. *Comprehensive psychiatry*, 47(2), 123-126.
- Van Durme, K., Goossens, L., Braet, C., & Van Vlierberghe, L. (2015). The role of self-esteem in the relationship between body dissatisfaction and eating pathology: A longitudinal study. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43(5), 899–908. <https://doi.org/10.1007/s10802-014-9955-6>
- Yang, C., Li, F., & Khalid, N. F. (2025). Disordered eating in young Chinese adults: role of parenting styles, attachment anxiety, and negative coping styles. *BMC Public Health*, 25(1), 1-18.
- Yücel, B. (2009). Estetik bir kaygıdan hastalığa uzanan yol: Yeme bozuklukları. *İlk Söz*, 22(4), 39-45.
- Kendler, K. S., Walters, E. E., Neale, M. C., Kessler, R. C., Heath, A. C., & Eaves, L. J. (1995). The structure of the genetic and

environmental risk factors for six major psychiatric disorders in women: Phobia, generalized anxiety disorder, panic disorder, bulimia, major depression, and alcoholism. *Archives of general psychiatry*, 52(5), 374-383.

Wildes, J. E., Emery, R. E. ve Simons, A. D. (2001). The roles of ethnicity and culture in the development of eating disturbance and body dissatisfaction: A meta- analytic review. *Clinical Psychology Review*, 21(4), 521-551.

Wilson, G. T. (2010). Eating disorders, obesity and addiction. *European Eating Disorders Review*, 18(5), 341-351.

Hakem Değerlendirmesi: Çift “kör” hakem incelemesi.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek aldığını beyan etmemiştir.

Peer-review: Double-blind peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü | *Ege University, Institute of Social Sciences*
Ege Sosyal Bilimler Dergisi | ***Journal of Ege Social Science***
e-ISSN 2651-4982
Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2025 | *Volume: 6, Issue: 1, June 2025*

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Müdür (On behalf of Ege Univ. Institute of Social Sciences, Director): Prof. Dr. Mustafa MUTLUER ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Koray KULEYİN (Enstitü Sekreteri | Institute Secretary) ♦ Baş Editör (Editor in Chief): Dr. Öğr. Üy. Aytekin ERDOĞAN ♦ Yayın Editörü (Production Editor): Dr. Ender ÖZBAY ♦ İngilizce Dil Editörü (English Language Editor): Doç. Dr. Burcu TÜRKCAN ♦ Almanca Dil Editörü (German Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Hatice Deniz CANOĞLU ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. Zühal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, Prof. Dr. Selami FEDAKAR, Prof. Dr. Saniye UYSAL ÜNALAN, Prof. Dr. Ali Maruf ALASKAN, Prof. Dr. Burcu ARACIOĞLU, Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN, Prof. Dr. Günay Serap TEKİNSAV SÜTCÜ

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/esbd>

Ege Sosyal Bilimler Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Haziran ve Aralık ayında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal Of Ege Social Science is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in June.

AMAÇ

Ege Sosyal Bilimler Dergisi, araştırmacılar tarafından sosyal/beşeri bilimlerin tüm dallarında üretilen bilimsel makaleleri bilim dünyasına ve topluma ulaştırmak, bilimsel bilgi birikimine katkıda bulunmak, yeni bulguların ve gelişmelerin tartışılıp değerlendirilmesine olanak vermek üzere yılda iki kere periyodik yayın yapma amacı taşır.

KAPSAM

Derginin kapsamı, sosyal bilimlerin Alman Dili ve Edebiyatı, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı, Arkeoloji, Coğrafya, Endüstriyel Tasarım, Felsefe, Gazetecilik, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, İktisat, İngiliz Dili ve Edebiyatı, İşletme, Kadın Çalışmaları, Moda Tasarım, Mütercim Tercümanlık, Psikoloji, Radyo, Televizyon ve Sinema, Reklamcılık, Sanat Tarihi, Sosyoloji, Tarih, Temel İslam Bilimleri, Turizm İşletmeciliği, Turizm Rehberliği, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Lehçeleri, Türk Dünyası Edebiyatları, Türk Dünyası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler, Türk Halk Bilimi, Türk Halk Oyunları, Türk Sanatı, Türk Müziği, Türk Tarihi, Uluslararası İlişkiler bilim dalları ve onların alt dalları kapsamındaki konuları işleyen “araştırma” ve “derleme” türünde özgün makalelerden oluşur.

Bununla birlikte, yayın kurulunun uygun gördüğü çevirilere ve bilimsel yayınları ele alan tanıtım yazılarına (“hakemsiz” statüsünde ve DOI atanmadan) yer verilebilir.

(Arkeolojik kazı raporları, yüzey araştırması raporları, çeşitli kurumlar için hazırlanmış restorasyon raporları; inceleme ve kapsamlı bilimsel değerlendirme içermeyen envanter çalışmaları vb. çalışmalar kabul edilmemektedir.)

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

1- Ege Sosyal Bilimler Dergisi değerlendirilmek üzere dergiye iletilen tüm çalışmaları sadece DergiPark tarafından sunulan sistem ile kabul etmektedir. Posta, faks, e-posta veya diğer yollar ile iletilmeye çalışılan çalışmalar değerlendirilmeye alınmamaktadır.

2- Yazar(lar), çalışmalarını Ege Sosyal Bilimler Dergisi’nin internet sitesinde ilan edilmiş olan formata uygun şekilde hazırlamak ve istenilen tüm belgeleri (Telif Hakkı Devir Formu, Etik Kurul Onay Belgesi vs.) dergiye sunmakla yükümlüdürler. Yazar isimleri, kurum bilgileri, iletişim adresleri ve ORCID bilgileri eksiksiz ve doğru verilmeli, bu bilgilerde bir değişiklik olması durumunda en kısa sürede dergi yetkilileri ile iletişime geçilmelidir.

3- Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin, derginin yazım kurallarına; yanı sıra, yazıldıkları dilin imla, noktalama ve genel kurallarına uygun olmaları beklenmektedir. Çalışmalarda kullanılan tüm kaynakların eksiksiz ve doğru biçimde, dergi yazım kurallarına uygun olarak gösterilmiş olması gerekmektedir.

4- Dergiye gönderilen makaleler öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından söz konusu kriterler çerçevesinde incelenip uygun bulunduktan sonra, çeşitli tarama yazılımları [güncel olarak iThenticate programı] yardımıyla “intihal” taramasından geçirilir. Bibliyografya ve referanslar hariç tutularak, makalenin ana metni için yapılan tarama neticesinde, kaynak göstermeksizin başka metinlerle benzerlik %20 oranını geçmemelidir.

5- Ege Sosyal Bilimler Dergisi’ne değerlendirilmek üzere iletilen çalışmalarının özgün olması beklenmektedir.

6- Ayrıca, dergiye gönderilen makalelerin YÖK’ün “BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ YÖNERGESİ”ne ve COPE ilkelerine uygun olması beklenmektedir.

SÜREÇ İŞLEYİŞİ:

“Ön değerlendirme” sürecinin olumlu tamamlanması durumunda; makale, “kör hakemlik” ilkesine uygun olarak iki hakeme gönderilir. İki hakemin birbirinden farklı görüşler bildirmesi halinde üçüncü bir hakeme görüş sorulur.

Makalelerin yayın programına alınması, belirlenen bilimsel danışman/hakemlerden gelecek en az iki “olumlu rapor” ile mümkündür. Olumlu ve olumsuz hakem görüşlerinin denk sayıda kalması ya da tereddütler yaşanması halinde, Editör ve Yayın Kurulu kararları, sonucu belirleyebilir. Söz konusu değerlendirme sürecinde, yazardan, makalede gerekli görülen değişiklik ve düzeltmeleri yapması istenebilir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BİLDİRİMİ:

Dergimizde yayınlanacak makalelerin değerlendirilmesi için hakem olarak davet edilen araştırmacılar ve/veya uzmanların, değerlendirmeleri istenilen çalışmanın yazar(lar)ı ile her hangi bir çıkar çatışması içerisinde olmaları durumunda, bunu en hızlı şekilde alan editörü veya dergi editörüne iletilmeleri gerekmektedir.

İÇERİK KULLANIM ve PAYLAŞIM İLKESİ

(CC BY-NC-ND 4.0)

Ege Sosyal Bilimler Dergisi’nin içeriğindeki tüm makaleler Creative Commons ile lisanslanmıştır.

Derginin içeriğini oluşturan makaleler veya makalelerin bazı bölümleri tam metin olarak okunabilir, pdf dokümanı olarak indirilebilir, dağıtılabilir, içeriklerinde arama-tarama yapılabilir, link olarak paylaşılabılır, kopyalanabilir, kaynak göstermek kaydıyla alıntılanabilir.

Ancak değişikliğe uğratılıp varyasyonu türetilemez ve ticari amaçlarla kullanılamaz.ıntı-gayriticari-türetilemez>

Ticari nitelikli kullanım ve paylaşımlar konusunda izin ve teklifler için yazar ve yayıncıyla iletişim kurulmalıdır.ıntı-gayriticari-türetilemez>

Akademik-bilimsel-yazınsal yayınlardaki kullanımlarda alıntı ve esinlenmeler konusunda kullanıcıların etik ilkeler ve telif hakları açısından dikkatli ve saygılı olmaları beklenmektedir. ıntı-gayriticari-türetilemez>

İntihal Politikası, Etik Hususlar, Değerlendirme Süreci ve İlkeleri*

Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerin, derginin yazım kurallarına; yanı sıra, yazıldıkları dilin imla, noktalama ve genel kurallarına uygun olmaları beklenmektedir. Dergiye gönderilen makaleler öncelikle editör ve yayın kurulu tarafından söz konusu kriterler çerçevesinde incele-nip uygun bulunduktan sonra, çeşitli tarama yazılımları [güncel olarak iThenticate programı] yardımıyla “intihal” taramasından geçirilir. Bibliyografya ve referanslar hariç tutularak, makalenin ana metni için yapılan tarama neticesinde, kaynak göstermeksizin başka metinlerle benzerlik %15 oranını geçmemelidir. %10 ile %30 arasındaki oranlarda yazarla iletişim kurularak durumun düzeltilmesi rica edilebilir. Ancak %30 oranını aşan kaynak gösterimsiz benzerliklerde, makale ret edilir. Benzerlik oranı, kaynak gösteriliyor olsa dahi, %35’ten fazla ise, çalışmanın özgünlük ve alana katkı açısından zayıf olduğu değerlendirilerek makale ret edilebilir.

(Güncel olarak, benzerlik raporunun yazar tarafından alınması ve makale gönderimi sırasın-da yüklenmesi istenmektedir. Benzerlik taramasında, tarama tercihlerinde herhangi bir sözcük

sınırlaması yapılmamalıdır. Tırnak içindeki alıntılar (quotes) tarama kapsamında kalmalıdır. Sadece “Kaynakça” taramadan hariç tutulabilir. Tarama tercihen iTHenticate yazılımı ile yapılmalıdır ancak Turnitin ile kesinlikle yapılmamalıdır.)

! Makale metninde alıntı usulünde şu hususlara da dikkat edilmelidir:

Herhangi bir kaynaktan doğrudan aktarım yapılacağına, aktarılan ifadeler tırnak içine alınmalı ve hemen bitimlerine referans bilgisi (kaynak ve sayfa no.) verilmelidir. Herhangi bir kaynaktan dolaylı aktarma yapılacağına ya da gönderme yapılacağına, her aktarma ya da gönderme ifadesinin sonuna ilgili referans bilgisi verilmelidir.

Makale sahiplerinin, bir veya daha çok yazarın farklı yayınlarda yer alan çeşitli cümlelerinden, aynı yayında ama farklı farklı sayfalarda yer alan cümlelerinden ve düşüncelerinden ardışık olarak alıntılar, harmanlamalar yaparak, yer yer kendi yorumlarını da katarak ve paragrafın ancak sonuna bir referans vererek meydana getirdikleri “kolaj” tarzındaki alıntı/göndermeler dergimizce tasvip edilmemektedir.

Alıntı ve göndermeler muğlak olmamalı, araştırmacıya, söz konusu kaynağı-kökünü-bağlantıyı herhangi bir yanılgıya sebebiyet vermeyecek şekilde net olarak göstermelidir.

! Konusu resmi müze, kütüphane, arşiv veya kazı malzemesi olan yahut konu kapsamında müze, kütüphane, arşiv veya kazılara ait orijinal eser/durum/mezan görseline yer veren çalışmalarda, yazarların ilgili kurumdan aldıkları bir yayınlama izin belgesi/yazışması ibraz etmeleri gerekir. Yine, Etik Kurul Onayı gerektiren çalışmalar için de bu onay belge nüshasının sunulması gerekir.

Söz konusu belgelerin ibraz edilememesi, çalışmanın ret gerekçesi olabilir.

! Ayrıca, dergiye gönderilen makalelerin YÖK’ün “BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ YÖNERGESİ”ne ve COPE ilkelerine uygunluğu da gözetilir. Dergi de Editöryal açıdan ve hakemlikler konusunda COPE ilkerine riayet eder.

Süreç İşleyişi

“Ön değerlendirme” sürecinin olumlu tamamlanması durumunda; makale, “kör hakemlik” ilkesine uygun olarak iki hakeme gönderilir. İki hakemden birbirine tezat görüşler bildirilmesi durumunda üçüncü bir hakeme görüş sorulur. Hakemler, derginin Akademik Danışma Kurulu’nda olan isimler arasından, uzmanlık alanlarına göre belirlenmektedir. Listede ismi bulunan bilim insanlarının uzmanlık alanına girmeyen spesifik konulu bir makale gelmesi durumunda ya da kurul üyelerinin uygun olmaması durumunda, konuyla ilgili başka bilim insanlarına başvurulmaktadır. Ancak her durumda hakem, konuyla ilgili çalışmaları-uzmanlığı bulunan isimlerden seçilmektedir. Çok elzem olmadıkça yazarların hakem önerileri dikkate alınmamaktadır. Ne var ki olası çıkar/alan çatışmaları yahut önceden var olan ve değerlendirmeyi subjektifleştirecek durumlar var ise, yazarın bu konudaki bilgilendirme ve uyarıları dikkate alınır, ancak her durumda çift taraflı kör hakemlik ilkesine uygun şekilde, dergi yönetiminin karar verdiği hakemler seçilir. Makalelerin yayın programına alınması, belirlenen bilimsel danışman/hakemlerden gelecek en az iki “olumlu rapor” ile mümkündür. Olumlu ve olumsuz hakem görüşlerinin denk sayıda kalması ya da tereddütler yaşanması halinde, Editör ve Yayın Kurulu kararları, sonucu belirleyebilir. Söz konusu değerlendirme sürecinde, yazardan, makalede gerekli görülen değişiklik ve düzeltmeleri yapması istenebilir.

YAZIM KURALLARI ve TEKNİK HUSUSLAR*

1. Ege Sosyal Bilimler Dergisi'nin sayfa boyutu A4'tür. Dergiye gönderilecek makalelerin A4 boyutlarında MS Word dokümanı olarak hazırlanması gerekmektedir. Sayfada, üstten 3,5 cm, alttan 4cm, soldan 3 cm ve sağdan 2 cm boşluk (marj aralığı) bırakılmalıdır.

(Gönderi dosyalarımız arasında "EgeSBD makale sablonu" adlı makale şablon dosyamız bulunmaktadır. Yazarların çalışmalarını bu şablon üzerinde hazırlamaları beklenmektedir.)

2. Makalenin başlığı, makale şablonumuzda görüldüğü şekilde, Türkçe ve İngilizce (ya da diğer yabancı dilde) verilmelidir.

- Ardından, Türkçe ve İngilizce (ya da diğer yabancı dilde) öz / abstract bulunmalıdır. Öz/abstract, makalenin giriş, yöntem, bulgular, değerlendirme, sonuç, tartışma ve öneriler gibi ana kısımlarının her birinin kısa özetlerini içeren bir düzende olmalı; okuyucunun, makalenin içeriğini anlamasına, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına olanak vermelidir. Makalenin kendi dilindeki öz, en az 150, en fazla 250 sözcük olmalıdır. Bu bölümlerde dipnot, tablo, fotoğraf vb kullanılmamalıdır ve makale sayfalarına gönderme yapılmamalıdır.

- Makalenin yabancı dilindeki "Öz/Abstract", makalenin kendi dilindeki "Öz/Abstract"a göre daha uzun olmalıdır: Bu bölüm en az 300 ve en çok 500 kelime olmalıdır.

- "Öz / Abstract", makalenin gerekçesine, bulgularına ve sonuçlarına ilişkin özlü ifadelerle inşa edilmelidir. "Öz/Abstract"a makalenin giriş, bulgular (katalog), tartışma/değerlendirme ve sonuç bölümlerinin ana hatları yansımalıdır. Ağırlık, bulgular ve daha çok sonuçlardan yana olmalıdır. Mümkün mertebe, makalenin içinden kopyala-yapıştır yapılmamalı, özgün olarak yazılmalıdır.

- "Öz" ve "Abstract" bölümlerinin hemen altında beşer adet anahtar kelime/keywords yer almalıdır. Anahtar kelimeler, örneğin "Türkiye", "sanat", "istatistik" gibi çok genel ifade/kavramlar olmamasına ve uzun kelime öbeklerinden oluşmamasına dikkat edilmelidir.

3. Yazar ismine/isimlerine verilecek dipnotlarda, yazarın unvanı, kurum bilgileri, ORCID ID numarası ve e-mail adresi yer almalıdır.

4. Yazının tüm kısımları Times New Roman yazı tipinde olmalıdır. Ana başlıklar 12,5 pt, tümü büyük harf ve ortalı; yazar adı 10,5 pt ve sağa yaslı; Öz/Abstract başlık ve metinleri ile anahtar kelimeler/keywords 10,5 pt; yazının gövde (ana) metinleri 11 pt ve iki yana yaslı; birinci seviye alt başlıklar 11,5 pt, bold ve sola yaslı, ikinci seviye alt başlıklar 11 pt, bold ve sola yaslı olmalıdır. Paragraf ayarlarında paragraf araları "sonra 6 nk" ve satır araları ise "tek satır aralığı" uygulanmalıdır. Dipnot metinleri 9,5 pt ve iki yana yaslı olmalıdır. Yazarlar çeşitli manuel yöntemlerle farklı mizanpajlar yapılmış dosya göndermemelidir.

5. Metin hazırlanırken satır başı girintisi, paragraf geçişi vb uygulamalar asla çok kez tab'a basmak ve/veya space/boşluk butonuna çok ve uzun basmak suretiyle yapılmamalıdır! Paragraf

giriş ve satır boşluğu oluşturmak için enter, satır girintileri oluşturmak için word programının “girinti ayarları” kullanılmalıdır.

6. Dipnotlar MS Word’ün “başvurular” kısmındaki “dipnot ekle” özelliği ile eklenmiş otomatik ve kendi içinde tutarlı bir numaralandırmaya sahip olmalı; sayfa altında verilmeli, “son not” şeklinde düzenlenmemelidir. (Times New Roman ve 9,5 pt.)

7. Makale eğer daha önce bir sempozyum ya da kongrede sunulan bir bildiriye dayanıyorsa, tam metin olarak yayınlanmamış olması esas olmak şartıyla, bu hususlar ve sempozyum/kongrenin adı, yeri ve tarihi, makale başlığına iliştilirilecek dipnot ile belirtilmelidir. Aynı şekilde; makale, bir kurum tarafından desteklenen bir araştırma ise ya da bir projenin ürünü ise, destekçi kuruluşun adı ve proje numarası belirtilmelidir. Çalışma, doktora veya yüksek lisans tezinden üretilen bir çalışma ise bu husus da, danışman ve tez başlığı bilgileri yazılarak belirtilmelidir.

8. Makale içeriğinde Latin alfabesi dışında bir alfabe ile yazılmış metinler yer alıyorsa, örneğin Kiril, Arap, Grek harflerini destekleyen özel bir yazı fontu kullanılmışsa, söz konusu fontun editöre belirtilmesi ve mümkünse font dosyasının ayrıca gönderiye eklenmesi önem arz etmektedir.

9. Makale metninin sonunda “KAYNAKÇA” bulunmalıdır. Yazıda kaynaklara yapılacak gönderme (atıf) usul ve biçimleri ve Kaynakça’daki yazım biçimleri “EgeSBD makale sablonu” dosyasında gösterilmiştir.

- Dergimizde tercih edilen atıf stili APA 6’dır. Usul ve biçimleri “EgeSBD makale sablonu” dosyasında gösterildiği üzere; göndermeler metin içinde parantez arasına alınarak verilmelidir. Parantez içinde birden fazla referans verileceğinde, art arda verilen referanslar arasına noktalı virgül [:] konulmalıdır.

10. Kaynakça kısmında, makalede hiçbir şekilde bahsi geçmeyen kaynakların listelenmemesine, verilmiş olan kaynakların makalede gerçekten değerlendirilmiş olmasına özen gösterilmelidir.

11. Bir kaynaktan yapılan doğrudan alıntılar (doğrudan aktarılan tüm ifadeler, cümleler, paragraflar) mutlaka tırnak içine alınmalı, sonunda da kaynak belirtilmelidir. 2 satırdan fazla olan alıntılar, aynı ilkeler geçerli olmak üzere, ayrı bir paragraf olarak, soldan 2 cm ve sağdan 1,5 cm girintili verilmelidir.

Kaynakça ve dipnot (gönderme/atıf) yazımı için örnekler bu metnin en sonunda verilmiştir.

12. Hazırlanan makale dokümanında, yazıda yer alacak görsel materyaller (fotoğraf, resim, şekil, çizim vb) metin içerisine ya da metnin sonuna yerleştirilebilir. Fakat yayın aşamasında çeşitli düzenlemeler neticesinde olası kaymalar söz konusu olursa editörlük tarafından nihai mizanpajda küçük değişiklikler yapılabilir. Görsel materyal kullanılacak olan bir makalenin dergiye gönderilen word dosyasında da bu görseller mutlaka eklenmiş olmalıdır. Görselli makalelerde, MS-word dosyasının görselleri içermemesi halinde, eklenmesi için yazara iade edilir.

Tüm görsel materyallerin, tabloların ve grafiklerin altında adı/açıklama bilgisi bulunmalıdır. İsimlendirmelerde sıralı bir numaralandırma olmalıdır. (Ör.: Fot. 1: ...; Fot. 2: ...; Fot. 3: ...; Şek. 5: ...; Şek. 6: ...; Şek. 7: ...; Tab. 1: ...; Tab. 2: ...; Tab. 3: ...) Makale metni içinde, ilgili yerlerde bu görsellere/grafik yahut tablolara göndermeler yapılmış olmalıdır. Kullanılan görsel/grafik eğer bir alıntı ise, kaynağı tıpkı metin referansları gibi, açıklama metninin sonunda parantez içinde verilmelidir. (“EgeSBD makale sablonu”da örneği bulunmaktadır.)

13. Makaleler değerlendirme sürecini olumlu tamamlayıp yayına hazırlık adımına geldiğinde, yazarların görsel materyalleri jpeg, png, tiff gibi formatlarda, iyi kalitede (tercihen 300 dpi) ayrı dosyalar olarak maille göndermeleri istenebilir.

14. Makalede kullanılan kısaltmaların yazımında (Örneğin MÖ, M, H, öl., cm), makalenin yazıldığı dilin (Türkçe veya İngilizce) genel-geçer, resmi kısaltma dizinlerine uyulmalıdır. (Dergimizde benimsenen bazı kısaltmalar şöyledir: Bk.= Bakınız; BOA= Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi; Çiz.= Çizim; Fot.= Fotoğraf; Res.= Resim; Şek.= Çizim, plan, kompozit grafik nesne vb.; KVKK: Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu; VGM: Vakıflar Genel Müdürlüğü) Kılavuz ve dizinlerde bulunmayan özel/kişisel kısaltmalar ise Kaynakça’da sonra bir başlık altında belirtilmelidir.

15. Yukarıda nicelik ve nitelikleri hakkında açıklamalar yapılmış olan word formatındaki makale dosyası, DergiPark sistemi üzerinden yüklenerek gönderilmelidir. [Bunun için yazarların Dergi Park sistemine üyelik kaydı yapmaları, ardından sistem üzerinde Ege Sosyal Bilimler Dergisi sayfasına gelerek “makale gönder” butonuna basıp yükleme adımlarını takip etmeleri gerekir.

- Makale gönderme işlemi sırasında “Tam metin dosyası” ile “Benzerlik Raporu” dosyası yüklenmesi zorunludur. Makaleler için “Benzerlik/İntihal” taraması Turnitin yazılımı ile yapılmalıdır. Turnitin gönderileri geçersiz sayılacaktır. Tercihen iThenticate ile tarama yapılmalıdır.

- Gönderilecek olan makalelerin [özellikle tablo, italik/bold vb yazılmış kısımlar, Arapça, Osmanlıca, Grekçe, Çince gibi özel fontlar içeriyorlarsa] ayrıca bir PDF kopyasının oluşturulması ve gönderiye eklenmesi, Word belgesindeki olası uyumsuzluklara karşı bir önlem olarak önerilir.

16. Gönderilecek makaleler için kesin bir sayfa ve görsel materyal sınırlaması yoktur, fakat, yukarıda belirtilen ölçülerde hazırlanacak dokümanın toplamda 30 sayfayı geçmemesine özen gösterilmelidir.

17. Yazar yükleme esnasında en az 3 hakem önerisinde bulunmalıdır. Önerilen hakemlerin makale konusu alanında çalışan akademisyenler olması, yazarla ve birbirleriyle herhangi bir akrabalık ilişkileri olmaması, yazardan ve birbirlerinden farklı kurumlarda bulunmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA ve DİPNOT YAZIM ÖRNEKLERİ

• KİTAP:

Kaynakça:

Luther, U. M. (1989). Historical Route Network Of Anatolia 1550's to 1850's: A Methodological Study. Ankara: Atatürk Supreme Council for Culture (AKM), Language and History Publications of Turkish Historical Society.

Referans:

(Luther, 1989, 385.)

• BİR YAZARIN AYNI TARİHLİ ESERLERİNİN YAZIMI:

Kaynakça:

Baykara, T. (1988a). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş - I. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Baykara, T. (1988b). Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş - II. Ankara. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Referans:

(Baykara, 1988a, 56; Baykara, 1988b, 78.)

• İKİ YAZARLI BİR ÇALIŞMA:

Kaynakça:

al-Hassan, A. Y., & Hill, D. R. (1986). Islamic Technology - An Illustrated History. Cambridge, London, New York, Paris: Cambridge University Press & Unesco.

Referans:

(al-Hassan & Hill, 1986, 127.)

• YAZAR SAYISI ÜÇ VE DAHA FAZLA OLAN ÇALIŞMA:

Kaynakça:

Öney, G., Ünal, R. H., Demir, A., Kuyulu, İ., Bulut, L., Demiralp, Y., Çakmak, Ş., Daş, E. (2002). El Arte Islámico en el Mediterráneo: Los Inicios del Arte Otomano: La herencia de los emiratos. Vienna: MWNE.

Referans:

(Öney, et al., 2002, 78.)

Türkçe olacaksa : (Öney, ve diğerleri, 2002, 78.)

• BELİRLİ BİR YAZARI OLMAYAN, BİR KURUM-KURULUŞ TARAFINDAN YAYINLANMIŞ ESER:

Kaynakça:

Aydın Kültür Envanteri. (2012). Ankara: T.C. Aydın Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Referans:

(Aydın Kültür Envanteri, 2012, 284.)

• ÇEVİRİ KİTAP:

Kaynakça:

İbn Battûta Tancî, E. A. [2004]. İbn Battûta Seyahatnamesi (C.1). (Çev.: A. S. Aykut). İstanbul: YKY.

Referans:

(İbn Battûta Tancî, 2004, 89.)

• EDİTÖRLÜ KİTAP:

Kaynakça:

Oleson, J. P. (Ed.). (2008). The Oxford Handbook of Engineering and Technology in the Classical World. Oxford & New York: Oxford University Press.

Referans:

(Oleson, 2008)

• KİTAP BÖLÜMÜ:

Kaynakça:

Tanman, M. B. (2005). 14. ve 15. Yüzyılların Anadolu Türk Mimarlığında Gotik Etkiler. Afife Batur'a Armağan - Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları (s. 213-225), (Ed.: A. Ağır, D. Mazlum, & G. Cephaneçigil). İstanbul: Literatür Yayınları.

Referans:

(Tanman, 2005, 217.)

• ANSİKLOPEDİ MADDESİ:

Kaynakça:

Beydilli, K. (1991). Bağdat Demiryolu. TDV İslam Ansiklopedisi (C.4, 442-444). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

URL: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bagdat-demiryolu> (E.T.: 25.07.2020)

Referans:

(Beydilli, 1991, 443.)

• DERGİ MAKALESİ:

Kaynakça:

Mutluer, M. (1997). Orta Gediz Havzasında Yerşekilleri ve Toprak Anamateryalinin Tarım Faaliyetleri Üzerine Etkisi. Ege Coğrafya Dergisi, 9(1), 267-282.

Referans:

(Mutluer, 1997, 271.)

- GAZETE HABERİ/MAKALESİ (yazarı belirsiz):

Kaynakça:

Cumhuriyet Gazetesi. (1980, Mart 30). Adana'da Sel Felaketi. s. 9. URL:<https://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/192/sayfa/1980/3/30/9.xhtml> (E.T.: 23.09.2021)

Referans:

(Cumhuriyet Gazetesi, 1980.)

- GAZETE HABERİ/MAKALESİ (yazarı belirli):

Kaynakça:

Gürkan, M. (2015, Eylül 02). 6 Asırlık Dandalaz Köprüsü Restorasyonda Yıkıldı. Hürriyet Gazetesi – Ege. URL: <http://www.hurriyet.com.tr/ege/6-asirlik-dandalaz-koprusu-restorasyonda-yikildi-29970182> (E.T.: 03.04.2018)

Referans:

(Gürkan, 2015.)

- ELEKTRONİK KAYNAK - VERİ TABANINDA MAKALE

Kaynakça:

Aydın, S. (2020, 10 09). Taammüden Anakronizm: Dizilerde Tarihin Politik Kullanımları. e-Skop Dergi (17). URL: <https://www.e-skop.com/skopdergi/taammuden-anakronizm-dizilerde-tarihin-politik-kullanimlari/5897> (E.T.: 10.25.2021)

Referans:

(Aydın, 2020.)

- İNTERNET ÜZERİNDE ARŞİV vb.

Kaynakça:

Gertrude Bell Archive. [2014]. Newcastle University Library. <http://www.gerty.ncl.ac.uk/> (E.T.: 01.16.2018)

Referans:

(Gertrude Bell Archive, 2014)

- TEZLER:

Kaynakça:

Çelikpençe, B. (2021). 1999-2005 Arasında Türkiye-Almanya İlişkilerinde Avrupa Birliği Söyleminin Almanya'da Yaşayan Türkler Üzerine Etkileri. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Referans:

(Çelikpençe, 2021, 143.)

• BİLDİRİ (yayımlanmış):

Kitap bölümü gibi.

• BİLDİRİ (Yayımlanmamış):

Kaynakça:

Özbay, E. (2013). A Folk Hero From Antakya Cemil Hâyek And The Folk Epic Overtold About Him. 1st International Symposium on Spoken Arabic Dialects and Their Oral Literature in Turkey (17-19.05.2013). Mardin: Mardin Artuklu University & University of Heidelberg & University of Bergen.

Referans:

(Özbay, 2013.)

• RAPOR:

Kaynakça:

KGM. (2015). Faaliyet Raporu 2014. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü. URL: <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Kurumsal/FaaliyetRaporu.aspx> (E.T.: 02.03.2016)

Daş, E. (2017). Tire Rahmanlar Köyü Camii (Yıkık Minare) Kazı Ve Restorasyon Çalışmaları. Kazı Ve Restorasyon Çalışmaları Sanat Tarihçisi Raporu. İzmir: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.

Referans:

(KGM, 2015; Daş, 2017)

• OSMANLI ARŞİV BELGESİ vb.:

Kaynakça:

BOA. (ŞD.3213-19). Devlet Arşivleri Başkanlığı - Osmanlı Arşivi. URL: <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr> (E.T.: 08.012.2020)

Referans:

(BOA, ŞD.3213-19)

• HARİTA vb.:

Kaynakça:

Kiepert, R. (1912). Afiun Karahisar. Karte von Kleinasien C2 - Massstab 1:400000, in 24 Blatt [1908-1914], 2nd Edition. Berlin: Dietrich Reimer (Ernst Vohsen).

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Haritaları. (1927). İzmir (1:100000). Müdafaa-i Milliye Vekaleti Harita Müdüriyyet-i Umumiyesi Matbaası.

Referans:

(Kiepert, 1912)

(Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Haritaları, 1927.)

- FOTOĞRAF-RESİM vb.:

Kaynakça:

Solakian, G. K. (1901). Konya Antalya Tarihi'nin Akyokuş kısmında müteahhid vasıtasıyla inşa ettirilen 1 metre açıklığında kargir köprü [Fotoğraf]. [Hanya Gureba, Mamuratulaziz Askeri ve Hereke Dokuma Fabrikası Hastahanesi, Söğüt Kasabası, Kırşehir ve Afyonkarahisar'a ait fotoğraflar ile Köprülere ait albüm]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi / II. Abdülhamid Koleksiyonu (Yıldız Albümleri). [URL: <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAFI/779-58---0014.jpg>]

Preziosi, A. (1845-1855). Old Turkish Scrivener. V&A. Victoria and Albert Museum Collections. Victoria and Albert Museum, London.

Referans:

(Solakian, 1901.)

(Preziosi, 1845-1855.)

- GÖRÜŞMELER:

Mektup, telefon görüşmesi gibi kişisel görüşmeler kaynakçaya eklenmezler. Görüşmelere yalnızca metin içinde gönderme yapılır

